

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**BURCÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE
(1382 – 1517) MÛSÂDERE**

ESRA ÇIPLAK

**TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MART 2015

BURCÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE (1382 – 1517) MÜSÂDERE

Esra ÇIPLAK

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

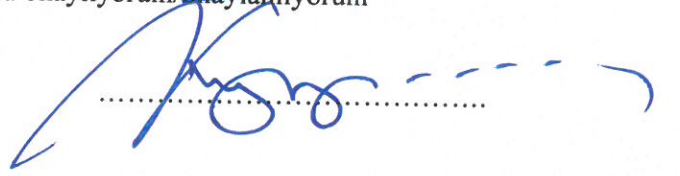
MART 2015

Esra ıplak tarafından hazırlanan “BURCÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE (1382 - 1517) MÛSÂDERE” adlı tez çalışması aşığıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında DOKTORA TEZİ OLARAK kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Ortaçağ Tarihi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. İlhan ERDEM

Ortaçağ Tarihi, Ankara Üniversitesi

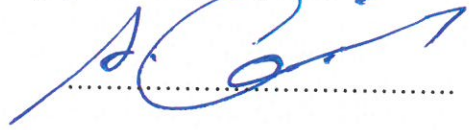
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Altan ÇETİN

Ortaçağ Tarihi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Nihat YAZILITAŞ

Ortaçağ Tarihi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Güray KIRPIK

Tarih Eğitimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 27/03/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Esra ÇIPLAK

27.03.2019

BURCÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE (1382 – 1517) MÛSÂDERE
(Doktora Tezi)

Esra ÇIPLAK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2015

ÖZET

Mülkiyet ve kişilik hakları ile ilgili olan mûsâdere ilk çağlardan beri uygulanan bir yaptırımdır. Tarihi süreçte birtakım değişikliğe uğradıysa da bugün dahi, ceza ve güvenlik tedbirleri içerisinde yer almaktadır. Bu konuda en önemli adımı Osmanlı Sultanı II. Mahmut (ö. 1839) atmış ve mûsaderenin ancak kamu malı olduğu mahkeme kararıyla saptanan servetlere uygulanması kuralını getirmiştir. Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra mûsâdere bütünüyle kaldırılmış olsa da günümüzde etik bir sorun olarak yine karşımıza çıkmakta ve Türk Ceza Kanunu içerisinde yer almaktadır. Devletin, suçlunun malvarlığına el koyması demek olan mûsâdere cezası, kamu hukukunun bir parçasıdır. Mülkiyet ve kişilik hakları ile ilgili olan bu müeyyidenin Burcî Memlûklerinde uygulanış şekli hakkındaki çalışmamız salâhiyet ve kullanımı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Cezanın amacı öncelikle suçluyu te'dib etmek ve olası suçlardan caydırmak olduğundan işlevseldir. Ancak kararın verilmesi ve uygulanması sırasındaki etkenler, müeyyideyi keyfi bir hale getirirken mûsâdereyi Burcî Memlûklerinde sıkça uygulanan bir gelir kaynağı olma yoluna götürmüştür. Devlet ricalinin ve sultanların bu yaptırım içindeki rolleri uygulamanın çerçevesini çizmiş olduğundan çok önemlidir. el-Makrîzî; Memlûk toplumunu gelir, emniyet, istikrar, idari ve siyasi merkez olarak farklı sınıflara ayırmıştır. Elit bir sınıf olarak yaşayıp büyük servetler biriktiren Memlûkler için o dönemde Mısır'ı ziyaret eden gayr-ı Müslimler, Memlûk emîrlerinin dahi şehirde lüks bir hayat yaşadıklarını ve onların çok servete sahip olduklarını müşahade etmişlerdir. Memlûk kaynakları, tek bir emirin bile sıkıntılı bir hayat geçirdiğini zikretmemiş, sultan ve emirlerin servetlerinden ve onların debdebeli bir hayat yaşadıklarından bahsetmişlerdir. Vezirlerin, valilerin ve diğer devlet görevlilerinin tekrar tekrar aynı zenginliğe sahip olmaları tek bir gelire bağlanamaz. İslam hukuku çerçevesinde değerlendirdiğimiz mûsâdere uygulamasında verdiğimiz örnekler içerisinde elzem bazı durumlar olduğu gibi keyfi uygulamaların da olduğu görülmüştür. Terimsel olarak mûsâdere, devlet adına yapılan bir te'dib aracı iken bu çalışmada görülmüştür ki güç ve zenginlik arayışı ağır basmıştır. Çalışmamızda mûsâdere cezasının verilmesi, uygulanması, cezaya etmen olan amiller ve cezanın uygulayıcıları hakkında malumat bulunmaktadır. İrtikâb ve iltimas ile beraber örneklerde sıkça gördüğümüz el koyma işlemi ahlâkî bir sorun olduğu ayrıca gibi iktisadî bir zafiyettir. Bu noktada Memlûk ekonomisini de bilmek gerekir. Gelirin önemli bir kısmını ıkta'lardan alan Memlûklerde tüccarların da üst düzey mevkilere geldikleri görülmüştür. Bu çalışmada elde ettiğimiz verilerden anlaşıldığı üzere mûsâdere; anlamı, uygulanışı ve sonuçları ile etkili bir müeyyidedir.

Bilim Kodu : 1124

Anahtar Kelimeler :Burcî Memlûk, mûsâdere, çerkes

Sayfa Adedi : 142

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

THE CONFISCATION OF THE BURJI MAMLUK PERIOD (1382 – 1517)

(Ph. D. Thesis)

Esra CIPLAK

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

March 2015

ABSTRACT

The confiscation, related to property and personality rights, is the sanction that has been imposed since the ancient times. Although it was modified during the historical process, it is still located in penalty and security measures. The most important step in this topic was regarded by the Ottoman Sultan Mahmud (d. 1839), but about the confiscation wealth Mahmud II brought the rule to apply the court to be determined by the decision of the public domain. The state's confiscation of criminal assets confiscation of the means of the offender is a part of public law. Related to property and personal rights of our work on the shape of the Burji Mamluks implementation of these sanctions give important information about the authorization and use. The purpose of punishment is primarily functional because its aim is to discipline and deter any possible criminal offenses. However, given that during the implementation of decisions and factors, has led to arbitrary sanctions a way to be a source of income often applied in a horoscope as making the confiscation of the Mamluks. The bureaucrats and the sultan are important because of their role in the implementation of these sanctions. al-Maqrîzî, Mamluk income communities, safety, stability, allocated to different classes in the administrative and political center. Elite living as a class to accumulate great fortunes that non-moslems visiting Egyptian Mamluk period, Mamluk emirs lived a luxurious life of the city and saw their very wealth they have. Mamluk sources say that even a single order has had a troubled life, the wealth of the sultans and their orders and that they had exaggerated their lives. Viziers, governors and other state officials have time and again by the same wealth can not be connected to a single income. Arbitrary as it is necessary in some cases we consider our example application for the forfeiture application within the framework of Islamic law were found to be in. Terminological as confiscation, while a disciplinary tool on behalf of the state has seen in this study was very intense pursuit of power and wealth. Our issuance of confiscation penalty study, implementation, has information about the enforcement of the penalties and what the factors. As in the examples we have seen frequently with bribery and favoritism that confiscation of goods is an ethical issue, it is also an economic weakness. At this point it is necessary to know the Mamluk economy. Income from iqta's a significant portion of the space in the Mamluk the traders were found to have come to senior positions. As it's seen from the data we obtained in this study, confiscation is an effective sanctions with is meaning, practice and results.

Science Code : 1124

Key Words : Burji Mamluk, confiscation, (seizure, annexation), circassian

Page Number : 142

Supervisor : Prof. Dr. Kazim Yasar KOPRAMAN

TEŞEKKÜR

XV. yüzyıl İslâm kaynaklarının zenginliği ve önemli bir kısmının günümüze ulaşmış olması araştırmacılar için bir şans olmakla birlikte bu Arapça kaynakların henüz Türkçeye kazandırılmamış olması da o derecede şanssızlıktır. Son yıllarda bu konuda çalışmalar hızlanmakla birlikte (çev. *D. Ahsen Batur; en-Nücûm ez Zahire (Parlayan Yıldızlar) ve Acâib el Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*) eserlerden bizzat istifade edilmesinin dönem hakkında literatür bilgi kazanımı açısından paha biçilemez olduğunu ifade etmek isterim.

Müstakil bir başlık altında bulunmayan ve kaynaklar taranarak elde edilen bilgiler ışığında oluşturulan çalışmamızın istatistikî verileri ve bunların değerlendirilmesi için ayrıca bir çalışma yapılması gerektiğine inanıyoruz. Bunun dışında gerek Türkiye’de gerekse yurt dışında bu konu ile ilgili tetkiklerin azlığını da belirtmeliyiz. Ahmed ‘Abd er-Rezzâk Ahmed’in *el-Bezl ve el-Bartala Zaman Selâtîn el-Memâlik* adlı çalışması, rüşvetin ve bu şekilde göreve gelen üst düzey görevlilerin durumları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu konuda başka önemli bir tetkik de el-Beyyûmî İsmail eş-Şerbînî’nin *Müsâderetü el-Emlâk fî ed-Devleti el-İslâmiyye* isimli çalışmasıdır. Bu kitapta müsâdere konusu çok yönlü ele alınmış ve farklı açılardan konu ele alınmıştır.

Bu kaynaklara ulaşmamda ve terceme faaliyetinde desteğini, emeğini ve zamanını esirgemeyen; kütüphanesinden istifade etme şansını bana veren; Arapça dil eğitimi almam için yurt dışına gitme konusunda beni destekleyen Sayın Hocam Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman’a, sorularımı hiç cevapsız bırakmayan ve manevi desteğini de esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Altan Çetin’e ve kaynak temini ve katkılarıyla sayın Doç. Dr. Süleyman Özbek beyefendilere teşekkür ederim. Zaman konusunda dikkatimi daima tetikte tutan Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sekreterlerinden Fatma Budak Hanımefendi’ye de ayrıca teşekkür ederim. Elbette bu geçen süre zarfında tüm desteği ve sabrı için sevgili babam Mehmet Şakir Çıplak ve merhum sevgili annem Bilgi Gönül Çıplak’a en içten sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR HAKKINDA BİLGİ

Tarihi kaynakların emin ve sağlam bir yorumunu yapmak ve bir çerçeveye oturtmak için bilgileri toplama, düzenleme ve değerlendirme aşamalarından geçirmek gerekir. Bu bağlamda, olayları teferruatı ile anlatan değerli ilim adamlarının yüzyılı, XV. asrın İslâm tarih yazıcılığı dikkate şâyândır. İslâm tarihinin hiçbir safhası, yetiştirdiği büyük tarihçilerin çokluğu ve kaynak zenginliği bakımından Memlûkler dönemi ile kıyaslanamaz¹.

Müsâdere uygulamalarından dağınık da olsa bahseden ve bu konuda fikirlerini beyan eden tarihçiler ve eserleri dışında, müsâdereler için verilen emirlere dair belgeler, müsâdere görevlilerinin tuttukları muhallefât kayıtları² ve tereke defterleri gibi kaynaklar da müsâdereyi etraflıca aydınlatmaya yarayacak belli başlı malzemeyi oluşturmaktadırlar³. Ancak bizim konumuz ile ilgili olarak bu mahiyette malzeme bulamadığımızı münhasıran kroniklere başvurmak durumunda bulunduğumuzu belirtmeliyiz.

Tezimizde kullandığımız Arapça kaynaklar özellikle XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyılın ilk yarısına aittir. Aşağıda özelliklerinden bahsedeceğimiz kaynaklarda Burcî Memlûkler dönemi olayları ve devlet teşkilatı hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Kronolojik sıraya göre bu kaynakların başlıcaları şunlardır:

ibn el-Furat'ın⁴ (ö. 1405) *Tarihu ibn el-Furat veya Târihu ed-Düvel el-Mülûk*'unda bu eserin Constantine Zurayk tarafından 1936'da yayınlanan 9. cildin 1. cüzünde 1387-1390 yılları arasında vuku' bulan olaylar ile her bir yılda vefat eden

¹ İsmail, Y. (2006). “*Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış*”, MÜİFD, 11–12, İstanbul, 1997, sh. 43; R. Irwin, “Mamluk History and Historians”, MSR, Chicago, 9(2), sh. 63-70.

² Öztürk, S. (1994). Vefat eden kişinin geride bıraktığı emval ve emlakın kayıtlarıdır. Osmanlı Belgelerinde Siyâkat Yazısı, Ankara, sh. 277.

³ Arık, F.Ş. (1968). “*Türkiye Selçuklularında Müsâdere*”, Tebliğler III, Türk Tarihi, C. I, İÜEF TüAM, İstanbul, 1985, sh. 49; Yavuz Cezar, “*Bir Âyân'ın Muhallefatı. Havza ve Köprülû Kazaları Âyânı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsâdere olayı ve terekenin incelenmesi)*”, Belleten, C. XLI, S. 161, 1977, sh. 41 vd.; Ömer Lütfi Barkan, “*Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*”, Belgeler, III(5-6), sh. 1-479.

⁴ Kehhâle, Ö.R. (1993). *Mu'cem el-Muellifin Terâcim Musannif el-Kütüb el-'Arabiyye*, Beyrût, III, sh. 405; Muhammed Kemâl ed-Dîn ‘İzz ed-Dîn ‘Ali, Erba’a Müellif ve Erba’a Müellefat min Devlet el-Memâlik el-Çerâkise, Kahire, 1992, sh. 35-95; Şemseddin Günaltay, İslâm Tarihinin Kaynakları, 1991, sh. 347-348; Ramazan Şeşen, Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul, 1998, sh. 201-202.

a'yan hakkında bilgiler mevcuttur. 2. cüz ise 1389-1396/7 yılları arasındaki olaylar ve vefâyâtı ihtiva eder ki bu kısım bizim için önemlidir. Zirâ siyâsî olayların yanı sıra vefat eden kişilerin ne şekilde ve neden vefat ettikleri metinde de görüleceği üzere önemli bilgiler verir.

Modern tarihçiliğin, sosyolojinin ve iktisadın öncülerinden kabul edilen XIV. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisi ibn Haldun⁵ (ö. 1406) Memlûk Devletinde Mâlikî Başkadılığı yapmıştır. Timur (ö. 1405) istilasını sebebiyle Sultan Ferec'in (ö. 1412) maiyyetinde Dimaşk'a giderek Timur ile görüşmüş (1400) krizin çözümünde katkı sağlamıştır⁶. *'Unvân el-İber Divân el-Mübtedâ el-Haber fî Eyyâm el-'Arab ve el-'Acem ve el-Berber ve men 'Âsarehüm min Zevî es-Sultân el-Ekber* adlı eseri bir dünya tarihidir. 2001 Beyrut baskılı neşir 8 cilt olarak bize ulaşmıştır. 8. cildi fihrist olmak üzere 7. cildinde yer alan Sultan Berkûk ve Timur'un Irak ve Suriye harekâtını anlatan bölümler çalışmamız için önemli bilgiler ihtiva eder⁷.

ibn Dokmak⁸'ın (ö. 1407) *el-Cevher es-Semîn fî Sîret el-Mülûk ve es-Selâtîn*, adlı eseri de önemli bir kaynaktır.

el-Kalkaşandî⁹, (ö. 1418) Memlûk İnşâ Dîvânında¹⁰ çalışarak bu dîvân'ın başkanlığına kadar yükselmiş ve burada çalışanlar için bir el kitabı mahiyetindeki *Subh el-A'sâ fî Sınâ'at el-İnşâ* adlı eserini yazmıştır. İnşâ sanatı, Dîvân el-İnşâ ve diğer idari konularda bilgiler veren inşâ sanatının pek çok örneğinin bulunduğu bu

⁵ İbn Haldûn, (2000-2001). (Neşr. Süheyl Zekkâr, Hâşiye ve Fihrist: Halil Şehâde), *'Unvân el-İber Divân el-Mübtedâ el-Haber fî Eyyâm el-'Arab ve el-'Acem ve el-Berber ve men 'Âsarehüm min Zevî es-Sultân el-Ekber*, 8 Cilt, Beyrût, 1; (Çev. Süleyman Uludağ), Mukaddime, İstanbul, 2004; 'Ö. Rıza Kehhâle, Mu'cem, C. II, sh. 19-121; Ş. Günaltay, a.g.e, sh. 336-346; R. Şeşen, a.g.e, sh. 259-263.

⁶ İbn Haldûn, (1957). *et-Ta'rif bi-ibn Haldun ve Rihletihi Garben ve Şarken*, from King Saud University, (tıpkıbasım), sh. 35-41; Muhammed Mustafa Ziyâde, "Makrîzî ve Çağdaşları", (çev. Cüneyt Kanat), TİD, 8, 1993, sh. 219-221; "ibn Haldun, Timur'a kuzeybatı hanedanları hakkında uzun bir rapor sundu. Bu rapor Türkçeye tercüme edilmiş ancak bugün kayıptır." Bkz. Barbara Stowasser, (çev. Nermin Abadan-Unat), "ibn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", AÜSBF Konferans, 5 Ocak 1984, sh. 175.

⁷ Timur'un Horasan, Azerbaycan, Harezm seferleri için bkz. *el-İber*, C. V, sh. 533-571, 626.

⁸ İbn Dokmak, Neşr. (1982). Saîd A. Âşûr-Ahmedes-Seyyid Derrâc, *el-Cevher es-Semîn fî Sîret el-Mülûk ve es-Selâtîn*, Mekke.; el-A'lâm, C. I, sh. 64; M. K. 'İzz ed-Dîn 'Ali, *Erba'a Müellif*, sh. 105-121.

⁹ el-Kalkaşandî, (1912-1919). (Neşr. Dâr el-Kütüb el-Mısriyye), *Subh el-A'sâ fî Sınâ'at el-İnşâ*, 14 Cilt, Kahire, 15. Cilt Index, (Neşr. Muhammed Hüseyin Şems ed-Dîn); 'Ömer Ferruh, Tarih el-Edeb el-Arabî, C. III, sh. 832-836; Ş. Günaltay, a.g.e, sh. 350; R. Şeşen, a.g.e, sh. 205-206.

¹⁰ Köprülü, F. (1943). Memlûklerde devletin yazışmalarını idare ile görevli kişilerin eserlerinden pek çoğu günümüze kadar gelmiştir. İbn Hicca'nın *Kahvatî el-İnşâ* adlı eseri bu eseri, yabancı devletlere yazılan mektuplar, oralarından gelen cevaplar, tayinler, taklîdler, fetihnameler gibi pek çok kıymetli evrakın kopyaları mevcuttur., "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları" Belleten, VII/27, sh. 413-417.

ansiklopedik eserde bir mukaddime ve on makale yer almaktadır. Eser, Memlûk devri teşkilatı bakımından çok önemli olup diğerleri gibi bu eser de henüz dilimize kazandırılmamıştır. Asıl nüshası günümüze kadar gelemeyen ibn Fadl el-Lâh el-Ömerî'nin (ö. 1349) *et-Ta'rif bi el-Mustalah eş-Şerîf* adlı eserinden de alıntılar ihtiva etmesi eserin değerini ayrıca arttırmaktadır. Belirtildiği üzere daha önce bu mahiyette yazılan eserlerden de yararlanan müellifimizin bu eseri, İnşâ Dîvânı'na dair ansiklopedik bir eser olmasının yanısıra ihtiva ettiği belgelerin kopyaları ile başlı başına bir arşiv mahiyeti de taşır.

Gars ed-Dîn Halil ibn Şâhin ez-Zâhirî¹¹ (ö. 1431)'nin *Kitâb Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik* adlı eseri Memlûk tarihi için bir kaynak olmasının yanısıra Ortaçağ Türk-İslâm devlet teşkilâtı hakkında mücmel ve mulahasas bilgi veren değerli bir kaynaktır. Ülkemizde Ortaçağ Türk-İslâm tarihi araştırmacıları tarafından eser büyük ölçüde kullanılmış ancak hakettiği ölçüde tanıtım yapılmamıştır¹².

el-Makrîzî¹³ (ö. 1442) Memlûk Devleti'nde idarî görevlerde bulunmuş ve başta tarih olmak üzere muhtelif konularda birbirinden değerli eserler kaleme almıştır. Memlûk devri tarihçilerinin en büyüğü olan bu büyük âlim, kendisinden sonra gelenlere de numune teşkil etmiştir. Bu müellifin, *Kitab es-Sülûk li-Ma'rifeti Düvel el-Mülûk* adlı eseri Eyyûbî ve Memlûk tarihçilerinin bir numaralı kaynağıdır¹⁴. Çalışmamızda 2. cildin 3. kısmından başlamak üzere 3. ve 4. ciltlerinin okumalarını yaparak bu eserden istifade ettik¹⁵.

¹¹ Gars ed-Dîn Halil ibn Şâhin ez-Zâhirî, (1893). (Neşr. Bolis Ravis), *Kitâbü Zübdetü Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Turuk ve el-Mesâlik*, Paris, el-A'lâm, C. II, sh. 121; 'Ö. Rıza Kehhâle, Mu'cem, C. IV, sh. 120; Özbek, S. (2010). "*Memlûk Devleti'nin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi)*", SUTAD, 27, sh. 529-552.

¹² Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Eserin yazma nüshalarından birisi Bibliothèque Nationale'de 1724, 2258 numara ile, Türkiye'deki yazma nüshası ise Topkapı Sarayı'nda, III. Ahmed Kütüphanesi 2990 ve 3008 numara ile kayıtlıdır. Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara, sh. 461; S. Özbek, "*a.g.m*", sh. 529-552.

¹³ el-Makrîzî, (1971-1972). *Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifet Düvel el-Mülûk*, 4 Cilt, Matba'at Dâr el-Kütüb, Kahire, 3-4. ciltler: M. Mustafa Ziyâde, el-Müerrihûn fî Mısır fî el-Karn el-Hamisi Aşere el-Milâdî, Kahire, 1949, sh. 3-25; aynı müellif, es-Sulûk li el-Makrîzî, Kahire, 1994, sh. 1-40; M. Mustafa Ziyâde, "*Makrîzî ve Çağdaşları*", sh. 219-232; 'Ö. Ferruh, Tarih el-Edeb el-Arabî, C. III, sh. 844-848; M. K. 'İzz ed-Dîn 'Ali, Erba'a Müellif, sh. 157-229; 'Ö. Rıza Kehhâle, Mu'cem, C. I, sh. 204; Ş. Günaltay, *a.g.e*, sh. 352; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 208-212.

¹⁴ Ziyâde, M. M. "*Makrîzî ve Çağdaşları*", sh. 225.

¹⁵ el-Makrîzî'nin şahsiyeti ve ilmi ile ilgili öğrencisi ibn Tanrıverdi'nin görüşleri için bkz. en-Nücûm, C. XV, sh. 89, 490-491.

ibn Kadı Şuhbe¹⁶, (ö. 1448) *Târih ibn Kadı Şuhbe* adlı eserinin yanında 3 ve 4. cildinden istifade ettiğimiz *Tabakât eş-Şâfi'iyye* adlı telifi bizim için çok kıymetli olup Şâfi'î âlimler ve Memlûk ulemasının bu kısmı ile ilgili değerli bilgiler vermektedir¹⁷.

ibn Hâcer¹⁸ (ö. 1449)'in *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr* adlı eseri muasırı olduğu dönemin tarihini ihtiva etmektedir. Ancak bu biyografiler müstakil olarak ele alınmamış 773-850 yılları arasında yaşanan olaylar yıl yıl peyderpey burada anlatılmıştır. Eserin vefeyât kısmı ile Suriye olaylarının anlatıldığı bölümleri diğer kaynaklara göre daha kapsamlıdır¹⁹. Bizim için olaylar ile birlikte vefeyat kısmı ayrıca ehemmiyet arz eder ki bunun sebebi kişilerin ölüm gerekçeleri ve bunun nasıl gerçekleştiği hakkındadır. *ed-Dürer el-Kâmine fi A'yân el-Miet es-Sâmine* adlı eserinde H. 7. yüzyılın başlarından 800 yılına kadar ki meşhur alim, devlet adamı ve ileri gelenleri hakkında bilgiler verir ki bu eser de diğeri gibi dört cilt olarak fakat diğerrinin aksine alfabetik olarak hazırlanmış ve bizim çalışmamıza sunulmuştur. Zeyli ise *İnbâ' el-Gumr*'da olduğu gibi yıl esas alınarak 801-832 yılları arasında yaşamış olan önemli şahsiyetlerin biyografileri şeklinde olup tek cilttir. *Ref' el-Isr 'an Kudât Mısır* adlı eseri de adından da anlaşılacağı üzere Mısır Şâfi'î Kadıları hakkında bilgi veren alfabetik bir eser olup çalışmamız için kıymeti haizdir.

ibn Arabşah²⁰ (ö. 1450) '*Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ibi Timur* adlı eseri Timur hakkında Arapça yazılan yegâne eserdir. Timur hakkında çoğu zaman hakarete varan tarafgir ifadelerle doludur. Bağdatlı Nazmî-zâde Murtaza tarafından 1698'de

¹⁶ ibn Kadı Şuhbe, (1994). (Neşr. Adnan Derviş), *Târih ibn Kadı Şuhbe*, Dimaşk, (Tashih: Hafız 'Abd el-'Alîm Han), (Neşr. Hafız 'Abd el-'Alîm Han), *Tabakât eş-Şâfi'iyye*, 4 Cilt, 1. Baskı, Haydarâbâd, 1979-1980; 'Kehhâle, Ö. R. *Mu'cem*, C. III, sh. 48.

¹⁷ *Tabakât eş-Şâfi'iyye*'nin 3. cildi 741-800 yılları ve 4. cildi ise 801-840 yılları arasında yaşamış olan Şâfi'î âlimlerinin kısa biyografilerinden oluşmaktadır.

¹⁸ İbn Hacer el-'Askalânî, (1998). (Neşr. Dr. Hasan Habeşi), *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr*, 4 Cilt, Kahire; İbn Hacer el-'Askalânî, (1993). (Neşr. 'Adnan Derviş), *ed-Dürer el-Kâmine fi A'yân el-Mi'et es-Samine*, Dâr el-Ciyl, Beyrût; İbn Hacer el-'Askalânî, (1992). (Neşr. 'Ali Muhammed 'Ömer), *Zeyl ed-Dürer el-Kâmine*, Kahire; İbn Hacer el-'Askalânî, (1998). *Ref' el-Isr 'an Kudât Mısır*, 1. Baskı, Matba'a el-Medenî, Kahire; ibn Hacer'in şahsiyeti ve ilmi ile ilgili öğrencisi İbn Tanrıverdi'nin görüşleri için bkz. en-Nücûm, C. XV, sh. 532-534 (852); C. XVI, sh. 339. (869); Muhammed Kemâl ed-Dîn 'İzz ed-Dîn 'Ali, (1987). ibn Hâcer el-'Askalânî Mü'errihan, 'Âlim el-Kütüb, 342 sh.; 'Ömer Ferruh, *Tarih el-Edeb el-Arabî*, C. III, sh. 850-854; Ş. Günaltay, *a.g.e*, sh. 358; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 213-215.

¹⁹ Sonunda havadis ve vefeyât fihristi var. 1. cild: 773-799; 2. cild: 800-815; 3. cild: 816-838; 4. cild: 839-850 ve çeşitli konularda bilgiler mevcut. Örn. Ölçüler ile ilgili sh. 314. Zeyli ise 5 sh. Önsöz ve giriş + 452 sh. 801-832.

²⁰ ibn Arabşah, (1882). (Neşr. Kebîr ed-Dîn Ahmed-Major H.S. Jarret), '*Acâ'ib el-Makdûr fi Ahbari et-Teymur*, Kalkûta ve (çev. Nâzım Efendi), *Tarih-i Timurlenk*, İstanbul, 1277 (1860); M. Mustafa Ziyâde, '*Makrîzî ve Çağdaşları*', sh. 230; Ferruh, 'Ö. *Tarih el-Edeb el-Arabî*, C. III, sh. 854-858; Ş. Günaltay, *a.g.e*, sh. 360; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 216-217.

Târîh-i Timurlenk adıyla Türkçeye tercüme edilen eser, Müteferrika Matbaasında basılan ilk eserler arasında yer almıştır. Fakat bu Türkçe tercümenin dili ağır olduğu için kısmen sadeleştirilip kısaltılarak yine aynı adla 1277 (1860) yılında yeniden basılmıştır.

‘Ayntâb’da doğan el-‘Aynî²¹ (ö.1451), Mısır’a gelişinden itibaren Memlûk Devleti’nde mühim görevlerde bulunmuş ve çok sayıda eser telif etmiştir. Bu eserlerinden en önemlisi ve çalışmamızın temel kaynaklarından biri *‘İkd el-Cumân fî Tarih Ehl ez- Zamân* olup yaratılıştan başlayarak 1447 yılı olaylarıyla sona eren bir umumi vekâinamedir. el-‘Aynî’nin aslen Türk olması, Türkçeyi iyi bilmesi onu sultanlar katında²² önemli bir mevkiye çıkarmıştır²³.

Evlâd en-Nâs²⁴’tan olan ibn Tanrıverdî²⁵’nin (ö. 1470) *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mûlûk Mısır ve el-Kahire* adlı eseri Hicrî 20 senesinden başlayarak 872 (640-1467) yılına kadar olan olayları anlatan Mısır tarihidir. Kendisine el-Makrîzî’yi örnek ittihaz eden müellifin eseri Sultanlar ve ümerâ nezdinde ibraz ettiği hususiyet sebebiyle fevkalade önemli bilgiler ihtiva eder. 16 ciltten oluşan eserin 12. cildi 792 senesi yani Sultan Berkûk²⁶ (ö.1399) döneminden itibaren 872 senesi Sultan Kayıtbay²⁷ (ö.1496) devri dâhil olmak üzere Memlûk Sultanlarının icraatleri, vuku’ bulan olaylar ve vefat eden önemli devlet adamlarının ve ulemanın bilgisi ile çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır.

²¹ el-‘Aynî, *‘İkd el-Cumân fî Tarihi Ehl ez- Zamân*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüphanesi, nr. 2911/19; Veliyy ed-Dîn Efendi Kütüphanesi, nr. 2396; *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 215; Ziyâde, M. M. “*Makrîzî ve Çağdaşları*”, sh. 229; Günaltay, Ş., *a.g.e*, sh. 349; Koprman, K Y. (1971). *el- ‘Aynî’nin ‘İkd el-Cümân’ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar*, BDT, Ankara, sh. I-LIII; Adile Abidin, “‘Aynî’nin, ‘İkdu’l-Cumân fî Tarihi Ehli’z-Zemân Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tedkiki”, *Tarih Semineri Dergisi*, II, İÜEFY, İstanbul, 1938, sh. 111-215; Rıza ‘Ö., *Kehhâle, Mu’cem*, C. III, sh. 797-798; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 217-219; İ. Yiğit, “*a.g.m.*”, sh. 27-28.

²² *en-Nücûm*, C. XV, sh. 110-111.

²³ el-‘Aynî’nin görev yaptığı kurumlar ile ilgili olarak bkz. *es-Sülûk*, C. III, sh. 1038, 1052, 1080, 1088; C. IV, sh. 617, 867.

²⁴ *Medhal*, sh. 429.

²⁵ ibn Tanrıverdî, (1992). (Neşr. Dâr el-Kütüb el-‘İlmiyye), *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mûlûk Mısır ve el-Kahire*, 16 Cilt, Beyrût, (Neşr. Fehim Muhammed Şaltut), C. XII-XIII- XIV, 1970; M. Mustafa Ziyâde, *el-Müerrihûn fî Mısır*, sh. 26-45; Rıza ‘Ö., *Kehhâle, Mu’cem*, C. IV, sh. 149; Ferruh, ‘Ö., *Tarih el-Edeb el-Arabî*, C. III, sh. 864-867; Ş. Günaltay, *a.g.e*, sh. 390-392; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 219-221.

²⁶ Melik ez-Zâhir Ebû Sa’îd Seyf ed-Dîn Berkûk (784-791/1382-1389, 792-801/1390-1399).

²⁷ Melik el-Eşref Kayıtbay (873-901 / 1468-1496).

*el-Menhel es-Sâfi ve el-Müstevfî fî ba'd el-Vâfi*²⁸, adlı biyografya eseri ise es-Safedî'nin (ö.1363) *el-Vâfi bi el-Vefeyât*'ına zeyl olarak yazmış²⁹ olup 1458 yılına kadar gelmektedir. Eser, ilk Memlûk Sultan'ı 'İzz ed-Dîn Aybek³⁰'in (ö.1257) hayatıyla başlar, onun biyografisinin ardından sırayla gelen kişileri alfabetik düzenle anlatır. Kitapta sultanlar, emîrlar, önemli kişiler, musikişinaslar, âlimlerden 3000 civarında kişiden bahseder. İçlerinde gayr-ı müslimlerin de anlatıldığı eserde son olarak da otobiyografisi yer alır.

ibn Tanrıverdî, Mukaddimesinde *Havâdis ed-Duhûr fî Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*³¹ adlı eserini hocası el-Makrîzî'nin *es-Sülûk*'una zeyl olarak yazmıştır. Eserin 1442 yılından sonraki olayları kapsadığını belirtmiş, olayları hocasının yazdığına uygun olarak anlatmış ancak el-Makrîzî'nin aksine anlatımlarını daha muhtasar tutmuştur. Hâl tercümelerini ise daha geniş bir biçimde ele almıştır. Eserde kronolojik bir sıra takip edilmiş ve her yılın olaylarının sonuna vefeyât bölümü eklenmiştir.

*Mevrîd el-Letâfe fi-men Veliye es-Saltana ve el-Hilâfe*³², Hz. Peygamber'den itibaren el-Melik ez-Zâhir Çakmak'ın oğlu el-Melik el-Mansûr Osman'ın saltanatının sonuna kadar geçen sürede halifelik ve sultanlık yapmış olan 143 şahsın hâl tercümesini içine alır.

es-Sayrâfî³³'nin (ö. 1495) *Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârih ez-Zamân* adlı eseri büyük bir İslâm Tarihidir. Çalışmamızda H. 784-801 yıllarını içine alan ve 1. cildini kullandığımız eserin içeriği, yıl yıl Memlûk ülkesinde meydana gelmiş olan olayların ve önemli kişilerin ölümü nedeniyle yazdığı biyografilerden oluşmaktadır.

²⁸ (Neşr. Muhammed Muhammed Emin, takdim: Sa'id 'Abd el-Fettah 'Aşur), *el-Menhel es-Sâfi ve el-Müstevfî fî ba'd el-Vâfi*, Kahire, 1993.

²⁹ Tekindağ, (1973). "Mısır, Suriye ve Hicaz'da Yazılmış Arapça Eserlerin Osmanlı Tarihi Bakımından Önemi", *Türk Tarih Kongresi*, VII/II, Ankara, sh. 536.

³⁰ (648–655/1250–1257)

³¹ (Neşr. Muhammed Kemâl ed-Dîn 'İzz ed-Dîn 'Ali), *Havâdis ed-Duhûr fî Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*, 2 Cilt, Beyrût, 1990.

³² (Neşr. Joseph D. Carlyle), Cambridge, 1792. (93-132 sh. Çerkes Memlûkleri)

³³ es-Sayrâfî, (1970). *Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârih ez-Zamân*, (Neşr. Hasan Habeşi), Matbaatü Dâr el-Kütüb, Kahire, 'Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, C. II, sh. 82-83; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 222.

es-Sehâvî³⁴'nin (ö. 1497) *ed-Dav' e-Lâmi' li-Ehl el-Karn et-Tâsi'* adlı eseri, IX-XV. yüzyıl âlimlerin terceme-i hallerini ihtiva eder. el-Makrîzî'nin es-Sülûk edl eserine yazılan zeyllerden biri olan *et-Tibr el- Mesbûk fî ez-Zeyl es-Sülûk* adlı eseri 1442-1452 yılları arasındaki olayları anlatır.

es-Suyûtî³⁵'nin (ö. 1445) *Hüsn el-Muhâdara fî Tarihi Mısır ve el-Kahire* adlı eseri bir Mısır tarihi olmakla birlikte, Mısır'ın sadece siyasî tarihini anlatmakla kalmaz ayrıca Mısır'ın iklimi, idarecileri, bu ülkeyi ziyaret eden meşhur zevât, muhtelif bina, mescid ve camileri, Mısır Sultanlarının adetleri, mürebbî cünd, ziraat ve Nil nehrinin akış rejimiyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Bunların dışında dünya ve İslâm tarihinden kesitler, sahabe ve tabiin, ilim ve sanat erbabı, müctehidîn, hadis hafızları, mezheb fakihleri, mutasavvıflar, müverrihler, kadılar ve ölçü-tartı birimleri hakkında da bilgi verilmektedir. Terceme ve tabâkât bölümünde kadınlara da yer ayrılmıştır. Memlûk devletinin askerî durumu ve devlet teşkilatına ait çeşitli hizmetlerini anlattığı bölüm çalışmamız için önem arz eder.

el-Malatî³⁶'nin (ö. 1514) *Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel* adlı eseri de tezimizin önemli kaynaklarından. 2. Ciltten itibaren çalışmamızda kullandığımız eser 771 yılından 896 yılına kadar olan olayları ve ölümleri konu alır.

ibn Nuceym³⁷'nin (ö. 1519) *er-Rişvet ve Aksâmuha li'l-Kâdî ve Gayrihî* adlı risalesi çalışmamızda kullanılmıştır. Bu risâle; rüşvet, rüşvetin kısımları, hediye, hediye ile rüşvet arasındaki fark ile rüşvetten caiz olan ve olmayan kısımların neler olduğu hakkındadır.

ibn İyas³⁸(ö. 1523)'ın *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr* adlı eseri 1522

³⁴ es-Sehâvî, (1970). *et-Tibr el- Mesbûk fî ez-Zeyl es-Sülûk*, Tıpkıbasım, Kahire; *ez-Zeyl et-Tâm 'alâ Düvel el-İslâmî li ez-Zehebî*, 3 Cilt, Kuveyt-Beyrût, 1992; *ed-Dav' e-Lâmi'*, 10 Cilt, Dâr el-Ceyl, Beyrut, yıl yok; Kehhâle, 'Ö. R. *Mu'cem*, C. III, sh. 399-400; Ş. Günaltay, *a.g.e*, sh. 203; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 223-224.

³⁵ es-Suyûtî, (1998). (Neşr. Muhammed Muhî ed-Dîn 'Abd el-Hamid), *Târih el-Hulefâ*, Beyrût; Hüsn el-Muhâdara fî Tarihi Mısır ve el-Kahire, 2 Cilt, (Neşr. Muhammed Fadl İbrahim), 1. Baskı, İskenderiye, 1967; Erkan Göksu, "Celâleddin es-Suyûtî ve Tarihçiliği", *Nüşa*, 25/II, 2007, sh. 37-53.

³⁶ Halil b. Şahin el-Malatî, (2002). *Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, 9 Cilt, Sayda-Beyrût; *Nüzhet el-Esâtin fî Men Veliya Mısır min es-Selâtin*; M. K. 'İzz ed-Dîn 'Ali, (1990). *'Abd el-Bâsıt el-Haneî Mürrihan*, 1. Baskı, sh. 13-15.

³⁷ ibn Nuceym, *er-Rişvetü ve Aksâmuha li'l-Kâdî ve Gayrihî*; ibn Nuceym'in hayatı hakkında A. Özel, (1979). "İbn Nuceym (Hayatı ve Eserleri)", *Atatürk ÜİFD*, S. 3, , sh. 361-378.

³⁸ İbn İyas, *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr*, 3 Cilt, Bulak 1311; 2-3. Cilt, Bulak, (816-906) 1311, (922-928) 1312; (Neşr. Paul Kaleb-Muhammed Mustafa, C. V/IV, İstanbul, (906-921) 1931; *el-Muhtaru min*

yılına kadar Mısır tarihini anlatır. Memlûk Devleti'nin ilk dönemlerine dair kısa bilgiler veren eserin son bölümlerinde Mısır'daki günlük hayat, fiyatlar, memlûk sarayı ve ülkenin Osmanlılara geçişine dair ayrıntılı bilgiler verilir. Ayrıca ülkenin kötü yönetimi ve ekonomik sıkıntılardan duyulan endişe bu eserde işlenen konulardandır.

ibn Tolun³⁹ (ö.1546), Hanefî fakîhi olan müellifin *'İlam el-Ver'â bi-men Veliye Nâiben min el-Etrâk bi-Dimaşk eş-Şâm el-Kübrâ* adlı eseri Dimaşk naibleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda da buranın coğrafi özelliklerinden bahsetmekte ve camiiler ve mescitler hakkında da malumatımızı artırmaktadır. Aynı zamanda Memlûk dönemi literatürü de bu eserde mevcuttur.

Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr, Kitâb eş-Şa'ab, İskenderiye, 1960; (Neşr. Muhammed Zinhüm Muhammed Azb), *Nüzhet el-Ümem fî el-'Acâ'ib ve el-Hikem*, Kahire, 1995; M. Mustafa Ziyâde, *el-Müerrihûn fî Mısır*, sh. 46-80; 'Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cem*, C. III, sh. 50; Ş. Günaltay, *a.g.e*, sh. 404; R. Şeşen, *a.g.e*, sh. 231-232; Tülay Metin, "Memlûk Tarihçisi ibn İyâs'ın Hayatı ve Eserleri", *Gazi ÜEFD*, S. 4, Ankara, 2009, sh. 424-436; Şadiye Hasan Ahmed el-'Advân, (2012). "Mevarid ibn İyas fî Kitabihi Bedâ'i' ez-Zuhûr 'an es-Sara' el-Memlûkî el-Osmânî", *Balka Üniversitesi Yayını*, C. VI, S. 2, Amman, sh. 94-109.

³⁹ İbn Tolun, (1984). (Neşr. Muhammed Ahmed Duhmân), *'İlam el-Ver'â bi-men Veliye Nâiben min el-Etrâk bi-Dimaşk eş-Şâm el-Kübrâ*, Dimaşk; Kehhâle, R. 'Ö., *Mu'cem*, C. III, sh. 540-541.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
KAYNAKLAR HAKKINDA BİLGİ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	xv
KISALTMALAR.....	xviii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

MÜSÂDERE HAKKINDA GENEL ve NAZARÎ BİLGİ

1.1. Müsâderenin Tanımı	5
1.2. Müsâderenin Amacı	6
1.3. Müsâderenin Ceza ve Tedbir Niteliği.....	7
1.4. Müsâderenin Kapsamı	9
1.5. Müsâdereyi Gerektiren Haller.....	9
1.6. Müsâdere Muhâkemesi	9
1.7. Müsâderenin Hukuk Alt Yapısı	10
1.7.1. Şeri Olarak Müsâderenin Yasal Dayanakları	12
1.7.2. Örfi Olarak Müsâderenin Yasal Dayanakları	15
1.8. Müsâderenin Uygulanışı.....	15
1.9. Tarihî Süreçte Müsâdere	16
1.9.1. İlkçağda Müsâdere.....	16
1.9.2. Ortaçağda Müsâdere	19
1.10. İslâm Devletlerinde Müsâdere	22

Sayfa

1.10.1. Asr-ı Saadet'te Müsâdere	22
1.10.2. Hulefâi Râşidîn Döneminde Müsâdere.....	25
1.10.3. Emevîler ve Abbasîler Döneminde Müsâdere	27
1.11. Türk Devletlerinde Müsâdere	30
1.11.1 Selçuklular Döneminde Müsâdere	31
1.11.2. Moğollarda Müsâdere	36
1.11.3. Eyyûbîlerde Müsâdere	39
1.11.4. Bahrî Memlûklerde Müsâdere	40

2. BÖLÜM**BURCÎ MEMLÛKLERDE MÛSÂDERE**

2.1. Fetva	44
2.1.1. Siyasî Uygulamalar	46
2.1.1.1. İhanet ve İsyan (Bağy)	48
2.1.2. Cezâî Uygulamalar.....	54
2.1.2.1. Rüşvet.....	54
2.1.3. İktisadî Uygulamalar.....	60
2.1.3.1. Stok (İhtikâr).....	63
2.1.3.2. Savaş Geliri.....	64
2.1.3.3. Ticaret	68
2.1.4. Tedbîrî Uygulamalar.....	69
2.1.5. Sivil Uygulamalar	70
2.1.5.1. Halk	70
2.1.5.2. Yabancı	72
2.1.5.3. Kadın.....	75
2.1.6. Diğer Uygulamalar	76

Sayfa

2.1.6.1. Ahlâk ve Âdab Suçları	76
--------------------------------------	----

3. BÖLÜM**BURCÎ MEMLÛKLERİNDE MÛSÂDERE AKTÖRLERİ**

3.1. Şâdd ed-Devâvîn.....	79
3.2. Vezir	79
3.3. Üstâddâr.....	89
3.4. Vali	95
3.5. Emîr.....	96
3.6. Nâib.....	99
3.7. Nâzır.....	103
3.8. Kadı ve Muhtesib.....	104
3.9. Kâtib es-Sır ve Re's en-Nevbe	108
3.10. Hâcib el-Hüccâb	110
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	133
EK -1. Memlûk Sultanları.....	134
EK – 2. Harita I	137
EK – 3. Harita II	138
EK – 4. Harita III	139
EK – 5. Harita IV	140
ÖZGEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
‘Acâ’ib el-Makdûr	: ‘Acâ’ib el-Makdûr fî Nevâ’ib et-Teymur
Atatürk ÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜDTCF TAD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFM	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.	: bin
BDT	: Basılmamış Doktora Tezi
Bedâ’i’ ez-Zuhûr	: Bedâ’i’ ez-Zuhûr fî Vekâyi’ ed-Duhûr
C.	: Cilt
Cihannümâ	: Kitâb-ı Cihan-Nümâ
çev.	: çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇÜSBED	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
DBAD	: Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
DTCFY	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları
E.I.	: The Encyclopaedia of Islam
ed-Dav’ e-Lâmi’	: ed-Dav’ e-Lâmi’ li-Ehl el-Karn et-Tâsi’

Kısaltmalar**Açıklamalar****Ege ÜEFTİD**

: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi

Ege ÜEFY

: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

el-‘İber

: ‘Unvân el-‘İber Divân el-Mübtedâ el-Haber fî Eyyâm el-‘Arab ve el-‘Acem ve el-Berber ve men ‘Âsarehüm min Zevî es-Sultân el-Ekber

el-Menhel es-Sâfi

: el-Menhel es-Sâfi ve el-Müstevfâ fî ba‘de el-Vâfi

el-Müerrihûn

: el-Müerrihûn fi Mısır fi el-Karn el-Hamisi Aşere el-Mîlâdi

en-Nücûm

: en-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk Mısır ve el-Kahire

Erba‘a Müellif

: Erba‘a Müellif ve Erba‘a Müellefât “min Devlet el-Memâlik el-Çerâkise”

Erdem AKMD

: Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

es-Sülûk

: Kitâb es-Sülûk li-Ma‘rifet Düvel el-Mülûk

et-Tibr el- Mesbûk

: et-Tibr el- Mesbûk fî ez-Zeyl es-Sülûk

EÜ SBED

: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

EÜY

: Erciyes Üniversitesi Yayınları

Fırat ÜİFD

: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GAL

: Geschichte der Arabischen Litteratur

Gazi Çorum İFD

: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Gazi ÜEFD

: Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Gazi ÜHFD

: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

GOP ÜİFD

: Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Haz.

: Hazırlayan

‘İkd el-Cumân

: ‘İkd el-Cumân fî Tarihi Ehl ez- Zamân

İA

: İslâm Ansiklopedisi

İgâse

: İgâset el-Ummeh bi-Keşf el-Gumme

İlmiye Teşkilatı

: Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı

İnbâ’

: İnbâ’ el-Gumr bi-Ebnâ el-‘Umr

İÜEF TüAE

: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

İÜEFTD

: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

İÜEFY

: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Kısaltmalar**Açıklamalar**

İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
krş.	: karşılaştırma
Ktp.	: Kütüphane
Manas Ün. SBD	: Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Me'âsir el-İnâfe	: Me'âsir el-İnâfe fî Me'âlim el-Hilâfe
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Medhal	: Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal
Mesâlik	: Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr
MSR	: Mamlûk Studies Review
Mu'cem	: Mu'cem el-Muellifîn Terâcim Musannif el-Kütüb el-'Arabiyye
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Müneccimbaşı	: Münecimbaşı Tarihi
Neşr.	: Neşreden
Neyl el-Emel	: Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel
nr.	: Numara
Nüzhet en-Nüfûs	: Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârîh ez-Zamân
ö.	: ölümü
S.	: Sayı
sh.	: sayfa
Subh	: Subh el-A'shâ fî Sınâ'ati el-İnşâ
SUTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TAM	: Türkiyat Araştırma Merkezi
TDKY	: Türk Dil Kurumu Yayınları
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TKAD	: Türk Kültürünü Araştırma Dergisi
trc.	: tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Kısaltmalar**TüALD****TüDA****TüDİD****TüDTD****Uludağ ÜİFD****vd.****vs.****Zübde****Açıklamalar**

: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

: Türk Dünyası Araştırmaları

: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

: Türk Dünyası Tarih Dergisi

: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

: ve devamı

: ve saire

: Zübdetü Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Tarak ve el-Mesâlik

GİRİŞ

XIII-XVI. yüzyıllarda Mısır, Hicaz ve Suriye’de hüküm süren Memlûk Devleti (1250–1517) siyasî, kültürel ve ilmî anlamda bu coğrafyaya Türk kültürünü yerleştiren bir devlettir. Türklerin muhtelif ülkelerde müteaddid siyasî teşekküller oluşturmaları onların devlet kurmadaki maharetlerinin bir sonucudur. Farklı mekânlarda devlet kuran Türk yöneticilerin yerli halk ile uyum içerisinde devletlerini idame ettirmeleri de yine onların bu özelliği ile ilgilidir. Bu cümleden olarak Mısır merkez olmak üzere Türk kültür ve medeniyetinin bu coğrafyada yerleşmesinde müessiri olan devletlerden birisi de 1250–1517 yılları arasında bölgeye hükümlan olan Memlûk Devleti’dir.

Sınırları belirlemede günümüzdeki kadar kesin çizgilerle değil de fiziki ve beşeri unsurların daha belirleyici olduğu ortaçağlarda Mısır coğrafyasında Memlûklerin sınırını *el-Vech el-Bahrî* ve *el-Vech el-Kıbelî* diye adlandırılan iki bölge belirler. Kuzey sınırının başlangıç noktası olan *el-Vech el-Bahrî*, güneyde daha geniş bir alandan bahisle *el-Vech el-Kıbelî* önemli kentlerin bulunduğu yerleri içerir⁴⁰. Suriye’yi de içine alan Bilâdu Şam adı verilen geniş alan ile Anadolu’da Malatya’ya kadar uzanan bölge Memlûklerin ulaştıkları son noktadır⁴¹.

Memlûk Devleti, askeri hiyerarşiye dayalı, hâkim olduğu coğrafyada yerli halk ile etnik bağlantısı olmayan Türk devlet geleneğini uygulamış bir devlet olarak tarihte yerini almıştır. Türk olmayan bir coğrafya üzerinde Tolunoğullarından⁴² (868-905) başlayarak İhşid (935-969), Türkiye Selçuklu (1077-1308) ve Zengî⁴³ (1127-1250) devletleri çizgisinde devam eden Türk kültürünün varisi olmuşlar ve bu kültürün devamına katkı sağlamışlardır⁴⁴. Haçlılar ve Moğollara karşı başarılı karşı koyuşları, tarihte derin izler bırakan bir siyasî teşekkül olarak Memlûkleri ön plana çıkarmıştır.

⁴⁰ Memlûk Devleti’nin Mısır sınırı hakkında detaylı bilgi için bkz. Altan Çetin, “Memlûk Kaynaklarına Göre Mısır’ın Hududları”, *Manas ÜSBD*, No: 10, 2004, sh. 3.

⁴¹ Bkz. William Popper, *Egypt and Syria under the Circassian Sultans*, V. 15, 1955, Maps, sh. 55 vd.

⁴² Bkz. Ebulfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti* (868–905), (çev. Selçuk Alkın), İstanbul, 1997; Kâzım Yaşar Koprman, “Tolunoğulları”, *DGBİT*, VI, İstanbul, 1992, sh. 55–79.

⁴³ Dimaşk Atabegi Nureddin Mahmud Zengî döneminde, 1169’a kadar Mısır’a üç büyük sefer yapıldı. Üçüncü seferde burası Şîrkûh tarafından ele geçirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. R. Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul, 1983, sh. 34–36.

⁴⁴ Tekindağ, (1976). “Mısır ve Suriye’de Kurulmuş Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, sh. 867.

Selçuklulardan ve Atabeklerden aldıkları sistemi burada uygulamaya devam eden el-Melik es-Salih Necm ed-Dîn el-Eyyûb (1240–1249) devrinde özellikle Kıpçak ve Harezmîlerden oluşturulan “el-Memâlik el-Bahriyye” adlı bu askerî teşkilat, onun ölümünden sonra Mısır ve Suriye’ye hâkim olmuş ve Memlûk Devleti’ni kurmuştur⁴⁵. (1250) Bahrî Memlûkleri diye de bilinen bu ilk memlûk grubu ülkeyi yüz otuz iki yıl yönetmiştir. Memlûk Devleti’nin ilk sultanı Atâbek el-Asâkir ‘İzz ed-Dîn Aybek es-Sultânî’dir (1250–1257). Sultan Aybek, Necm ed-Dîn el-Eyyûb’un memlûklerinden olup kendisi Bahrî Memlûklerinden değildir. Onun saltanatı Bahrî Memlûklerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları nedeniyle mümkün olmuştur. Her memlûkün Sultan olabileceği bu sistemin, emirlere ilerleme arzusu verdiği malumsa da yine de ciddi çekişmelere sebep olan bir uygulama olduğu aşîkârdır.

Bahrî Memlûklerinin Türk-İslâm tarihi içerisinde mühim roller oynadığını biliyoruz. Özellikle bölgedeki Haçlılara yönelik faaliyetleri, Moğolları Türkiye’de durdurmaları ve Abbasi hilafetini Mısır’da yeniden tesis ederek İslâmiyet’in bayraktarlığını üstlenmeleri önemlidir. Türk dilini ve kültürünü Mısır’da yerleştirmiş ve pek çok sahada eserler vücuda getirmeleri de belirtilmesi gereken bir husustur.

Devlet teşkilatını selefleri olan Türk-İslâm devletlerinden aldığını bildiğimiz⁴⁶ Memlûk Devleti’nin en belirgin özelliği adından da anlaşılacağı üzere devlet yönetiminde “memlûk” diye isimlendirilen askeri grubun hâkim olması ve kurumlarını da bu esas çerçevede belirlemesidir. Türk devletleri içerisinde Memlûk Devleti’ni farklı kılan özelliklerin başında bu “memlûk sistemi” gelmektedir.

Türk devletleri içerisinde kendine has bir yapıya sahip olduğunu belirttiğimiz Memlûk Devleti, kendi içerisinde de farklı bir yapılanmayla karşımıza çıkar. Memlûk tarihçilerinin umumiyetle iki devre ayırdıkları bu dönemlerden ikincisi bizim konumuzun çerçevesini oluşturmuştur. Nil nehri içindeki “er-Ravza” adasındaki kışlalarında yetiştirilmeleri sebebiyle “Bahrî Memlûkleri (veya Türk Memlûkleri)” (1250–1382) olarak adlandırılanlara mukabil çoğunluğunu Çerkeslerin oluşturduğu ve Kal’a el-Cebel burçlarında iskân edilip oradaki kışlalarda yetiştirildikleri için

⁴⁵ Koprman, K. Y., (1989). *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412–1421)*, Ankara, sh. 4.

⁴⁶ Çetin, A. (2004). “Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri”, *Belleten*, C. LVIII, S. 251, Ankara, sh. 105-130.

kendilerine “Burcî Memlûkleri (veya Çerkes Memlûkleri)” (1382–1517) adı verilmiştir. Bu tasnif aynı zamanda memlûklerin etnik kimliklerine delalet eder. Buna göre Bahrî Memlûkleri neredeyse tamamen Türklerden, Burcî Memlûkleri de çoğunlukla Çerkeslerden oluşmakta idiler. Bunların, Samarra kentinin kurulma amacıyla olduğu gibi halktan uzak bir şekilde mezkûr yerlerde eğitilmeleri sağlanarak savaşı kimlikleri ile kendilerine has özelliklerini kaybetmemeleri amaçlanmıştır.

Memlûklerde kan akrabalığına dayalı sistem çeşitli ailelere bölünmüştür. Bu sebepten bu devreye “Asabiye Devri” demek doğru olacaktır⁴⁷. Sultan ve her emîr için de memlûk grubu mevcuttur. Bunlardan en uzun saltanat süren memlûk grubu Kalavunoğullarıdır. Sultan Baybars’ın oğullarından Sülemiş’ten (ö. 1291) sonra tahta geçen Kalavun (ö. 1290) ile başlayan bu hâkimiyet silsilesi yaklaşık bir asır Memlûkleri idare etmiştir. Sultan Kalavun ile başlayan ikinci bir yenilik de Türk Memlûklerinin yanında ayrı bir cinsten “çerkeslerden” bir memlûk grubu oluşturulmasıdır. Sultan Kalavun, o iki bin memlûk arasından seçerek, el-Mukattam Dağı’ndan derin bir hendek ile ayrılmış bulunan “Kal’a el-Cebel”⁴⁸de yerleştirdiği üç bin yedi yüz çerkes memlûkü ile bu kaleye nisbeten “el-Memâlik el-Burcîyya” ya da soylarına binaen “el-Memâlik el-Çerâkise” adında Türklerden ayrı bir kuvvet oluşturmuştur. İşte bu yeni memlûk grubu da gerek Abbâsîlerde (750-1258) gerek Fâtımîlerde (909-1171) ve gerekse Eyyûbîlerde (1171-1348) olduğu gibi seleflerinin aleyhine güçlenmişler ve nihayet el-Melik ez-Zâhir Ebû Sa’îd Seyf ed-Dîn Berkûk b. Ânas (1382–1399) döneminden itibaren Memlûk Devleti’nin yüz otuz beş yıl süren ikinci asabiyesini oluşturmuşlardır⁴⁹.

Memlûkler, bir taraftan içine doğdukları İslâm kültür mirasına sahip çıktıkları gibi insan unsuru olarak anavatandan beslenmiş, kan tazeleyerek kimliğini daima

⁴⁷ *Mukaddime*, C. I, sh. 94–103; Koprman, K.Y., “Mısır Memlûkleri (1250–1517) Mısır’da Memlûk Devletin Kuruluşu”, *DGBİT*, C. VI, İstanbul, 1989, sh. 500.

⁴⁸ Kal’a el-Cebel saltanatın merkezi; sultanın ve ümeranın evi durumundadır. Kahire’de bulunan bu kale üzerinde büyük surların yükseldiği, giriş için pek çok kapısının bulunduğu ve yine sultan memlûklerinin eğitildiği tibâkların da içinde olduğu müstahkem bir mevkidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. W. Popper, *a.g.e.*, Maps: 7. Cairo: Citadel and 8. Southeast Cairo; Sa’îd Abd el-Fettâh ‘Aşûr, *el-Mucteme’a el-Misrî fî ‘Asr Selâtin el-Memâlik*, Kahire 1992, sh. 67, Nasser O. Rabat, *The Citadel of Cairo*, Leiden 1995, sh. 9.

⁴⁹ Çerkes Memlûklerinin Memlûk iktidarını ele geçirmesi. Tekindağ, (1961). *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, sh. 31-39; Koprman, K. Y., Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri, sh. 7-13; Ayalon, D. (1949). “The Circassians in the Memlûk Kingdom” *Journal of the American Oriental Society*, 69 (3), sh. 135-147.

canlı tutmuş ve diğer taraftan da Türk Devlet teşkilatını yeni bir uygulama ile geliştirerek hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Böylece onlar Türk Kültür ve Medeniyetinin temsilcisi ve İslâm Âleminin koruyucusu olmuşlardır.

Çalışmamız özet, kaynaklar hakkında bilgi, giriş, üç ana bölüm, sonuç ve eklerden oluşan bir bütündür. Müsâderenin tanımı ve uygulanması ile devletlerin hukuki yapısına paralel olarak farklı müeyyideleri çalışmamızın mukayeseli izahını gerektirmiştir. Temelde müsâderenin cezai bir müeyyide olup mali sonuçlarının olduğu gerçeğinden yola çıkarak Burcî Memlûklerdeki uygulamayı örnekler üzerinden inceledik. Çalışmamızda bu anlamda önemli tespitlere ulaşılmıştır. Bunlar, iktisâdî, siyâsî ve sosyal sebeplerden doğan hukukî ve ahlakî açıktaki müsâderenin üst düzey bürokrasi elinde umarsızca kullanılışı ile ilgilidir. Metin içinde kullanılmayan ancak istifade edilen ve bu çalışmada yol gösterici niteliğiyle, ilgili çalışmalar için vazgeçilmez olduğunu düşündüğüm birkaç çalışmayı kaynakça listesinde gösterdiğimi de belirtmek isterim. Memlûk Devleti hakkında bu kısa girişten sonra asıl konumuz olan müsâdere hakkında da nazarî olarak üzerinde durmak yerinde olacaktır.

1. BÖLÜM

MÜSÂDERE HAKKINDA GENEL ve NAZARÎ BİLGİ

1.1. Müsâderenin Tanımı

Müsâdere, ısrarla istemek, çekip almak, meydana çıkma, olma manasına gelen Arapça صدر kelimesinden türetilmiştir. مصادرة mufâ'ale vezninde olup işteşlik manası ifade eder⁵⁰. Belirtildiği üzere mütâlebe, münâzara, murâfa'a, mukâseme⁵¹ kelimeleri ile kaynaklarda geçen şekliyle müsâderenin farklı kalıplarda gelişinin dışında; almak anlamındaki أخذ taşımak anlamındaki حمل gereklilik anlamındaki ألزم kelimeleri ile devretmek, bırakmak manasındaki إستخراج ve bir anlamı da kapsamak, sarmak demek olan حوطة kelimesi mana olarak müsâderenin işini yapmıştır.

Hukukçuların farklı tanımlamalarına rağmen birleştikleri nokta; yasak olan bir şeyin kanunen alınması yani bir suç, bir fiil ya da başka nedenlerden dolayı devlet tarafından kişinin malına el konulması olarak ıstılâhî bir mana ifade eden müsâdere, özel mülkiyet ile ilgili bir kavramdır⁵². Müsâdere, bir kimsenin taşınır-taşınmaz malının kendi rızası olmaksızın devlet veya hükümdar adına alınması olarak da ifade edilmiştir⁵³. Devletin bir karşılık ödemediği kişinin mal veya emlâkını elinden almaya yönelik olan müsâdere, caydırıcı bir ceza olarak görülebilir. Ancak, bu uygulama bazen tedbir, bazen de bedel yani tazminat olarak karşımıza çıkar ki bu uygulamalarda “ceza” özelliği olmaz.

Müsâderenin ilk defa Roma hukukunda ortaya çıktığı savı, burada kanunda açıkça belirtilmesi ile ilgilidir. Latince “cōnfiscō / -āre”⁵⁴den türemiş olan ve sandıkta saklamak, müsâdere etmek anlamındaki batı dillerindeki “fiscus, confiscation,

⁵⁰ *el-Cevherî, es-Sihâh*, C. II, Beyrut, 1990, sh. 709-710; ibn Manzûr, *Lisân el-Arab*, C. VII, Beyrut, 1999, sh. 299-302; el-Firuzâbâdî, *el-Kamus el-Muhit*, C. II, Mısır, 1978, sh. 67; ez-Zebîdî, *Tâc el-Arûs*, C. XII, Kuveyt, 1973, sh. 293-300; R. Levy-M. Cavit Baysun, “Müsâdere”, İA, C. VIII, Eskişehir, 1997, sh. 668-673; Cengiz Tomar, “Müsâdere”, DİA, C. 32, İstanbul, 2006, sh. 65.

⁵¹ “Müsâdere”, DİA, C. 32, sh. 65.

⁵² Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, sh. 624-626; Mehmet Ali Ünal, (1947). “Osmanlı İmparatorluğunda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 49, sh. 95; Abdulkadir Certel, (2008). *Müsâdere*, Ankara, , sh. 15.

⁵³ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, 1944, sh. 258.

⁵⁴ Sina Kabağaç-Erdal Alover, *Latince-Türkçe Sözlük*, sh. 115.

seizure, annexation” kelimeleri de *özel malın genel hazineye alınması* demek olup müsâdere karşılığında kullanılmıştır⁵⁵.

Müsâdereyi, tarihte bazı devlet büyüklerinin veya ülke zenginlerinin ecelleri ile ölmeleri veya suçlu bulunup idam edilmeleri sonucunda geride bıraktıkları mallarına, kimi zaman da sağlıklarında mevcut servetlerine devlet tarafından el konulması anlamında kullanıldığını da görmekteyiz. Müsâderenin zaman zaman kötüye kullanılan, zulüm ve işkence aracı yapılan hatta devletin mali kriz geçirdiği dönemlerde başvurulmuş bir gelir kaynağı olarak uygulandığı da olmuştur⁵⁶.

Müsâderede esas olan suçlunun malına devlet adına el konulmasıdır. Bu durum günümüz hukukunda zabt ile farklılık arzeder ki bu fark nüans boyutundadır. Elbette bu düstur ile bakıldığında uygulamanın da basit olduğu anlaşılmakta ise de verilecek örneklerde görüleceği üzere suiistimale açık yönleri oldukça fazladır. Çünkü zaman diliminde farklı uygulamaları görülse de temelde yukarıdaki basit tanım hemen her devlet için geçerlidir. Yaptığımız araştırmada konu ile ilgili yapılmış çalışmalarda mal ya da paraya her türlü el koyma işlemi müsâdere olarak adlandırılrsa da bu çok da doğru olmayacaktır. Zira bu halde uygulama hukuki boyutundan çıkar kanaatindeyiz.

1.2. Müsâderenin Amacı

Müsâderenin en önemli amacı suçluyu cürmünden vazgeçirmektir. Kişinin suçunun sabit olduğu, fakat mal sahibi olmadığı durumlarda müsâdere kararının verilmesi çoğunlukla cezadan beklenen amacı gerçekleştirmediği gibi aynı zamanda suç ile ilgisi bulunmayan bir başka kişinin hakkına tecavüz durumunu da içermektedir. Böyle durumlara İslâm hukuku, malın kendisi bizzat haram olmadığı müddetçe müsâdereye izin vermez.

Bazı fakihler, suçta kullanılmış bir suçla özdeşleşmiş veya suç sonucu oluşmuş bir eşyanın veya değerinin o şahıstan alınmasının gerekliliğine inanırlar. Suç gereçlerinin sahiplerinin elinde kalması bazı durumlarda toplumda olumsuz

⁵⁵ M. Ali Ünal, “a.g.m”, sh. 95.

⁵⁶ “Müsâdere”, İA, C. VIII, sh. 671.

tesir edebilir ki suç aleti suçun yinelenebileceğine işarettir. Bu yönüyle müsâderenin ahlâkî bir amacı bulunduğu da söylenebilir⁵⁷. Bazı malların suçlunun malı olup olmadığına bakılmadan itlaf edilmesi de toplumun bu tehlikeli maddelerden korunma çabası ile ilgilidir ki bu görev de muhtesiblerin işidir⁵⁸.

Haksız kazanç sağlayan ticaret ehlinin bu cürümlerinin önüne geçmek maksadıyla müsâdereler yapılmış ve aynı zamanda kamu düzenini tehlikeye sokan eşyanın dolaşımı da bu sayede engellenmiştir.

İşlenen bir suçtan mahkûmiyet halinde, mahkûmun mal varlığının tamamının veya bir kısmının ceza olarak bizatihi kullanılması, yapılması, taşınması, bulundurulması ve satılması suç teşkil eden bir eşyanın bulunması halinde bu eşyanın mülkiyetinin tedbir olarak devlete geçirilmesi işlemi müsâdere kapsamındadır⁵⁹.

1.3. Müsâderenin Ceza ve Tedbir Niteliği

Ceza olarak uygulanan müsâdere kişinin bütün mal varlığını kapsamaması veya sadece belirli mallarına yönelik olması dolayısıyla genel ve özel müsâdere olarak iki şekilde kendini gösterir.

Genel müsâdere, suçlunun menkul veya gayrimenkul bütün mal varlığına veya özel olarak tespit edilmeksizin belirli bir orana göre bir kısmı üzerindeki mülkiyetini ortadan kaldıran ve bunları devlete aktaran bir cezadır⁶⁰. Eski hukuklarda oldukça yaygın olan genel müsâderede amaç suçluya etkin bir ceza vererek caydırıcı gücünü kullanmak ve bunu başkalarına ibret olarak göstermektir. Bazı hâkimler bu uygulamayı siyasi muhaliflerini bastırmak ve servetlerini yandaşlarının mülkiyetine geçirmek için bir araç olarak kullanmış ve istismar etmişlerdir. Cezanın ödetici ve ıslah edici özelliğinin sonucu olan genel müsâderenin etkisi sadece hükümlü ile sınırlı değildir. Kişinin ailesini ve diğer yakınlarını da etkileyen durumda cezanın şahsiliği ilkesine aykırı bulunmaktadır. Cezanın şahsiliği ilkesi antik toplumlardan

⁵⁷ Esen, H. “İslâm Hukuku Açısından Müsâdere”, 9 Eylül ÜİFD, XV, İzmir 2002, sh. 186.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûat Fetâvâ*, C. XXVIII, sh. 113-115.

⁵⁹ Esen, H. “a.g.m.”, sh. 186.

⁶⁰ Esen, H. “a.g.m.”, sh. 202.

günümüze uzanan çizgide bazı sapmalara rağmen uygulanagelmıştır. Müsâdere, bazı askeri suçlar, casusluk, vatana ihanet gibi fiillerin karşılığı olmak üzere etkili bir yaptırım olarak görünse de cezanın kişiselliği ilkesi ile bağdaşmaz⁶¹.

Hız. Ömer'in (ö. 644) bazı Beyt el-Mâl görevlilerinin malının yarısının alınması veya zekâtını vermeyenin malının yarısının alınması gibi hususlar, belirli bir oranın esas alınması bakımından genel müsâdere olarak değerlendirilebilir. Bir kısım fukahâ tarafından Beyt el-Mâl'e ait mallardan elde edilen servete el konulmasına bazı şartlar doğrultusunda cevaz vermişlerdir⁶².

Özel Müsâdere ise sadece işlenen suçla ilgili belirli mallara yahut mal varlığının belirli kısmına uygulanan müsâderelerdir⁶³. Her hukuk sistemi kendi ölçüleri içinde uygulanacak müsâderenin şartlarını ve hükümlerini belirlemektedirler. Şartlardan maksat müsâdere konusu malın suçluya ait olması, suçla ilgili veya suç teşkil eden bir eşya olmasıdır.

Müsâdere cezası uygulandığında adı bir tür ta'zir⁶⁴ olur. Mal sahibinin suçta bizzat ya da müşterik olarak bulunması müsâderesini gerektirdiği gibi nedamet kanaatine varılmazsa mal uygun bir yere sarfedilir ki hâkim bunu devlet adına yaptığı için müsâdere olur. Aksi halde hükümden öteye gitmez. Hâkimin kararı aslî veya yan bir karar olabilirken hemen belirtmek gerekir ki İslâm hukukunda şer'i bir sebep olmaksızın kimsenin malı alınmaz. Bu durumun suistimale açık olması zalim yöneticilerin halkın malını haksız olarak almalarına sebep olmamak için mal alma ile ta'zir tamamen kaldırılmıştır⁶⁵. Müsâdereye konu olan mallar, suçlunun veya suçta ortak olanlardan en az birinin malı olmalıdır. Başkasına ait bir malın sahibinin haberi olmadan suç aleti olarak kullanılması durumunda bu mal müsâdere edilmez⁶⁶.

⁶¹ Üçok, C. (1946). "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", C. III, S. I, *AÜHF*, İstanbul, sh. 131; H. Esen, "a.g.m.", sh. 202.

⁶² Üçok, C. (1947). "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", C. IV, S. I-IV, *AÜHF*, İstanbul, sh. 50-51.

⁶³ Esen, H. "a.g.m.", sh. 202.

⁶⁴ el-Mâverdî (çev. Ali Şafak), *el-Ahkâm es-Sultaniyye*, İstanbul, 1994, sh. 442; Karaman, H. (1994). *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, sh. 141-146.

⁶⁵ Ta'zir, işlenen bir suçla karşılık verilen cezadır. Üçok, C. "a.g.m.", sh. 50-51; F. Şamil Arık, "Türkiye Selçuklularında Müsâdere", sh. 48.

⁶⁶ Esen, H. "a.g.m.", sh. 201.

Müsâdere, haram olan ve devletin kullanılmasına izin vermediği mallara yönelik olduğunda tedbir amaçlıdır ve buna “*nehy ‘an el-münker*”⁶⁷denir. Burada müsâdere kişinin şahsına değil söz konusu eşyaya yönelik olduğundan bu durumda sanık ceza almayıp beraat etse veya ölse dahi malları yine de müsâdere edilir. Amaç suça götüren sebepleri ortadan kaldırarak suçun işlenmesine engel olmaktır. Bu da kamu düzenini sağlar.

1.4. Müsâderenin Kapsamı

Güçlü rakiplerin karşısında nüfuz mücadelesi, isyan, yeni sultanın eski memlûkleri tasfiyesi, sultanın tahttan indirilmesi nedeniyle ortaya çıkan kargaşa, sultanın öldürülmesi veya komplo suçlaması, suça yardım eden nüfuz sahipleri, sultanın emirlerinin sorgulanması veya reddi, emîrler arasındaki çıkar çatışmaları, korsanların faaliyetleri, aşırı gösteriş ve israf, devlet malının itlafı, devletin mâlî tedbirlerinden kaynaklanan ödeme gecikmesi gibi durumlar müsâderenin kapsamında yer almaktadır.

1.5. Müsâdereyi Gerektiren Haller

Bir kimsenin haksız yolla elde ettiği mülk ve mallarına devlet adına el konulması da müsâdere edilmesini gerektirir. Özellikle kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya emlakin tamamına veya bir kısmına devletin el koyması gibi bir uygulamada hazine açıklarını kapatmak amacıyla görevlilerin veya sivil kişilerin mallarına el konulması da bu şekilde adlandırılmıştır⁶⁸.

1.6. Müsâdere Muhâkemesi

Müsâdere muhakemesi, mecburi veya ihtiyari olması ile ilgilidir. Müsâdere edilen mallar, Beyt el-Mâl’e konulmak üzere alıkonabilir, itlaf edilebilir veya tasadduk yoluyla bir cihete sarf edilebilir. Bunların hangisinin uygun olacağına karar verecek

⁶⁷ ibn Teymiyye, *a.g.e*, C. XXVIII, sh. 113-115.

⁶⁸ “*Müsâdere*”, DİA, sh. 65.

olan yetkililerdir. Burada bozuk malların tehlike arz etmesi, malın miktar ve değeri ile toplum ihtiyaçları bu kararın verilmesinde yönlendirici olur.

Müsâdereyi caiz görenlere göre; müsâdere bizzat haram olan madde ile ilgili olduğu zaman vacip hükmünü alır. Bu mallar kazanılmış olduğundan sahibi açısından bir kıymeti vardır. Ancak bunların yenilip içilmesi kullanılması dinen yasaktır. Malın mukadderatı hakkında fukahânın farklı görüşleri olmakla birlikte amaç mevcut suçun veya suç unsurunun ortadan kalkması olduğundan tedbir konusunda ittifak söz konusudur⁶⁹. Kazanılmış malın suç ile ilgisi olmadığı halde malın niteliği sebebiyle suç sayılıp itlaf veya müsâdere edilmesi toplum için düzen demektir. Ancak devlet yetkililerinin Müslümanın malını itlaf etmeye hakkı olmadığı halde itlaf söz konusu olursa mal sahibinin zararının giderilmesi gerekir. Bu tür kararları devlet başkanının devlet işlerini şûrâ usulüne göre ictihad ederek alması uygun görülmüştür. Aksi halde devlet başkanı işleri tek başına yürütmeye kalkarak istibdat yolunu tutabilir⁷⁰.

Suçlunun malından mahrum edilip mal üzerindeki mülkiyetinin ortadan kalkmasıyla devletin bu malı farklı şekillerde değerlendirmesi mümkün olur. Malın itlafı, bir başkasına temlik veya devletin mülkiyetine geçirilmesi, mal sahibinin mülkiyetini ortadan kaldırır bu da devletin ceza ve ibret yöntemidir⁷¹.

1.7. Müsâderenin Hukuk Alt Yapısı

İslâm hukuku da kendi aslî kaynaklarından başlayarak müctehidlerin çalışmalarıyla dikkate şayan bir tekâmül göstermiştir. Nakli esasların rasyonel çalışmalarla işlenmesi, yorumlanması bu tekâmülün başlıca amili olmuştur. Böylece biri daha ziyade nakle, öbürü akla dayanan iki ayrı hukuk çevresi arasında peşin hükümlüleri şaşırtıcı sayılabilecek ilginç bir denge ortaya çıkmıştır⁷².

Ukûbât adı ile anılan İslam ceza hukukunun içinde Kitab el-Cinâyet, Kitab ed-Diyât, Kitab el-Hudûd ve Ta'zir gibi başlıklarla suç ve cezalar gösterilmiştir. Ceza

⁶⁹ ibn Teymiyye, *a.g.e*, C. XXVIII, sh. 118.

⁷⁰ Karaman, H. *a.g.e*, sh. 72-74.

⁷¹ ibn Teymiyye, *a.g.e*, C. XXVIII, sh. 117.

⁷² Akşit, M.C. (1976). *İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, İstanbul, sh. 51-61, 141.

hukukunun umumi ve hususi kısmı ile ilgili hükümler, ayrı ayrı bölümler halinde incelenmemiş olmasına rağmen, bütün ayrıntıları ile İslam hukuku eserlerinde mevcuttur. Ayrıca İslam nazari hukuk (usûl el-fıkıh) kitaplarında, hakların taksimi yapılmış ve çoğu cezalar Allah hakkı olarak kabul edilmiştir. Allah hakları kamu hakları olarak değerlendirilmiştir. İslam ceza hukuku ile ilgili diğer bir ayırım da had, kısas ve ta'zir suçları şeklindedir. Geniş anlamda had suçları deyince suç tarifinin ve müeyyidenin şâri' (Allah ve Resûlü) tarafından tespit edildiği suçlar anlaşılmaktadır ki bu tarife kısas suçları da girmektedir. Dar anlamda ise cezası şâri' tarafından belirlenen ve Allah haklarına yönelik olarak işlenen suçlardır. İhtilaflı olmakla birlikte dar anlamda had suçları yedi tanedir: Hırsızlık, zina, zina iftirası (kazf), yol kesme (hırâbe), şarap içme-sarhoşluk, irtidat ve isyan. Kisas suçları ise adam öldürme (katl) ve müessir fiil (cerh) suçlarından ibarettir. Ta'zir suçları yukarıda adı geçen iki grup suçun dışında kalan, tanımı ve cezası şâri' tarafından belirlenmemiş, bunların tespitinin devlet başkanına veya hâkime bırakıldığı suçlardır⁷³.

İslâm ceza hukukunun cezanın şahsiliği ilkesinin benimsenmesinin yanında bu ilkenin özellikle müsâdere açısından tam uygulanmadığı durumlarla da karşılaşmaktadır⁷⁴. Cezaların şahsi olması demek bunların yalnız suç işleyenler ile onlara iştirak edenlere tatbik edilmesi demektir. Bu da eski rejimlerin tatbikatına bir tepki olarak kabul edilmiştir. İslâm ceza hukukunda ise suçtan sadece onu işleyenler mesuldür. Ne kadar yakın olursa olsun bir kimse başkasının suçundan sorumlu değildir⁷⁵.

İslâm ceza hukuku; cezanın kanuniliği, şahsiliği ve umûmîliği prensipleriyle işler. Cezalar; hukukî⁷⁶, aralarındaki münasebet bakımından aslî ya da bedel⁷⁷ ve ilgili oldukları hak ve menfaatlerin mahiyeti bakımından cezalar olmak üzere tasnif edilmiştir. Çalışmamızı ilgilendiren kısım hak ve menfaatlerin mahiyetine dair olan üçüncü kısımdır. Bu da kendi içinde cisme karşı müsâdere, hürriyeti bağlayıcı

⁷³ Düzbakar, "İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", e-*Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 3, (3), C0074, sh. 534-535.

⁷⁴ Üçok, C. "a.g.m.", sh. 131.

⁷⁵ Karaman, H., a.g.e, sh. 148, 150, 153.

⁷⁶ Hudud (zina, hırsızlık, şarap içme, iftira, yol kesme, irtidat); cinayet cezaları (kisas, diyet, keffaret, mirastan mahrumiyet) ve ta'zir.

⁷⁷ Aslî, ek ve bedel cezalar.

müsâdere bazı haklardan mahrumiyet gerektiren ve mal varlığı ile ilgili olan diyet ve müsâdere cezaları olarak belirlenmiştir. Elbette bahsi geçen suçların cezasını düşüren haller de bulunmaktadır ki bunlar; ölüm, afv, kısasa tevarüs⁷⁸, pişmanlık ve zaman aşımıdır⁷⁹.

Tarihi süreçte görülmüştür ki toplumsal çatışmaların nedeni çoğunlukla mülkiyet ile ilgilidir. Mülkiyet hakkının kısıtlanması veya serbest bırakılması toplumun sosyal yapısının yanı sıra siyasi yapısını da belirler. Böylece mülkiyetin işlevsel yapısı hukuki düzenlemelerin belirleyicisi olur. Müsâdere de mülkiyet hakkına kısıtlamalar getiren düzenlemelerdendir. Zira bir anlamda mülkiyetin kaybedilmesi sonucunu doğurur. Bu durum bazı toplumlarda bazen aslî, bazen de aslî cezanın yanında fer'î bir ceza olarak uygulanmıştır.

Yöneticiler genelde İslâm fıkhnın dışında bir alana tekabül ettiği varsayılan örfe dayanarak pratik hayatın gerekliliklerinden kaynaklanan sorunlara çözüm bulmak amacıyla birtakım yeni kanun ve kurallar koyarak şeriatin alanını sınırlamaktadırlar⁸⁰. Müsâderenin hukuki niteliği bazen kişi haklarına aykırı uygulamalar nedeniyle bazen de mülkiyet hakkını ortadan kaldıracak şekildeki uygulamalardan dolayı tartışılmalıdır⁸¹.

1.7.1. Şeri Olarak Müsâderenin Yasal Dayanakları

İslâm hukuku, müsâdere müeyyidesi ile ilgili Kur'an ve sünnetten deliller getirerek Hulefâ-i Raşidîn döneminden uygulama örnekleri verir.

Bürokratların yetkilerini kötüye kullanarak kamu açıklarını kapatmak için veya meşru olmayan sebeplerle halkı müsâdere etmesi İslâm tarihinde siyaset-kamu maliyesi ilişkisi ile ilgili ilginç örnekler verir. Haksız kazanç elde edenlerin, yetkilerini

⁷⁸ Miras hukukundan kaynaklı ceza hukukuna sirayet eden bir cezasızlık sebebidir. (Kısas halini ortadan kaldırır.) Bugün itibarıyla 5237 sayılı TCK'da ağırlaştırıcı sebeptir.

⁷⁹ Üçok, C. "a.g.m.", sh. 126-128.

⁸⁰ Ardiç, N. "Osmanlı Hukuku ve Oryantalist Yaklaşım: Bir Eleştiri", Reem Meshal, Straddling the Sacred and the Secular: The Autonomy of Ottoman Egyptian Courts during the 16th and 17th Centuries, *TÜALD*, C. III, S. 5, İstanbul, 2005, sh. 835-842.

⁸¹ Önder, A. (1992). *Ceza Hukuku Dersleri*, İstanbul, sh. 536-537.

kötüye kullananların ve rüşvet alanların malları müsâdere edilirken⁸² bazı devlet büyüklerinin veya ileri gelenlerin ölümünden sonra geride bıraktıkları mallarına, bazen de hayatta iken mevcut olan servetlerine el konulması ve ayrıca kriz dönemlerinde devlet geliri olarak addedilmesi de müsâdere konusudur⁸³.

Müsâderede suçta kullanılan, kullanılmak üzere hazırlanan ve suçtan hâsıl olan eşyanın, imha edilmek veya başka bir maksatla sarf edilmek üzere suçlunun elinden alınması söz konusudur. Müsâdere edilecek eşya önce zapt edilir. Ancak zapt edilmeyen eşyanın yerine bedelinin (kaim değer) müsâderesi para cezasına benziyorsa da, aynı şey değildir. Örneğin kaçakçılık yoluyla elde edilen para müsâdereye tabi iken onunla alınan bir araba, kaim değerın müsâderesi şeklinde hazineye intikal ettirilince bu fark açıkça görülür.

Müctehidlerin çoğuna göre suçlunun malına el koyarak ta'zîr cezası uygulamak caiz değildir. Çünkü bunda, başkasının malını haksız yere yemek vardır. Ancak Malikî mezhebinden meşhur görüşe, Hanbelîlere ve Şâfiîlerin iki görüşünden birisine göre bazı yerlerde mâlî nitelikli ta'zîr cezası uygulanabilir. Bu görüşün delili zekâtını vermeyen kimsenin ceza olarak malının yarısının müsâdere edilebileceğini bildiren hadisle Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin içki satılan bazı iş yerlerini yaktırmalarıdır.

Mali bir ceza olan müsâderenin meşruiyeti ise fakîhler tarafından tartışılmış, bazı kurallara bağlanmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı İslâm hukukçuları da müsâdereyi kabul etmezler. Bunların ileri sürdükleri başlıca deliller; nesh, haksız yere birinin malını almayı yasaklayan nasslara aykırılık, delillerin sahih olmaması ve yöneticilerin halkın mallarını haksız yere alınmasını teşvik etmesi gibi hususlardır⁸⁴.

⁸²“Müsâdere”, *DİA*, C.32, sh.65; Erdoğan, E. “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 14/1, 2006. sh. 217-226

⁸³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic el-Vukû'ât*, C. I, sh. 309; “Müsâdere”, *DİA*, C. 32, sh. 671.

⁸⁴ Has, Ş.S. (2006). İslâm hukukçuları neshi, hükmün müddetini beyan ve sübutundan sonra hükmün kaldırılması olarak tanımlamışlardır. Müsâderenin de dâhil olduğu mali cezaların İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcut olduğunu fakat daha sonra nesh yoluyla bu hükmün kaldırıldığını iddia etmektedirler. “Klasik Fıkıh Usulünde Neshin Mahiyeti”, *EÜ SBED*, S. 21/2, sh. 547 vd.

Şâfiî mezhebi görüşünü; “*Gündüz, bahçeleri korumak bahçe sahiplerine aittir, hayvanların gece verdikleri zararlar ise hayvan sahiplerine tazmin ettirilir.*” hadisine dayandırır.

“Malda zekâtтан başka hak yoktur” hadisidir. Böylece bu hadis daha önce meşru olan mali ceza hükmünü neshetmiştir.

Bir malın zekât olması için tam mülkiyetinin olması gerekir. Kimi Hanefîlere göre ise faydalanılmayan malda da zekât yoktur. Buna göre devlet tarafından müsâdere edilen mallar dâhil olmak üzere mülkiyetine sahip olunmayan mallar zekâta konu olamaz.

Müsâdere yoluyla cezalandırılmasını uygun görmeyenler ise başkasının malını almanın haram olduğunu, karşılıklı rıza ve hak söz konusu olmadan onu almanın caiz olmadığını kesin bir dille ifade eden Kur’an ve sünnet naaslarını delil olarak gösterirler. Bu genel nitelikli ifadeler, zekâtın zorla alınması, “şufa hakkı”⁸⁵nin kullanılması, borcun ödenmesi ve sahibinin istememesine rağmen zorla uygulanan diğer mali işlemler ile tahsis edilmiş olmaktadır.

İdarecilerin halkın mallarını haksız yere almasını teşvik eden müsâdere uygulaması mali cezaların caiz olmadığı düşüncesini savunanların bir başka dayanağı olmuştur. Mali cezalara cevaz verildiği takdirde idarecilerin ta’zir veya te’dib adı altında halkın mallarına tasallut etmesini ve haksız yere onların mallarını almalarını teşvik edebilir⁸⁶. Haksız yere müsâdere edilen malın zekâtı, mallarının satılması ve satın alınması müsâdere edilen malın zekât yerine sayılması şeklinde tezahür eder.

İslâm hukukunda haram olan madde ile ilgili olduğu zaman müsâdere “vâcib” hükmünü alır. Bu gibi maddeler elinde bulunduran açısından bir ceza nedenidir.

⁸⁵ İslâm Hukukunda Şufa, cemî ve zam anlamında kullanılmaktadır. Buna göre şufa hakkı sahibi bu hakkını kullanarak yine bu hakka konu malı mal varlığına eklemekte zammektedir. *Türk Hukuk Lügati*, sh. 313

⁸⁶ İbn Abidin, *Redd el-Muhtar*, C. IV, sh. 66.

1.7.2. Örfi Olarak Müsâderenin Yasal Dayanakları

İslâmiyet sonrası dönemde Türk devletlerinin Orta Asya'dan İran ve Hindistan'a, oradan Anadolu ve Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada kuruldukları malumdur. Bu devletlerin diğer İslâm devletlerinden farklı olarak kendi kültür ve geleneklerinden doğan örfî hukuku benimsedikleri de uygulamalarda görülmektedir. Memlûk (1250-1517), Akkoyunlu (1378-1508), Safevî (1501-1736), Babür (1526-1858) devletlerinde de gördüğümüz bu düzenlemeler müşterek bir tarihin hukukî mirasıdır. Ne var ki, bu uygulamaları izlemek ve aralarındaki irtibatları daha kesin bir biçimde tespit etmek ciddi zorluklar taşımaktadır⁸⁷.

Mülküne el konulmasına karar verilen bir kimsenin mal varlığının müsâderesi ancak sultanın bu hususta verdiği veya vereceği emir üzerine yapılabilirdi. Bu bazı durumlarda şifahi olabildiği gibi genellikle yazılı emir şeklinde olmuş ve eğer o kişi azil, hapis, sürgün, ölüm gibi cezalara da çarptırılmışsa malın müsâderesine dair buyruk, ya bu cezaların uygulanmasını emreden "ferman"la veya bunlardan ayrı bir tevkî'li ferman"la bildirilmiştir.

1.8. Müsâderenin Uygulanışı

Bu cezai müeyyidenin işleyişi ile ilgili olarak bir kadı, mahkeme, kayıt veya diğer hukuki süreçten detaylı olarak söz edemiyoruz. Daha önce de belirtildiği gibi Dîvân el-Müsâderîn adlı kurumun varlığı tetkiklerde mevcut olsa da dönem kaynaklarında bu kurum ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Hal böyle iken çokça uygulanan bir cezanın da kurumsal bir işleyiştan uzak olduğu da düşünülmemelidir. Bu anlamda bilgilerimiz çok az da olsa elde edilen örneklerden de anlaşıldığı üzere Sultan'ın emri ile görevlilerin bu işi üstlendiği görülmüştür⁸⁸. Bunun yanında 1502 yılında askerlerin nafakalarının dağıtılması için yapılan müsâderelerden bahsedilirken Sultan Kansuh Gûrî'nin, *Erbâb-ı Müsâdere*'den istihracın gerçekleşmesini istemesi cezanın bir kurum tarafından idare edildiğine de işaret etmektedir⁸⁹. Müsâdere, Şâdd ed-Devâvîn dışında vezir, vali gibi üst düzey bürokratlar tarafından uygulanmış bu malî cezanın akabinde darb ve hapis fiziksel

⁸⁷ Aydın, M. A. "Türk Hukuk Tarihçiliği", *TüALD*, C. III, S. 5, sh. 9-25.

⁸⁸ en-Nücûm, C. XII, sh. 220-221.

⁸⁹ *Bedâ'i*, C. IV, sh. 16.

olarak cezanın tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Sultanın emriyle veya bizzat nezaret ederek hakkında şüphe bulunan ve suçuna kanaat getirilen kişi tutuklanır. Sopa ve türlü işkencelerle şiddet cezasının yanı sıra malı da müsâdere edilir. Daha sonra da hapis cezasına tabi tutulur. Hatta bazıları cezası sürerken infaz edilir.

1.9. Tarihi Süreçte Müsâdere

1.9.1. İlkçağda Müsâdere

İslâmiyet'ten önceki toplumlar da müsâdereye konu olan suçlar ve bunların uygulanış biçimleri devletlerin kendi hukuk kurallarına göre olsa da müsâdere, sıkça başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkar.

Kendisinden önce de kanun ihdasının varlığı biliniyorsa da tarihin ilk ve en önemli yasa koyucusu olarak kayıtlara geçen Bâbil hükümdarı Hammurabi'nin⁹⁰ kanunlarında müsâdere, ölüm cezası yanında uygulanan fer'î bir ceza olarak kabul edilir. Başkasını haksız yere suçlamak, askerlikten kaçmak gibi suçların cezası ölüm iken bu cezanın yanında kişinin mallarının müsâderesine de karar verilmiştir⁹¹. Krallık hizmetini ifa etmeyen bir asker ya da balıkçının, yerine vekil göndermesi müsâdere ile tecziye dilmıştır⁹². Başka bir hükümde de suçlanan kişinin nehre atılmak suretiyle cezasının ifasına karar verilmiş nehirden sağ çıkması onu sadece müthem olarak müsâdere edilerek cezalandırılmasına neden olmuştur⁹³. Kesinleşmiş kararlarda değişiklik yapan veya kasten iptal eden hâkim ise zararın on iki katını öder, azledilir ve yargı yetkisini bir daha kullanamazdı.

Asur hukukunda ise genel müsâdereden ziyade özel müsâdereden söz edilmektedir. Müsâdere; hırsızlık, hakkı olmayan yere tecavüz ve hakaret gibi suçlara ferdi ceza olarak uygulanır, fail ayrıca kral angaryasında çalıştırılırdı⁹⁴. Suçun mukabilinde sadece belirli bir oranda mal müsâderesi yapılmış ve bildiğimizin

⁹⁰ Okandan, R.G. (1951). Hammurabi Yasaları, Milattan iki bin sene önce yaşamış olan Babil Kralı (Hammurapi) tarafından ortaya konulmuştur. Yasalar toplam 34 sütun 282 madde olup 5 sütun okunmaz haldedir. "Hamurabi Mecellesi", *İÜHFM*, C. 17, S. 1-2, sh. 283-315.

⁹¹ Okandan, R.G. (1951). *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul, sh. 149.

⁹² Galanti, A. *Hammurabi Kanunu*, Yasa: 26, İstanbul, 1341, sh. 19.

⁹³ Galanti, A. *a.g.e.*, Yasa: 1, sh. 14.

⁹⁴ Şahin, H.A.(2012). "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1725) Timelkiya Krallığı", *EÜ SBED*, S. 33, Kayseri, sh. 121-131.

aksine müsâdere edilen malın devlet hazinesine değil şahıslara intikal ettiği görülmüştür⁹⁵. Bu durum Memlûk Devleti'nde uygulanan müsâdere örneklerine benzemekle birlikte farklı uygulamalar gelişim ile ilgili farklı yorumlara götürebilir.

Çin eski ceza hukuku, intikam fikrine dayanıyordu. İntikam alındıktan sonra resmen bildirilmesi gerekirdi. Adam öldürme idam; hırsızlık bacakların kesilmesi; hile ve iğfal burnun kesilmesi, adaba aykırı hareketler kısırlaştırmayı, diğer suçlar ise alına damga vurulmasını gerektirirdi. Sanık diyet ödeyerek bu cezalardan kurtulma imkânına sahipti⁹⁶. İdama mahkûmiyette 6030, taşlama için 3600, bacakların kesilmesi için 3000, burnun kesilmesi için 1200, damga için 600 “unz⁹⁷” öderdi. Diyetle kurtulma usulünün milattan iki bin sene öncesine doğru hükümet eden İmparator Chun tarafından ihdas olunmuştur. İmparator bazı durumlarda da idam ile azanın kesilmesi yerine “sürgün” ve “kırbaç” cezalarını ikame etmiştir⁹⁸.

Japon hukukunda da Çin'de olduğu gibi cezalar kanunun belirlendiği tarife üzerinden bedellenirdi⁹⁹.

Hind eski ceza hukukunda suçun infazı “Manu” kanunlarında düzenlenmiştir¹⁰⁰. Suç olarak görülen fiillerde mağdurun mensup olduğu kastlara¹⁰¹ göre değişen; ölüm, uzuv kesme, hapis, sürgün, mallarının müsâderesi, para cezası ve mensubu bulunduğu kasttan çıkarılma gibi bir takım cezalara çarptırıldıkları bilinmektedir¹⁰². Memurların devlet malını çalma ve halka baskı yapma suçlarına da para cezasından başlayıp ölüme kadar varan cezalar verilirdi¹⁰³. Aynı kast içinde işlenen cürüm ölüm ile sonuçlanmışsa bu durumda suçlunun mal müsâderesine tabi tutulur ve burada müsâdere edilen mal ölen kişinin yakınlarına intikal ettirilirdi.

⁹⁵ Galanti, A. (1933). *Asur Kanunu*, Yasa: 26, İstanbul, sh. 28.

⁹⁶ Seydişehir, M. E., *Tarih-i İlmi Hukuk*, İstanbul, 1331, sh. 93-94.

⁹⁷ <http://medhaldergi.com/oku.php?makaleno=104> bkz. Çin Hukuku (Unz 27 gr. ağırlığında bir ölçüdür.)

⁹⁸ Bu hükümler bütün Çin kitaplarının en eskisi olup MÖ XX. yüzyıl ile VII. asır arasında yazılan “Ju-King” kitabında yazılıdır.

⁹⁹ Seydişehir, a.g.e., sh. 107.

¹⁰⁰ Okandan, a.g.e., sh. 67.

¹⁰¹ Her bir sınıfa Sanskritçe Varna denilen kastın bu dört sınıfı; Brahmanlar, Kshatriyalar, Vaişyalar, Şudralardır.

¹⁰² Arsal, S.M. (1941). *Hukuk Tarihi Dersleri*, Ankara, sh. 49.

¹⁰³ Mumcu, A. (1985). *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İst.sh. 23.

Kast'ın farklı basamaklarında işlenmiş cürümler de suçun mahiyetine göre belirlenirdi ki bunlardan biri müşâderedir¹⁰⁴.

Hitit Kanunlarında kısas esası yerine tazmin fikri göze çarpar. Ölüm cezasına çok az hükmedildiği halde krala bu cezayı affetme yetkisi verilmiştir. Para cezalarının miktarı, failin kastına ve mağdurun sosyal statüsüne göre tespit edilirdi. Örneğin, birinin başına vurandan altı Hitit gümüş lirası alınır, bunun üçü mağdura, üçü de saraya verilirdi¹⁰⁵.

Sümerlerde mülkiyete çok önem verilmiştir. Bu sebepten mabetlerden veya hükümdara ait mallardan çalanlar, malın 35 katını vererek cezadan kurtulabilirler aksi halde ölüme mahkûm edilirdi. Çalınan malı elinde bulunduran üçüncü kişi, bunu satanı bildirmeye ve ispat etmeye mecburdu. Malı iade ederse satandan 5 katını alırdı¹⁰⁶.

Eski İran hukukuna göre; müessir fiil vb. suçlara para cezası uygulanır, devlete karşı işlenen ve uzuv kesilmesi gerektiren suçların cezası, para cezasına çevrilebilirdi¹⁰⁷.

Tevrat'a göre kısas cezasının mutlaka infazı gerekir, başka bir cezaya çevrilemezdi. Hatta taksirle adam öldürme suçunda, sürgün yerlerinde zorunlu ikamete tabi tutulmuş suçluların, vaktinden önce memleketlerine dönme talepleri, diyet teklifi olsa bile reddedilirdi. Mişna ve Talmut devrinde kısas tazminata çevrilebilirdi. İbrani hukukunda hırsızlık, zimmet, emniyeti suiistimal, yitik malı sahiplenmek vb. suçlara suç konusu eşyanın bir kaç katı para cezası, müessir fiiller ve taksirli suçlara tazminat nev'inden mali cezalar verilirdi.

Müşâdere, Eski Yunan'da da aslî cezanın yanında fer'î olarak uygulanmıştır. Atina sitesinde öldürme suçunun sadece öldürülen kişiye karşı değil aynı zamanda siteye karşı işlenmiş sayılmış ve mağdurun vatandaş olması ve failin de bu işi kasten yaptığı ortaya konulmuş olması halinde faile ölüm cezası verilmiştir. Ancak öldüren

¹⁰⁴ Kozak, İ.E. (2011). *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi*, Adalet Yayınları, Ankara, sh. 477, 478, 483.

¹⁰⁵ Alp, S. (1947). "Hitit Kanunları Hakkında", *DTCFD*, C. V, S.5, Ankara, sh. 465-482.

¹⁰⁶ Okandan, a.g.e, sh. 114.

¹⁰⁷ Seydişehir, a.g.e., sh. 181.

kişinin vatandaş olmaması durumunda faile sürgün ve mallarının müsâderesi cezası verilirdi¹⁰⁸. Atina hukukunda boğma, taşlama, baş kesme, uçurumdan atma, zehir içirme gibi şekillerle infaz edilerek uygulanan ölüm cezasına ek olarak mallarının müsâderesi istenirdi¹⁰⁹. Ancak failin mallarının müsâderesine karar verilirken failin karısına çeyizini, çocuklarına ise nafakalarını talep etme hakkı tanınmıştır¹¹⁰. Elçinin görevini suiistimal etmesi, devlet malını çalma, yabancı kadınla evlenme, taksirle adam öldürme, kız kaçırma, değeri 50 drahmiyi aşan malı çalma ve gıda maddelerinde suni fiyat artışlarına sebebiyet verme suçlarına para cezası verilirdi. Rüşvet olarak alınıp verilen şeyin on misli para cezasına hükmolunurdu. Para cezaları site hazinesi tarafından tahsil edilir, suç mağduruna verilmezdi¹¹¹. MÖ 403 yılına kadar her suçlu için uygulanan müsâdere bu tarihten sonra devlete borcu olan suçlular için uygulanagelmıştır¹¹². Platon'un "*Yasalar*"ında müsâdere ile ilgili görüşleri ise denetimli ve muadil bir yaşam tarzının dışına çıkışın cezası gibi görünmektedir. Kişi başına düşen payın eşit olması gerektiğini düşündüğü ideal devletinde yönetici ve askerlerin büyük servet farklılıklarını hoş karşılamamış böyle bir durumun toplumu kaosa götüreceğini savunmuştur¹¹³.

1.9.2. Ortaçağda Müsâdere

Antik dünyada mülkiyet hakkının en yetkin hukuki tanımlamasına Roma hukuk sistemi içerisinde ulaşılmıştır. Fakat Roma Cumhuriyeti'nin son döneminden itibaren mülkiyet hakkının kamusal açıdan en büyük ihlali siyasi bir silaha dönüşen müsâderedir¹¹⁴.

V. yüzyılda Vandalların Kuzey Afrika'da önemli bir güç haline gelmesinin bir nedeni de Arianistler¹¹⁵ ile Romalılar arasındaki ilişkilerin gergin olması ve haksız müsâderelerdir¹¹⁶.

¹⁰⁸ Okandan, *a.g.e.*, sh. 293.

¹⁰⁹ Okandan, *a.g.e.*, sh. 294.

¹¹⁰ Arsal *a.g.e.*, sh. 133; Okandan, *a.g.e.*, sh. 294.

¹¹¹ Okandan, (1940). "Kadim Yunan'da Hukuki Müesseseler", *İÜHFM*, C. XVII, S. 2, sh. 807.

¹¹² Seydişehir, "Yunan-ı Kadîmde; Hukuk-ı Cezaiye", *DFHFM*, S.VI, 1332, sh. 528-529.

¹¹³ Platon, Devlet, (çev. S. Eyüboğlu-M. Cimcoz), İstanbul, 2011, sh. 528-529.

¹¹⁴ Ersoy, T. (2011). "*Justinianus Döneminde Müsâdere Uygulamaları*", (Der. M. Murat İnceoglu), Prof. Dr. Belgin Erdoğan'a Armağan, DR Yayınları, İstanbul, sh. 93.

¹¹⁵ Heretik kabul edilen mezhebin kurucusu Arius (ö. 336) ve buna tabi olanlara verilen isim Arian.

¹¹⁶ Timothy E. (2005). Gregory, *A History of Byzantium*, Malden/Oxford: Blackwell, sh. 135.

Roma ceza hukuku, failin mallarının tamamının veya bir kısmının müsâderesini bir ceza olarak kabul etmektedir. Roma hukukunda müsâdere hem aslî hem de fer'î bir ceza olarak uygulanmıştır¹¹⁷. Önceleri malların müsâderesi cezasında failin ailesine bir şey verilmezken sonra müsâdere edilen malların yarısının failin çocuklarına bırakılmasına karar verilmiştir. Roma hukuku I. Justinianus (ö. 565) zamanında daha da gelişerek malların tamamen müsâderesi cezasının sadece devlete karşı işlenen suçlar için uygulanacağı esasını benimsemiştir¹¹⁸. Heretik, pagan ve manicilerin hedef edildiği sistemli uygulamanın iniş çıkış dönemleri olsa da Justinianus'un ilk uygulamaları sapkın olarak nitelediği Hristiyan Kiliselerine el koyması ve bunları Ortodoks kilisesine bağışlamasıdır¹¹⁹. Theodosius¹²⁰ Yasası "*heretik*" addettiği mezheplere kilise inşasını yasakladığı gibi mülklerin müsâderesinde yasal temelini hazırlamıştır¹²¹. Justinianus, iktidarının üçüncü senesinde paganlar ve sapkın olarak nitelendirilenlere karşı büyük oranda kovuşturma başlatır ve mallarına el koydurur. 546 yılında benzer bir uygulama dalgası daha olmuştur ki sonuçları önceki ile aynıdır. Paganizme karşı ilk baskı Constantius'tur. Ancak bir Pagan tapınağının müsâdere edildikten sonra iadesi de onunla görülmüştür. Onun dönemi anti-Judaik ayrımcılık ihtiva eder ve Yahudiler hedef alınır. Justinianus'un hedef listesindeki diğer bir grup da Manicilerdir. Burada da kişiler asil ya da değil müsâdereye maruz kalmışlar ve işkence ile öldürülmüşlerdir.

Justinianus döneminin önemli hukuk adamlarından Tribonianos¹²² (ö. 547), bilgisi ve eğitimiyle sivrilmiş ancak paraya olan düşkünlüğü nedeniyle adaleti kendi inisiyatifine göre yorumlamıştır. Nika isyanında sirk grupları Kapadokyalı loannes ile Tribonianos'un peşine öldürmek için düşünce görevden alınır ancak tekrar göreve iade edilir. Ölümünden sonra mirasçılarının varlığına rağmen malları müsâdere edilecektir. Nitekim Kapadokyalı loannes, Kuzey Afrika ve İtalya fatihi Belisarius,

¹¹⁷ Okandan, *a.g.e.*, sh. 501.

¹¹⁸ Okandan, *a.g.e.*, sh. 501-502

¹¹⁹ Ersoy, *a.g.m.*, sh. 94.

¹²⁰ Doğu ve Batı Romanın son imparatoru Flavius Theodosius (ö. 395) Roma'da Hristiyanlığı resmi din ilan etmiş ve aldığı bir dizi karar ile Paganizmle mücadele etmiştir.

¹²¹ Ersoy, *a.g.m.*, sh. 95.

¹²² Emiroğlu, H. (2002). "Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu", *AÜHFD*, C. 51, S. 3, Ankara, sh. 85-96.

General Bessas, Kaesarialı bir hatip olan Evangelus de aynı akıbete uğran devlet görevlileridir¹²³.

Nika İsyanı sonrasında Senato üyelerinin malları da müsâdere edilir. Ayasofya'nın Nika İsyan'ından sonra inşa edildiği düşünülürse tıpkı Constantinus gibi, Justinianus'un da müsâdereden gelecek geliri düşündüğü söylenebilir. Müsâdere yaptırımının olumlu yanlarından biri feodaliteye giden yolu kapatmasıdır¹²⁴. III. yüzyılda Septimius Severus'un (ö. 211) merkezîyetçi bir devlet için iktisadî sisteme dayalı totaliter bir hükümet kurması da başka bir sonuçtur. Justinianus ise var olan krize çözüm bulmak için müsâdereye başvurmuş olabilir¹²⁵.

Yaptığı dini reformla "Birinci Putkırıcı İkonokalast İmparator"¹²⁶ unvanıyla anılan Bizans İmparatoru III. Leo (ö. 741)'nin reformları karışıklıklara neden olmuş ve toprağa bağlı kul olan serflerin serbest bırakılıp bir serbest çiftçi/köylü sınıfını ortaya çıkarmıştır. Patrik Germanos'un desteği ile Leo 730 yılında imparatorluk meclisini toplamış ve ikonları resmen yasaklamış ve bu emre karşı gelenlerin cezalandırılıp müsâdere edileceğini bildirmiştir¹²⁷.

Tasvirkırcılığın bertaraf edilmesinin ardından yeniden güçlenen kiliseye karşı Nikephoros Phocas'ın (ö. ~900), büyümeyi kontrol etme teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. XI. yüzyıl ortalarında kilise ve manastır mülklerinin hatırı sayılır miktardaydı. 927/8 yılında sert iklim koşulları ve salgın hastalıklar nedeniyle fiyat dalgalanmaları ve istikrarsızlık halkı perişan ederken "kudretliler" tarafından istismar olduğu için İmparator I. Romanos (ö. 948) 934'te yeni bir *novel* çıkardı. Buna göre genel müsâdere yasaklanmıştır¹²⁸.

1025 yılında II. Basileios'un ölümünden sonra tahta geçen Isaac Komnenos (ö.1061) sivil aristokrasinin egemenliğini kırarak askeri yönetimi desteklemiş ve önceki dönemden kalan sorunların çözümünde de bundan istifade etmiştir. Ülke

¹²³ Ersoy, *a.g.m.*, sh. 100-101.

¹²⁴ Codex Iustinianus, C. II. 54. I.

¹²⁵ Ersoy, *a.g.m.*, sh. 96-104.

¹²⁶ Ostrogorsky, G. (1980). (Putkırıcı) Tasvirkırıcı, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, sh. 136-196.

¹²⁷ Gregory, *a.g.e.*, sh. 190.

¹²⁸ Ostrogorsky, *a.g.e.*, sh. 255-256.

ekonomisini istikrara kavuşturmak ve askerin iâşesini sağlamak için sert yöntemlere başvurması özellikle kilisenin mallarına el konması gibi uygulamalar tahta çıkmasına yardımcı olan Patrik Mikhail Keroularios'la arasının açılmasına neden oldu. İsaakios, görevinden istifa etmesini istediği Keroularios'un bunu reddetmesi üzerine onu tutuklatarak sürgüne gönderdi¹²⁹.

Magna Carta Libertatum'da (1215) "*Hür bir insan küçük bir suç için ancak bu suça uygun bir para cezasına çarptırılacaktır.*" ifadesi vardır¹³⁰. Magna Carta'dan XVI. yüzyıla geçişte hukukun üstünlüğü yerini kralın üstünlüğüne terk eder. Thomas More (ö.1535) Ütopya'yı yazarken içinde bulunduğu dönem ile ilgili önemli tespitlerde bulunur. Kendisinin yargıç ve din adamı kimliği ütopyasındaki fikirleri ne denli etkilemiştir tartışılır ancak içinde bulunduğu dönem ile ilgili yaptığı eleştiriler yadsınamaz. Yöneticilerin yönetme yetkisini ilahi bir güçten aldıklarına inandıkları zamanlardan olan Ortaçağ Avrupa'sı, kralların yüce varlık gibi telakki edilmesine neden olmuştur. Halkın canının ve malının efendisi olduğu fikri, uygulamada el koyma ve özel vergiler olarak dönüt vermiştir. Aksi halde onların fazlaca varlıklı ve bağımsız olmaları kral için bir tehdittir. Savaş, para hırsı ve zorbalığın kol gezdiği Avrupa teşbihi acının ifadesi olsa da gerçekliği tarihi kayıtlarda mezkûrdur.

Bizans İmparatoru V. Ioannes Paleologos (ö. 1391)'un oğlu Manuel (ö. 1425) Türklere karşı ülke savunmasını güçlendirmek için 1371'de kilise mülklerinin yarısını müsâdere etmiş ve bunları *pronoia* statüsünde tevzi etmiştir¹³¹.

1.10. İslâm Devletlerinde Müsâdere

1.10.1. Asr-ı Saadet'te Müsâdere

Cahiliye dönemi hukuku kısas ve diyet sistemi ile işler. Fakat bu sistemi uygulayacak merkezi bir otorite olmadığı için sonuç genellikle ölümdür. Bu da bizi kan davası uygulamasına götürür. Taksirli ve müessir Eşnak¹³² tarafından belirlenen

¹²⁹ Gregory, *a.g.e.*, sh. 253-254.

¹³⁰ İlal, E. (1969). "Magna Carta", *İÜHFM*, C. XXXIV, S. 1-4, İstanbul, sh. 210 vd.

¹³¹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, sh. 498.

¹³² Apak, Â. (2001). İslâm'dan önce Mekke'de bu görev Teym Kabilesine aitti ve Hz. Ebû Bekir (ö. 634) onlardan biridir. "*İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu*", Uludağ ÜİFD, S. 10/1, Bursa, sh. 188.

miktar faile ödettirilirdi. Cahiliye dönemi Arapların birbirleri ile ilgili olan bu sistem İslâm'ın doğuşu ve yayılışı ile artık uluslararası bir statüye dönüşmüştür. Bu minvalde Mekkelilerin, Medinelileri sindirme politikalarından biri ekonomik ambargo olmuştur. İslâm'ın yayılışına engel olamayan Mekkeliler, hicretten sonra Medine'ye karşı iktisadi ambargo denilebilecek birtakım baskı tedbirleri alarak Müslümanların Mekke'de kalan mal varlıklarını dondurmışlar ve hatta müsadere etmişlerdi¹³³.

İslâm tarihinde ilk zamanlarına ait müsâdere örnekleri ayet ve hadisler delil gösterilerek emsal sayılmıştır. Ancak âlimlerin bu konuda görüş ayrılıkları vardır ve her biri bunun için Kur'an ve sünnetten delil göstermişlerdir.

Bu durumda delillendirilen ilk müsâdere örneği Mescidi Dırar hadisesidir. Hz. Peygamber, Ebu Âmir'in İslâm aleyhine inşa ettirdiği Mescidi Dırar'ı, Tebük Seferi (630) dönüşü yıktırmıştır.

*“Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, “Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok” diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şâhitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır. Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi), içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah datertemiz onları sever. Binasını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarı kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez. Kurmuş oldukları binaları, (ölüp de) kalpleri paramparça olmadıkça yüreklerinde sürekli bir kuşku olarak kalmaya devam edecektir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹³⁴ mealindeki ayetlere binaen Hz. Peygamber, *“Halkı zalim olan şu mescide gidiniz, yıkınız, yakınız.”*¹³⁵ demiştir.

¹³³ Yaman, A. (1998). *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, sh. 34.

¹³⁴ Kur'ân-Kerîm, *Tevbe Suresi*, 107-110.

¹³⁵ Zümrüt, O. “İslâm Tarihinde Zararlı Mescid (Mescid-i Dırar) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları”, *OMU İFD*, sh 9-30.

H. Peygamber'in bu emri, İslâm hukukunda bazı eşyaların itlaf suretiyle ortadan kaldırılacağına delil sayılmıştır¹³⁶. İkinci olarak zekât vermeyenin malının yarısının ceza olarak alınacağını bildiren Behz b. Hâkim tarafından rivayet edilen hadisin ilgili bölümü şöyledir. "...*fakat kim zekâtını vermekten kaçınırsa şüphesiz biz onu ve malının yarısını Rabbimizin kesin emirlerinden biri olarak alırız. Muhammed'in soyuna ondan bir şey yoktur.*"¹³⁷ Bu hadis zekâtını ödemekten kaçınan kimsenin malından gerekli zekâtın zorla alınmasına ek olarak malının yarısının da alınmasını ifade eder.

Bir diğer delil ise; H. Peygamber'in "*Kendisine görev verdiğimiz bir kimsenin vergi olarak aldığı küçük bir iğneyi bile bizden gizlemesi hıyanet ve hırsızlıktır.*"¹³⁸ sözüyle, tayin ettiği memurlarının devlet malına hassasiyet göstermeleri gerektiği hususunda bir uyarıdır. O'nun bir valiye hediye gönderildiğini haber aldığı anda ya bu hediyeyi iade ettirdiği ya da kullanmak üzere Beyt el-Mâl'e koydurduğu bilinmektedir.

H. Peygamber Medine Hareminde avlanan veya oradaki ağaçları kesenin savaşta kullandığı (elbise, silah, zırh, binek hayvanı gibi) malzemelerini onu yakalayana mübah kılması, içki küplerinin kırılması ve kaplarının parçalanmasını emretmesi, ganimetten çalınan malın yakalanmasını emretmesi gibi rivayetler de müsâdere için delil olarak gösterilmektedir¹³⁹.

H. Peygamber'in Taif vadisini de koruma bölgesi ilan ettiğini oradaki ağaçları kesen veya hayvanları öldüren kimselere dayak ve savaş gereçlerini almak şeklinde cezalar uygulanacağını bildirdiğine dair vesikalar vardır¹⁴⁰. Bunlar gibi örneğine sıkça rastladığımız müsâdere uygulamaları sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Bazı hukukçular para cezalarının H. Peygamber tarafından uygulandığını, ancak sonra nesh edildiğini, bazıları da uygulamanın müsâdere olup para cezalarıyla ilgisi olmadığını dolayısıyla hiç uygulanmadığını söylerler. Farklı

¹³⁶ Muhammed, E. (1998). (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), *Kur'an Mesajı, Meal, Tefsir*, İstanbul, sh. 332.

¹³⁷ Nesâî, *Zekât*, 4, 7; Ebû Dâvud, *Zekât*, 5.

¹³⁸ Ebû Davud, *Harac*, 9; *Müsâdere*, *DİA* C. 32, sh. 65.

¹³⁹ H. Esen, *a.g.m.*, sh. 191.

¹⁴⁰ Hamidullah, M. (1997). *el-Vesâik es-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul, 488 sh.

görüşler ve delillerine rağmen müsâdere ya da değil bu uygulama şekli asayişin sağlanmasına ve haksızlığı gidermeye yönelik olmuştur.

1.10.2. Hulefâi Râşidîn Döneminde Müsâdere

Zekâtını vermekten kaçınan kişinin aynı zamanda devlete karşı bir isyan fikri taşıdığı varsayılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyenlerle yaptığı mücadele bu gerekçeye dayandırılmıştır.

Ganimet mallarından çalan kimsenin hissesinin verilmediği bu malın yakılarak imha edildiği, Ebû Bekir ve Ömer'in de bu uygulamayı devam ettirdiği bilinmektedir¹⁴¹.

Hz. Ömer döneminde müsâdere, Beyt el-Mâl'in önemli kaynaklarından. Amr b. el-Âs, Sa'd b. Ebî Vakkas, ve Ebu Hureyre ve Halid b. Velid gibi bazı devlet memurlarının¹⁴² mallarını müsâdere ettiği bilinmektedir. Bu uygulamayı başlatanın Hz. Ömer değil Hz. Peygamber olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'e çok miktarda mal ve hediye getiren Beyt el-Mâl görevlisi ibn Lûtbiyye ile ilgili hadisi buna bir örnektir. Bu durumda Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sünnetini devam ettirmiş olmaktadır.

Hz. Ömer'in uygulamalarına dayanarak sultanın Beyt el-Mâl çalışanlarıyla¹⁴³ beraber kadıların, valilerin ve Müslümanların işlerini gören diğer görevlilerin maaşlarının dışında elde ettikleri mallarının devlet başkanı tarafından alınabileceğini belirtilmiştir ki, burada amaç zaten Beyt el-Mâl'in malı olan şeyleri geri almaktır. Bazı fakihler Beyt el-Mâl çalışanları içine servetini dikkat çekecek ölçüde artıran Beyt el-Mâl kâtiplerini de dâhil etmişlerdir. Bu mallardaki artış, onların hıyanet içinde olduklarının delili sayılmıştır. Vakıf kâtipleri ve nazırları da bunlara ilave edilir. Bu kişiler işi büyüttükleri, ancak büyük gelir kaynakları ile yapılabilecek işleri yapmaya kalkıştıkları ve sıkça türlü eğlencelere daldıkları takdirde hâkim

¹⁴¹ ibn Teymiyye, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in uygulamaları. *a.g.e.*, C. XXVII, sh. 110.

¹⁴² Yeniçeri, C. (1984). *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, sh. 74-75.

¹⁴³ Redd el-Muhtâr, C. IV, sh. 62; V, sh. 334-335.

onlardan mal alabilir ve onları azledebilir. Bu şekilde alınan mallar eğer belirli bir vakıftan alındığı biliniyorsa oraya, bilinmiyorsa Beyt el-Mâl'e konulur¹⁴⁴.

Hız. Ömer bir memuru görevlendirmeden önce onun mal varlığını tespit ettirirdi. Zamanla onların gelirlerinin beklenenden fazla olması Hız. Ömer'i rahatsız etmiş ve onları sermaye akdinde çalışan taraf gibi değerlendirmiş kârı yarı yarıya bölüşürmüştür.

Hız. Ömer gibi Hız. Ali de içki satılan yerleri yıktırması ve ihtikâr edilen malı da ceza olarak yaktırmasıdır.

Müsâdere edilen malların akıbeti üç şekilde olur:

1- **İtlaf**¹⁴⁵: Münker olarak kabul edilen şeylerin kırma, yakma, yıkma veya yok etme gibi usullerle ortadan kaldırılmasıdır. Fakihlerin çoğunluğu mülk edinilmesi ve kullanılması caiz olmayan mallara yönelik itlafı caiz görmüşlerdir. Bu tür malların itlafı, *nehyi 'an el-münker* kabilindendir¹⁴⁶. Hız. Peygamber'in Mescid-i Dırar'ı yıktırması, ganimetten çalan kişinin hissesini vermeyip bu malı yaktırması, Benî Nadir'in hurma ağaçlarını kestirmesi ve yaktırması, Hız. Ömer'in ve Hız. Ali'nin içinde içki bulunan yerin yıkılmasını emretmeleri, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın sarayını yaktırması, içine su karıştırılan sütü döktürmesi, ihtikâr edilen malı yaktırması gibi uygulamalar zikredilebilir.

2- **Tasadduk**: İtlafı caiz olan maddelerin fakir fukaraya dağıtılması yoluyla değerlendirilmesi öncelikle caizdir. İtlaf yerine tasadduk yapılması durumunda hem suçlunun malından mahrum edilmek suretiyle cezalandırılması hem de fakirlere verilmek suretiyle değerlendirilmesi söz konusudur.

3- **Gelir**: Müsâdere yoluyla alınan emval Beyt el-Mâl'in gelir kalemlerindendir. Bazı devlet memurlarının haksız yere aldıkları hediyeler ve diğer mallar yetkililer

¹⁴⁴ Esen, *a.g.m.*, sh. 194.

¹⁴⁵ İmha, izale de denir.

¹⁴⁶ ibn Teymiyye, *a.g.e.*, C. XXVIII, sh. 111.

tarafından müsâdere ile geri alındığında hak sahipleri bilinmiyorsa âlimlerin çoğuna göre bu gelir Müslümanların yararına kullanılır.

1.10.3. Emevîler ve Abbasîler Döneminde Müsâdere¹⁴⁷

Emevîler döneminde müsâdere uygulamaları bir tehdit ve intikam aracı haline dönüşmüş, bu arada bazılarının mirası da müsâdereye tabi tutulmuştur. Diğer bir uygulama da idarecinin halefinin gelirini araştırarak ya da yekûndan daha çok para elde etmeye çalışmanın yaygınlaşmasıdır. Zamanla rüşvet ile makam sahibi olmak daha da kolaylaştı. Hataları veya zimmete para geçirmeyi hesaplardan tespit etmek kolay olmadığından bakan veya onun özel temsilcisi, maksimum miktarı almayı umarak miktarı sık sık sabitlerdi veya sorunsuz halletmek için yükümlü memurla pazarlık yapardı. Ödeneklerin ve malların müsâdere edilmesi ya da para cezalarının zorla uygulanması işlerinin her zaman doğrulanmadığı da belirtilmelidir. Memurların hesap defterlerinde tahrifat yaparak zimmete para geçirmeye çalıştıkları teşebbüsü yaygın bir kanaat olduğundan, halife veya bakanı araştırma yapmaksızın zorla para toplayabiliyor veya edinilen mallara el koyabiliyordu.

Muâviye (ö. 680) bağılıklarını artırmak için valilerine bulundukları bölgelerde birçok imtiyaz tanıdı. Örneğin; Ziyâd ibn Ebîhî'yi (ö. 673) Basra, Sicistan ve Horasan'a vali tayin ettiğinde istediği kadar maaş almasına izin verdi. Mısır Valisi 'Amr b. 'Ass'a (ö. 664) da aynı hakkı tanıdı. Bu imtiyazlar devleti çöküntüye götüren nedenler arasında sayılmaktadır. Bunlardan bazılarının yüz milyon dirheme ulaşan bir servete sahip oldukları açıklanmaktadır. Bunun önüne geçmek için halifeler, valilerin mallarını müsâdere ederek onları azletmişlerdir.

Halifelerin vali ve komutanlara tanıdıkları bu imtiyaz onların başta Şam olmak üzere pek çok yerde muhteşem bir zenginliğe sevk etti. Bu durum Halife Süleyman b. 'Abd el-Melik (ö. 717) döneminde değişti. Onun Haccac (ö. 714) ve Kuteybe b. Müslim (ö. 715) ile olan rekabetçi ilişkisinden kaynaklanmış olabilir. Artık onun döneminde valiler ve komutanlar için aşağılanma, müsâdere, azil ve ölüm gelmiştir.

¹⁴⁷ Üçok, B. (1968). *İslâm Tarihi, Emevîler - Abbasîler*, Ankara, sh. 127-128.

Ağır vergilerle sıkıntıya düşen halka deva olan Halife ‘Ömer b. ‘Abd el-‘Azîz (ö. 720) “*Yüce Allah, Hz. Muhammed'i halka doğru yolu göstereceğini diye yolladı; para tahsildarlığına göndermedi*” diyerek Müslümanlığı kabul etmiş olanlardan cizye alınmamasını emretmiş ve önceki idarecilerin el koydukları arazileri fakir çiftçiye geri vermiştir.

Halife Hâdî (ö. 786) Medine’de isyanı bastırmak için gönderdiği Mübarek et-Türkî’nin (ö. 786) başarısız olmasından dolayı onu müsâdere etmişti. Halife Hişam b. ‘Abd el-Melik’in (ö. 743) dönemine ise Irak Valisi Halid b. ‘Abd el-Lâh’ın (ö. 743) serveti, büyüklüğüyle kayda geçmiştir¹⁴⁸. Vekili Kûfe Valisi Tarık ile olan para diyalogu belge niteliğindedir.

Mezkur örneklerdeki hadiseler göstermiştir ki burada müsâdere işlemleri Dâr el-İstihrâc adıyla yeni bir kurumu doğurmuştur¹⁴⁹.

Abbasî yönetiminin ilk yıllarında özellikle Emevî ailesi mensupları öldürülerek mallarına el konulmuştur. Abbasilerde devlet malını gasp edenler Dîvân-ı Mezâlim’de yargılanır ve suçları sabit olur ise servetleri ve malları müsâdereye tabi tutulurdu. Müsâdere, Abbasilerin zayıflamasıyla çeşitli eyaletlerde kurulan devletlerde de uygulanmıştır.

Abbasîler, Emevîlere ve onların ümerasına ait olan araziye ele geçirdiklerinde hilafete ait arazi için özel bir Dîvân kurdular. Bu arazileri kanallar açmak, ıslah etmek, satın almak veya müsâdere etmek gibi yollarla genişlettiler¹⁵⁰. Dîvânu Beyt el-Mâl¹⁵¹, bütün devlet gelirlerini kontrol eden, gelir ve giderler arasında denge sağlamaya çalışırdı. Beyt el-Mâl el-Hassaise halifenin özel hazinesine bakardı. Halife Mansur (754 - 775)'un cezalar ve müsâderelerden elde edilmiş mal ve paralara bakmakla görevli tuttuğu Beyt el-Mâl el-Mezâlim onun özel hazinesi gibi idi. Bu dîvân, Mutezid zamanında büyük bir önem kazandı. Halifenin emlâkinin geliri,

¹⁴⁸ Demirci, M. (2004). “Emevîlerin Irak Valisi Hâlid B. Abdullah el-Kasrî’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, *DBAD*, C. IV, S. 3, Samsun, sh. 61-74.

¹⁴⁹ Aykaç, M. (1997). *Abbasi Devleti’nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Dîvânlar*, (123-232/750-847), Ankara, sh. 67.

¹⁵⁰ Koprman, K.Y., Çetin, A. ve Yazılıtaş, N. (2005). “İslâm toplumlarında İktâ’ın Ortaya Çıkışı”, *AÜDTCF TAD*, Ankara, S.38, sh. 221-238.

¹⁵¹ Aykaç, a.g.e, sh. 158.

ceza ve müsâderelerden sağlanan gelirin büyük bir kısmı, illerin gelirlerinden merkeze gönderilmiş bazı paylar burada toplanırdı. Olağanüstü bazı durumlarda bu hazineden halk için yardımlarda bulunulduğu da olurdu.

Halife Muktedir döneminde (ö. 932) Ali b. İsa el-Cerrah (ö. 945), ibn Furat (ö. 934) ve İmam el-Hattâtîn ibn Mukle'nin (ö. 940) arka arkaya vezirlik makamına gelmeleri ve her birinin tayin edilmeden selefinin büyük miktarda para çıkarmaları hatta bu konuda söz vermiş olmaları işin sistematüğını gösterir. Yeni vezir vaatlerini gerçekleştiremezse görevine son verilir ve çoğunlukla selefiyle yer değiştirilirdi. ibn Furat 916'da Dîvân el-Müsâderîn'den ayrı olarak Dîvân el-Merafikî (gizli kâr bürosu) kurduğunda, bu izlek tamamen kurumlaştı.

Halife Müstekfi (ö. 949) döneminde Türk asıllı ibn Şirzâd Emîr el-Ümerâ olarak tayin oldu. Türk ve Deylemli askerlerin maaşlarını keyfiyyen artırıp halkın mal ve mülkünü müsâdere etti. Tüccar, esnaf vs. Bağdat'tan kaçmak zorunda kaldı.

Hususi veya geçici ihtiyaçlar için zaman zaman başka dîvanlar da kuruluyordu. IV. asırda devlete ait topraklar ve mülklerle (âmmе), halifenin şahsi arazisine ait topraklar ve mülkler (hassa) birbirinde ehemmiyetle ayrılıyordu. Malları ellerinden alınan büyük ve zengin ricalin mallarını idare için hususi daireler kuruluyordu. Dini bakımdan başlıca gelir kaynağı olan zekâtın tahsili için de hususi teşkilat vardı. Vezirlerden ve büyük memurlardan alınan cezalar ve müsâdere edilen servetler için bir *Dîvân el-Müsâderîn* kuruldu¹⁵². Sonraki Abbasî Halifeleri zamanında yaygınlaşan müsâdere uygulamaları, kesinlikle bir yüz karası olarak nitelendirilmediği gibi bilakis suçlulara verilen para cezası şeklinde telakki edilmiştir. Bu yüzden müsâdereye maruz kalan vezirlerin göreve devam ettikleri de görülmüştür.”¹⁵³

Abbasi döneminin en önemli müsâdere cezası Bermekî ailesi ile ilgili olandır. İlk Abbasi halifelerine ünlü vezirler ve kâtipler yetiştiren İran asıllı Bermekî ailesindendir. Abbâsî ihtilâli sırasında İslâm dünyasına giren, Ebu el-'Abbas, Mansûr ve Mehdî devirlerinde devletin çeşitli kademelerinde görev yaptılar. “Gökyüzünde iki

¹⁵² Barthold, W. (1963). (M. Fuad Köprülü), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara, sh. 118-119; B. Üçok, *a.g.e.*, sh. 131-132; M. Aykaç, *a.g.e.*, sh. 67-70; F. Şamil Arık, *a.g.m.*, sh. 47-48; Ünal, M. A. *a.g.m.*, sh. 96; “Müsâdere”, *İA*, C. VIII, sh. 669; “Müsâdere”, *DİA*, C. 32, sh. 65.

¹⁵³ Ünal, M. A. *a.g.m.*, sh. 96.

güneş istemeyen Hârûn er-Reşîd'in (ö. 809) hilâfetinde on yedi yıl vezirlik makamında bulunan çeşitli valiliklerde ve merkez teşkilâtında görev alan Bermekîlerin âniden bertaraf edilmesi hakkında çeşitli görüşler vardır. Bermekîlerin zamanla siyasi nüfuzunun artması devleti hemen hemen tek başlarına idare etmeleri rahatsızlık vericiydi. Aile, büyük bir malî güce de sahipti. Merkezdeki saraylarının yanında özellikle Basra bölgesinde geniş arazileri vardı. Uçsuz bucaksız çiftliklerini sulamak için kendi kanallarını kullanıyorlardı. Siyasi ve ekonomik kaygılarla başlatılan kıyım hareketi Abbasi hilafetinin meşhur veziri Ca'fer bin Yahya'nın (ö. 803) öldürülmesi babası, kardeşlerinin hapsi ve ailenin mal varlığına el konulmasıyla son buldu. Halife uzun yıllar hizmet eden bu aile fertlerini idam etmek yahut zindana atmak suretiyle devlet kademelerinden uzaklaştırdı¹⁵⁴.

1.11. Türk Devletlerinde Müsâdere

Eski Türklerde törenin cezalandırma sistemi intikam ya da kisas üzerine kurulmamıştır. Göçer toplumlarda uzun vadede hapis süreci de olmayacağından cezalar devlet adına ve kamu yararına olmalıdır. Sonucunun idam olduğu büyük suçların dışında hafif cezalar da genellikle mali tazminat şeklindedir. Göktürklerde bazen cezanın suçluya değil, suçlunun yakınlarına uygulandığı görülür. Örneğin; Bir kimsenin gözünü kör eden, kızını veya karısının mallarını o adama vermekle yükümlüdür. Bu noktada cezanın şahsi olmadığını görüyoruz¹⁵⁵.

Türklerde suç oluşturan ve cezayı gerektiren fiil ve hareketleri; devlete, kamuya, mülkiyete, namusa, inanç ve tabulara karşı işlenen suçlar ile askerî ve hukukî suçlar, kamu veya devlet görevlilerinin işledikleri suçlar, cinsel suçlar şeklinde bir tasnife tabi tutmak mümkündür¹⁵⁶.

Türk örf hukuku ile devlet anlayışında mutlak bir kudretin sahibi olan hükümdarlar ve onun yetkili kıldığı görevliler tarafından kullanılmış ve yerine getirilmiştir.

¹⁵⁴ Yıldız, H. D. "Bermekîler", *DİA*, C.V, sh.519; Dalkılıç, M. (2010). "*Bermekîlerin Düşüşü*", *Fırat ÜİFD*, 15/1, sh. 183-197.

¹⁵⁵ Barkan, Ö. L. (1986). "*Türk Hukuk Tarihine Giriş*", Belgelerle Türk TD, S.14, İstanbul, Nisan, sh. 15.

¹⁵⁶ Arık, F.Ş. (1995). "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I Suçlar ve Cezalar", *TAD*, C.XVII, S.28, sh. 13-14, 21.

Dîvân-ı Lugât et-Türk'te خمارو "xumaru" kelimesi "*Ekabirden vefat edenin malının en iyi yerinden bir pay Hakan'a hatıra olarak verilirdi*" olarak tanımlanmış ve terekeden devlete intikal eden mal bize müsâdereyi anımsatmıştır. Burada kelimenin diğer bir manasının andıç yani hatıra olması da müsâdere ile ilgisi olmadığını gösterse de bu bilgi önemli bir kayıttır¹⁵⁷.

1.11.1 Selçuklular Döneminde Müsâdere¹⁵⁸

Hun, Göktürk, Uygur gibi Türk devletlerinde müsâdere uygulaması olduğuna dair doğrudan bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte, miras vergisi kabilinden bir durumun olduğu bilinmekte ve müsâdere gibi telakki edilmektedir¹⁵⁹. Moğol¹⁶⁰, Eyyûbî, Gazneli ve Selçuklu devletlerinde ise müsâdere uygulamasına rastlanmaktadır.

Tuğrul Bey (1063), Büveyh Emîri Besâsirî'nin (ö. 1060) Bağdat'a yürüyüş haberi üzerine Vezir el-Kündîrî'yi (ö. 1064) gönderdi. O burada Vezir Reis er-Rüesâ ibn Müslime (1059) ile görüştü. Abbasi veziri hizmeti mukabilinde verecekleri üç yüz bin dinarın yüz seksen binini göndermiş kalanını ise halkı müsâdere ederek sağlamıştır. Hatta Besâsirî'nin cariyesi Zühre ve çocukları hapse atılmıştı ve onlardan bu meblağ istendiyse de onların hiçbir şeyi yoktu¹⁶¹.

Vezirin en önemli görevi hazineye gelir sağlamaktır. Bunun için çoğunlukla müsâdere yöntemine başvurmuşlardır. Alparslan (ö. 1072), el-Kündîrî'yi azlettiğinde gulâmlarına varıncaya kadar her şeyine el koymuştu. Bu şekilde vezirlerle ilgili pek çok hadise vardır¹⁶².

Alparslan ölünce Nizâm el-Mülk, onun kardeşi Gevher Hatun'u müsâdere edip değerli mücevher, para ve mallarını aldı. Gevher Hatun, Nizâm el-Mülk ile mücadele

¹⁵⁷ Kaşgarlı Mahmud, (2006). *Dîvân-ı Lugât et-Türk*, (çev. Besim Atalay), C.I, TDK, 5. Baskı, Ankara, sh.445-446.

¹⁵⁸ Arık, F.Ş. "*Türkiye Selçuklularında Müsâdere*", sh. 47-62; Merçil, E. "Selçuklularda Zengin Emîrler", *TİD*, XXVIII/1, sh. 201-202.

¹⁵⁹ Arsal, S.M. (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, sh. 342-343.

¹⁶⁰ Mumcu, A. (1963). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara, sh.148.

¹⁶¹ Sevim, A. (2005). "*Sıbt ibnü'l-Cevzi'nin "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan" Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi*", Makaleler II, Ankara, sh. 16-18.

¹⁶² Tanerî, A. (1967). "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *TAD*, C.V, S.8-9, Ankara, sh. 75-186.

amacıyla eşi Nâvekiyye Türkmenlerine katılmak üzere Rey'e gitti. Bunun üzerine Nizâm el-Mülk, Sultan Melikşâh'a (ö. 1092); *"Onu öldür, aksi takdirde o bizim başımıza büyük belâlar açar."* diye telkinde bulundu ve Gevher Hatun (ö. 1075) öldürüldü. Onun haberi Bağdat'a ulaşınca halk, Nizâm el-Mülk'ü kötüleyip, *"Nizâmiye Medresesi'ni yaptırmak onun için yeterli değildir; zira o, medresenin inşası sırasında halkın arazisine el koymuş, böylece onların âdeta kanlarına girmiştir..."*¹⁶³ diyerek öfkelerini belirtmişlerdir.

Siyâsetname'de görevini suiistimal edenlerin müsâdere, darp ve hapis ile cezalandırma hadiseleri anlatılmakta *"Kimin malını müsâdere eyle dersem, eyleyiver!"* ise de eserde Dîvân el-Müsâderin ya da bu şekilde bir müessese hakkında malumat görülmemiştir¹⁶⁴.

Ali Sevim'den naklen *"İbn Adîm'in 'Zübdetü el-Haleb Min Tarihi Haleb' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler"*¹⁶⁵ adlı makalesinde pek çok müsâdere örneği belirttiğimiz ve belirteceğimiz şekilde mevcuttur.

Gazne Devleti hükümdarı Sultan Mahmud (ö. 1030) ile Veziri el-Meymendî (ö. 1032) arasında Hârizm'in ele geçirilmesinde izlenecek siyaset konusunda ihtilâf çıkınca Meymendî görevden alınıp tutuklandı, daha sonra 15 milyon dinar değerindeki eşyası ve parası müsâdere edildi. Meymendî önce Gerdîz Kalesi'ne gönderildi sonra Kâlıncâr Kalesi'nde hapsedildi (1024)¹⁶⁶. Sultan Mes'ud (ö. 1041) döneminde ise babası Sultan Mahmud'un (ö. 1030) Hazinedarı Ahmed Yıналtegin (ö. 1034) müsâdere edildikten sonra Hindistan'a başkumandan olarak gönderildi. Burada isyan hareketine giren Yıналtegin'in akıbeti de diğerleriyle aynı olmuştur¹⁶⁷.

¹⁶³ Sevim, A. (2005). *"Sıbt ibnü'l-Cevzî'nin 'Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III Sultan Melikşâh Dönemi"*, Makaleler II, Ankara, sh. 312-313.

¹⁶⁴ Nizâm el-Mülk, *Siyasetnâme*, (Çev. Memet Taha Ayar), İş Bankası Yayınları, 5. Basım, sh. 30, 31, 33, 34, 44-46, 89, 95, 111, 318.

¹⁶⁵ Sevim, A. (2000). *"İbn Adîm'in 'Zübdetü el-Haleb Min Tarihi Haleb' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler"*, Belgeler, TTBD, C. XXI, S.25.

¹⁶⁶ İbn Esir, *el-Kâmil fî et-Tarih*, C. IX, sh. 309.

¹⁶⁷ Levy, R. *Sociology of Islam*, Vol. I, sh. 329; Merçil, E. *Gazneliler Devleti Tarihi*, sh. 54, 56, 61, 71, 76, 88.

Delhi Sultanlığında da müsâdere Gazne Devlet'inde olduğu gibi vezire bağlı kurumlar arasında Dîvân-ı Müsâdere (Dîvân-ı Müstahrec) de geçmektedir¹⁶⁸.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde müsâdere cezası suçlunun bütün menkul ve gayri menkullerini içine almıştır. Servetine el konulmasına karar verilen bir kimsenin mal varlığının müsâderesi, ancak sultanın bu hususta verdiği veya vereceği emir üzerine yapılabilmektedir. Merkezden yapılan müsâderelerde bunun yürütülmesi Emîr Dâd veya bu iş için özel olarak görevlendirilen kimselere havale edilmiş, bunların emirlerine verilen büyük Dîvân memur veya kâtipleri vasıtasıyla da bu husustaki işlemler yerine getirilmiştir. Belirlenen varlığa el konulmasından sonra defterlere kaydedilmiş, gerektiğinde ev, eşya gibi unsurlar mühürlenmiş ve tayin edilen müvekkiler tarafından emniyetleri sağlanmıştır. Taşradaki müsâdereler ise merkezden tayin edilen Nâibler tarafından yapılmıştır. Malların dökümünün yapıldığı defterler devlet hazinesine teslim edilmiştir¹⁶⁹.

II. Kılıç Arslan devrine ait olan en eski kayda göre, Vezir İhtiyar ed-Dîn Hasan'ı azl edip memleketinden sürgün ettirmenin yanında bütün mal varlığını da müsâdere ettirmiştir.

Sultan Gıyâs ed-Dîn ise Malatya'da hapsedtirdiği büyük devlet adamlarından Beylerbeyi Emir Hüsam ed-Dîn Kaymerî'nin, ayrıca malını da müsâdere ettirmiştir.

XII. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyılın sonlarına kadar Türkiye Selçukluları uluslararası transit ticaret ve diğer başarıları nedeniyle zengin bir duruma gelmiştir. Bu durum devletin her kademesinde hissedilmiştir. Fakat ümeranın nüfuz ve zenginliği hem kendi aralarında mücadeleye hem de Sultan ile boy ölçüşecek duruma geldiğinden Sultanın tedbir almasını gerektirmiştir. 'Alâ ed-Dîn Keykûbâd bu anlamda önce, yapılacak olan surların inşası için beylerin de kendi bütçelerinden harcamalarını sağlamış böylece onların zenginliklerinin ve nüfuzlarının önüne geçmiştir¹⁷⁰. Sultan 'Alâ ed-Dîn Keykûbâd'ın ve Emîr-i Dâd'ın kulları, sofada oturmuş olan emirlerin kölelerini yakalayıp hapisaneye götürdüler. Saltanat naibleri

¹⁶⁸ Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat (1206-1414)*, Ankara.

¹⁶⁹ Arık, F. Ş. *a.g.m.*, sh.47-62.

¹⁷⁰ Kaymaz, N. (1964). "Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü I", *TAD*, C. II, Ankara, sh. 152.

emirlerin evlerine giderek onların bütün mallarını ve servetlerini kaleme aldılar ve kapılarını mühürlediler. Vekiller tayin edip evlerini kölelerini ve sahip oldukları her şeyi müsâdere ettiler¹⁷¹.

Türkiye Selçuklu Sultanlarının emirleri uyarınca yapılan müsâderelerin daha ziyade “genel müsâdere”ler şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yalnız belirli mallara veya malvarlığının belli bir kısmına yönelik olan kısmi müsâdereler de uygulanmıştır. Siyasi otoriteyi tehdit edebilecek oluşumları etkisiz hale getirmek, hazineye gelir sağlamak, isyan, isyana teşebbüs, vatana ihanet, katl, yağma, rüşvet gibi suçları cezalandırmak için sıklıkla müsâdereye başvurmuşlardır¹⁷².

Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinde yalnız devlet malını zimmetine geçirenlerle isyancılar hakkında uygulanan bir ceza türü iken zamanla merkezi hazineye iktisadi kaynak sağlamak maksadıyla uygulanmıştır. Osman Gazi’nin, (ö. 1326) “*Kanun ve ahkâmın böyledir.*” girişiyle anlatılan “Bâzâr Bâc” rivayetinde devletin halkın malına verdiği kıymet tekâlif-i örfiye kaideleri içinde yer almıştır. “*Her kim ki bâzâra bir yük getire, sata iki akça*”¹⁷³. Devletin kuruluşundan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden bir buçuk asırlık süreçte keyfi müsâdereye pek rastlanmamıştır. Kuruluş dönemi Osmanlı padişahları mutlak iktidara sahip olmadığından ve iktidarı Türkmen aşiretleri şekillendirdiğinden tehlikeli sonuçlar doğurabilecek müsâdere usulünden uzak durmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca müsâdere, kul sisteminin kurulmasına kadar bir ceza hukuku müessesesi olarak da kabul görmemiştir. Osmanlı’da bilinen ilk müsâdere uygulaması Fetret devrindeki Musa Çelebi (ö. 1413) tarafından gerçekleştirilmiş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Musa Çelebi, Rumeli beylerinden bazılarını öldürüp, mallarını müsâdere ettiği, hatta zengin bey ya da paşalardan birisini görünce “*flori kokar*” diye talepte bulunduğu söylenegelmektedir. Hatta beyler kendi aralarında meşveret edip, “*bu kişinin bedhali vardır, giderek hepimizi öldürüp, malımızı alır, Sultanı davet etmek evlâdır*” demişlerdir¹⁷⁴. Çelebi Mehmet (ö. 1421) döneminde Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk’un da hocası olan Şeyh Bedr ed-Dîn (ö. 1416/21) için Mevlâna Burhan ed-

¹⁷¹ İbn Bîbî, (1996). *el-Evâmir el-Alâ’iye fî el-Umûr el-‘Alâ’iye (Selçuknâme)*, C. I (Haz. Mürsel Öztürk), Ankara, sh. 286-287.

¹⁷² Ögün, T. (1999). “Osmanlı Devleti’nde Müsâdere Uygulamaları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara, sh. 372.

¹⁷³ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul, 1332, sh. 19.

¹⁷⁴ Neşrî, *Cihannümâ*, C. II, Ankara, 1957, sh. 488 vd.

Dîn Haydar el-Acemî'nin "*Kanı helaldir ve malı haramdır*" fetvası ile dokunulmayan emvalden olmuştur¹⁷⁵.

Devletin, görev sırasında edinilen emvali kamuya ait sayılması kaidesiyle birçok İslâm devletinde uygulanmıştır. Fatih Sultan Mehmed (ö. 1481) ile haddinden fazla emvale sahip olan bürokratlar için müsâdere bir klişe olarak yürütülmüştür. Bundan sonra edinilen mallar o malı kazananın değil o görevi ifa eden veya hizmetinin geçtiği makama aitti. Bu yüzden her kim vefat ederse etsin kazanılmış bulunan malların müsâdere edilmesi bir gelenek oldu. Kim ne kadar hizmet ederse etsin edindiği mallar vefatı halinde devlete intikal etmiştir. Osmanlı tarihinin belki de en önemli müsâdere örneği Vezir-i A'zam Çandarlı Halil Paşa (ö. 1453) ve ailesinin müsâderesidir. O yakalandıktan sonra Edirne'ye gönderilmiş, hapis ve işkenceden sonra 120.000 dukayı bulan hazinesi ve bütün malları müsâdere olunarak kırk gün sonra infaz edilmiştir. Mülkiyet ve miras hakkının İslâm hukukundaki önemi ile halkın Çandarlılara olan sevgisinden ötürü onun müsâdere edilen mal varlığı mirasçılarına II. Bâyezid (ö. 1512) devrinde geri verilmiştir¹⁷⁶.

Türk Beylerinin nüfuz kazanmasını önlemek böylece padişah otoritesini artırmak için onların yerine gulâm sisteminde yetişmiş vezirler göreve getirilmiştir. Hükümet teşkilatının "kul" kökenli vezirlerin eline geçmesiyle müsâdere uygulamasında yeni bir dönem başlamış olur¹⁷⁷. Fatih, bu sebepten kul sistemini kurmuş ve üst düzey devlet görevlilerini kulları arasından seçmiştir. Müsâdere, belli görevlere gelen kişilerin ekonomik gücünü ellerinden almak suretiyle iktidara alternatif güç oluşturmalarının engellenmesinde son derece etkili bir yöntem olmuştur.

Ta'zir cezası olarak uygulanan müsâderelerde en önemli nokta bunun bir yargı süreci sonucunda gerçekleşip, gerçekleşmediğidir. Bu konuda örneklerde görülen padişahın herhangi bir yargılama sürecinden geçmeksizin ve hâkim kararı olmaksızın keyfi olarak müsâdere kararı aldığıdır. Üstelik bu durum sadece müsâdere ile sınırlı kalmamış, sürgün, hatta en ağır ceza olan siyaseten katl

¹⁷⁵ *Tevârih-i Âli Osman*, sh. 92-93; *Cihannümâ*, C. II, sh. 546.

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, İ. H. (1974). *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, sh. 83 vd.

¹⁷⁷ Ünal, M. A. *a.g.m.* sh.101.

cezasında da geçerli olmuştur. Buna mukabil ilmiyye sınıfı ve reayaya müsâdere cezasının uygulanabilmesi için genellikle yargısal sürecin işlemesi ve hâkim kararı aranmıştır. İslâm Hukukuna göre her ne kadar devlet başkanı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde ta'zir cezalarını belirleme yetkisine sahip olsa da, yargılama yapılmadan bu cezaları verme yetkisine sahip değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nde karşımıza çıkan ve bir örfi hukuk kurumu olan kul sistemi çerçevesinde ve kişi dokunulmazlığı ilkesine aykırı olarak padişahlar hâkim kararı olmadan siyaseten katl, sürgün, müsâdere gibi cezalara hükmedip, uygulayabilmiştir¹⁷⁸.

14 Aralık 1502 tarihinde Osmanlılar ile Venedikliler arasında imzalanan anlaşma maddelerinden biri de Türklerin savaş sırasında müsâdere ettiği malları iade etmesi üzerineydi¹⁷⁹.

II. Bayezid (ö. 1512) döneminde ise siyasi ve sosyal nedenlerle Fatih'in (ö. 1481) "*mensuh*" saydığı vakıf topraklarını tekrar vakıflara vermek için müsâdere yapılmıştır¹⁸⁰.

1.11.2. Moğollarda Müsâdere

Moğollarda mali ceza, bedeni cezanın fidyесinden ibaretti. Tahkir suçlarında mağdurun yüksek mevki cezanın ağırlaştırılması için bir sebep teşkil ederdi¹⁸¹. Bey'e hakaret, Bey'in karargâhını yurt bilmek, malını çalmak, iaşesinin gecikmesi ve hizmetlilerinin de hakarete maruz kalması durumunda suçlu bulunan kişiler 6-9 x 9 hayvan verme cezasına çarptırılırdı¹⁸².

Aileye karşı işlenen suçlar kapsamında oğlunu öldüren bir baba da müsâdere edilirdi. Bir adağın kasten bozulması ve görevini bırakma malının yarısının müsâderesi ile sonuçlanırdı. Bir adamın ölmesine sebep olan kundakçılıkta verilecek cezalarda da görevliler zindana atıldıktan sonra boğulurdu. Eğer bu kişi halktan ise zindana atıldıktan sonra kafaları kesilirdi. Ayrıca her ikisinin de mal

¹⁷⁸ Akyılmaz, S.G. (2008). "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması", *Gazi ÜHFD*, C.XII, S.1-2, Ankara, sh.403-404.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, sh. 224.

¹⁸⁰ Akdağ, M. (1974). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimâî Tarihi II*, Cem Yayınevi, İstanbul, sh. 328 vd.

¹⁸¹ Alinge, C. (1967). (Çev. Coşkun Uçok) "Moğol Kanunları", *DTCFD*, sh. 244-245. (235-261).

¹⁸² Alinge, C. *a.g.m*, sh. 144-215.

varlığı davacının lehine müsâdere edilir. Hayvan yanmışsa görevli işini kaybeder ve mal varlığının da yarısı müsâdere edilirken diğeri yüz kırbaç cezasına ek olarak müsâdereye tabi tutulurdu.

Cüveynî (ö. 1283) *Tarih-i Cihan Güşâ*'da, Cengiz Han yasalarından bahisle miras konusunda müsadereyi şöyle anlatır: *Moğolların adetlerinin bir diğeri de şuydu; bir kişi öldüğü zaman ister az ister çok olsun onun malını müsadere etmezler. Hiç kimsenin o servete saldırmaya hakkı yoktur. Eğer ölenin varisi yoksa mirasını öğrencisine veya kölesine (nöker) verirler. Hiçbir şekilde ölenin mirasını devlet hazinesine koymazlar. O işi uğursuz sayarlar. Her zaman olduğu gibi Hülagü (ö. 1265) beni Bağdad'a gönderdiği zaman orada mirasın müsaderesi geleneğini kaldırdım.* Bundan başka sultanın akrabası olan Nişabur emîri Közlü'nün Şadyah şehrini ele geçirmesi olayında yapılan müsadere *zulüm elini uzatmak* olarak tasvir edilmiştir. Horasan ve Mazendera'nın mali işlerinin başında olan Şerefeddin'in vergilerinin yüzde doksanını ödeyen halktan kalan kısmını almak için onların mallarını müsadere etmesi esefle anlatılmıştır¹⁸³.

Timurlularda (1370-1507) Dîvân-ı Mâl adındaki ikinci bir Dîvân vardı. Dîvân Bey'inin idare ettiği kurumun başlıca görevleri vergi işlerini yürütmek, tarım üretimiyle ilgilenmek, şehirlerin imarıyla uğraşmak ve gelirlerin arttırılmasını sağlamaktı. Para bastırılması, hesapların tutulması, vergilerle ilgili yolsuzluklara dair şikâyetler de bu dîvânın görev alanına giriyordu¹⁸⁴. Bir şehri barış yoluyla aldığı zaman Timur'un, şehir halkından yiyecek, içecek, binecek hayvan ve elbise türlerinden kendisine dokuzar adet getirmelerini istemesi âdetidir¹⁸⁵. Suriye önlerine geldiğinde¹⁸⁶ de Timur bu âdet üzerine dokuz isteğini dokuz satırda ferman etti. İsteddiği bir milyon değerindeki parayı sadece altın ve gümüş paralardan istedi. Ayarı düşük olduğundan fülus istemedi. Halk, elindeki avucundakinin çoğunu getirdiyse de istenen meblağa ulaşılamadı. Sonunda ise bir dirhem kalmayınca kadar hepsi

¹⁸³ Alâaddin Ata Melik Cüveynî, (2013). *Tarih-i Cihan Güşâ* (çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara, sh. 91, 296, 442.

¹⁸⁴ Aka, İ. "Timurlular", *DİA*, C.41, sh.178.

¹⁸⁵ es-Sülûk, C.III, sh.797, 1046-1047.

¹⁸⁶ Timur, Dimaşk'ta askerinin iâşesini sağlamak için bir tüccarla anlaşmıştı bu mal alımının hukuku konusunda bir diyalog var. Bkz. es-Sülûk, C. III, sh. 1029.

alındı¹⁸⁷. Timur'a elçi olarak giden Kâdî el-Kudât ibn Müflih ve ashabı, sonrasında yapılan müsâderelerle birlikte dehşet verici işkenceleri detaylı olarak anlatıyorlar¹⁸⁸.

Dimaşk'ta seksen gün kalan Timur buradan ayrılırken beş yaşından küçük çocuklar hariç bütün çocukları aldı. 17 Şubat 1401 günü para, esir ve kızlarla buradan ayrıldı. Arkasında yakılan Emevî Camii'nin düşen çatısı ve kırılan kapıları, mescidler, medreseler, tüccarların satış alanları, sokaklar, hamamlar ilh. harap olmuş bir şehir bıraktı. Her şey yerle bir oldu. Binlerce çocuk tecavüze uğradı ve bir o kadarı da öldü¹⁸⁹.

Timur'un Suriye ve Bağdad istilasının etkileri devletleri tarumar etmiş halkta onmaz yaralar açmıştı. Suriye seferinin olumsuz siyasi sonuçlarının yanısıra ekonomik anlamda da ağır bir fatura çıkarmıştır. Suriye de yaptığı tahribatın boyutu kaynaklarda acı ile anlatılır. Timur, Bağdad halkını da üç defa müsâdere etmiş ve onlardan her seferinde bin beş yüz tuman Irak dinarı almıştı¹⁹⁰.

Celâyirli (1340-1432) Hükümdarı Bağdad Sahibi İlhan Ahmed b. Üveys, Timur istilası nedeniyle Karakoyunlu, Memlûk ve Osmanlı Devletlerinden yardım talep etmişti. Güçlü olduğu dönemde Timur tehlikesinden dolayı ihanet edecekleri gerekçesiyle pek çok kişi öldürttüğü için aleyhine bir hava oluştu. Bağdad halkının mallarının çoğunu müsâdere yoluyla aldı. Emîrlerinden kalanları bu yüzden isyan ettiler ve sonunda onu ülkeden çıkardılar¹⁹¹.

1418 yılında Kara Yusuf'un oğlu Muhammed Şah Bağdad'da babasına asi olmuş ve onun yanına gitmekten imtina etmişti. Babası onu kuşatmak istediye de taarruz etmemesini tavsiye ettiler. Bu arada Muhammed Şah Bağdad'ı zulm ve müsâdere ile harab etti. Bütün vakıflara el koydu. Kadı ve fakihlerin ıktalarını ellerinden aldı¹⁹². Yine 1419 olayları içinde Kara Yusuf'un adamlarının Antep

¹⁸⁷ es-Sülûk, C. III, sh. 1049; 'Acâ'ib el-Makdûr, sh. 154; Ahmed 'Abd el-Kerîm Süleyman, *Timurlenk ve Devlet Memâlik el-Çerâkise*, Kahire, 1985. (İki kısım olarak yayınlanan çalışmanın ilk kısmı 48 sh. olup Çerkes Devleti ve Timur hakkındadır. 2. kısmı ise 48 sh. olup Latin Bertrando de Mignanelli'nin eserinin Arapça çevirisidir.)

¹⁸⁸ es-Sülûk, C. III, sh. 1050; Walter J. Fischel, *Ibn Khaldun and Tamerlane: Their Historic Meeting in Damascus*, sh. 66.

¹⁸⁹ es-Sülûk, C. III, sh. 1051; el-İber, C. VII, sh. 717-737.

¹⁹⁰ es-Sülûk, C. III, sh. 790.

¹⁹¹ es-Sülûk, C. III, sh. 1020-1021.

¹⁹² 'İkd el-Cümân, T. 304; V. 450; Koprıman, K.Y., a.g.t., sh. 84.

halkına eziyet ettiği, şehri harap ettikleri yönünde bilgi bulunur. Sonunda Antep halkı yaklaşık yüz bin dirhem gümüşü onlara verdiklerinde bu beladan kurtulmuş oldular. Bundan sonra Kara Yusuf ile savaşın vacib olduğuna dair fetva duyuruldu¹⁹³.

Ticaretin, Türkiye Selçuklu-İlhanlı arasındaki haraçgüzarlık temeline dayanması doğrudan el koyma yoluyla Anadolu'nun artı üretimine sahip olmaları anlamına geliyordu ki bu bir anlaşma sonucunda olmuştu¹⁹⁴. Osmanlılardaki idari, mali, hukuki, askerî, istilahlardan biri olan müsâderenin İlhanlılar için de söz konusu olduğu muhakkaktır¹⁹⁵. Halktan hediye adı altında ogülgâ, tabkur ve müsâdere yoluyla alınmış para, hayvan varsa, bu gibi haksızlığa uğrayanlar istihraç memuruyla beraber Dîvân'a gelip kendilerinden zorla alınan para ve eşyalarını geri alırdı¹⁹⁶.

1.11.3. Eyyûbîlerde Müsâdere

Aynı coğrafyada hüküm süren Tolunoğulları, İhşidîler ve Fatımîler ile ilgili de pek çok örnek bulunmakla birlikte bölüm sınırının aşılacağı endişesiyle geçiş yapmayı uygun gördük ve bu konuda değerli çalışmaların olduğunu da eklemek isteriz. Bunlardan bazılarını yeri geldiği zaman eklemeyi ihmal etmedik. Yalnızca diğerler örneklerde görülene ilave olarak Fatımî Halifesi el-Hakîm¹⁹⁷ (ö. 1021) döneminde Kıptîlerin, İslam'a girişleri için *“Onlara yönelik baskı arttığından birçoğu İslam'a girmiş gibi göründü.”*¹⁹⁸ bilgisi bulunur. İslam'a girmeyi reddeden kesime yönelik baskının ekonomik boyutu bazılarının mallarının müsâdere edilmesidir. el-Makrîzî, Patrik Zeharis (Zeharya) dönemini anlatırken *“Birçoğu devlet işlerinde o kadar yükseldi ki vezirliğe kadar ulaşabildiler. Durumlarındaki gelişmişlik ve mallarındaki çoklukla övünüyor ve küstahlığı abartıyorlardı. Müslümanlara zarar verme ve hileler kurmada epey ileri gittiler. Bunun üzerine, gazabı sırasında kendini*

¹⁹³ İkd el-Cümân, T. 311; V. 459-460; Koprıman, K.Y., a.g.t., sh. 85-86.

¹⁹⁴ Erdem, İ. (2003). “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, *AÜDTCTF TAD*, C. XXI, S. XXXIII, Ankara, sh. 49-67.

¹⁹⁵ Yuvalı, A. (1995). “Osmanlı Müesseseleri Üzerine İlhanlı Tesiri”, *EÜ SBED*, S.6, Kayseri, sh. 249-254.

¹⁹⁶ Uyar, M. (2012). “Bir Ortaçağ Kaynağında Yerel Yönetim ve Köy Reisliğine (Riyâset-i Dîh) İlişkin Veriler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, XXI/2, sh. 74. (69-77).

¹⁹⁷ el-Hâkim bi-Emrullah el-Mansûr İsmâil b. el-Azîz b. el-Mu`izz li-dînallah Ma'd el-Fâtımiyye.

¹⁹⁸ el-Hıtat, C. IV, sh. 1009.

*kaybeden el-Hakîm onlara öfkeleni ve bu zamanda vezirlik seviyesinde konum elde etmiş olan İsa b. Nesturî Nasranî'yi tutuklayıp boynunu vurdu*¹⁹⁹.

Eyyûbîler (1169-1260) öncelikle halefleri Fâtımîlerin saraylarını ve onlardan kalan her şeyi müsâdere edip kendi adamlarına dağıtmışlardır²⁰⁰. El koydukları saray kütüphanesindeki yüz yirmi beş bin cilt kitabın satışı yıllarca sürmüştür. Devlet geliri olarak da gördüğümüz müsâderenin mali bir zaruret olduğu sonucuna da varmak mümkündür²⁰¹.

1.11.4. Bahrî Memlûklerde Müsâdere

Memlûk kaynakları, tek bir emîrin dahi madden sıkıntılı bir hayat geçirdiğini zikretmemiştir. Memlûkler Dönemi'nde askerî tabakanın ve yöneticilerin elde ettikleri korkunç servetin bir göstergesidir. 1340 yılında Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Şam valisi Tengiz'in malını müsâdere ettiği zaman bu emîrin servetinin değeri yaklaşık iki buçuk milyon dinara ulaşmıştı. Emîr Muncuk'un servetinin de hatırı sayılırdı. Bu zenginliğin refahının yan etkisi ise sahiplerinin cezalandırılması ve mal müsaderesi olmuştur²⁰².

Müsâdere en çok Memlûkler döneminde uygulanmıştır. Memlûk Emîr ve bürokratlarından büyük kısmının hayatlarında en az bir defa azledildiği ve mallarına el konulduğu görülmektedir. Bazen küçük bir dedikodu veya iftira emirlerin mallarına el konulmasıyla sonuçlanabiliyor bazen de ekonomiyi düze çıkarmak için bu yola başvurulabiliyordu. İhtişamın, gereksiz sarfiyatın, kötü düşüncelerin de müsâdere nedeni olduğu görülmektedir.

¹⁹⁹ el-Hıtat, C. IV, sh. 1007.

²⁰⁰ Şeşen, *Eyyûbîler*, sh. 29.

²⁰¹ Hamîdullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye ve el-İdariyye li'l-Uhûd el-Fâtımiyye ve'l-Atabekiyye ve el-Eyyûbiyye*, sh. 65-68; R. Şeşen, *a.g.e.*, sh. 184-185.

²⁰² *en-Nücum*, C. IX, sh. 741; *el-Hıtat*, C. II, sh. 94 vd.; A. H. Dumit, *ed-Devlet el-Memlûkiyye Tarih-i Siyasî ve el-İktisadî ve el-'Askerî*, sh. 91-92.

Vezir el-Fâizî azledildikten sonra hapse atılmış bütün malları müsâdere edilmişti. Onun bu durumdan kurtulmak için teklif ettiği büyük miktarda para kabul edilmemiş ve nihayetinde boğularak öldürülmüştür²⁰³.

Burhân ed-Dîn Sincârî vezaretten ilk defa azledildiğinde aynı zamanda naibi olan oğluyla beraber tutuklanmış hapse atılmış ve atlarına el konulmuştu. Hatta kendisiyle beraber çalışanlar da bu cezaya dâhil edilmişti. Toplamda iki yüz otuz altı bin dirhem ödemekle cezalandırıldılar. Hâkezâ ikinci vezirliğinde de aynı şey olmuş kendisi ile beraber oğlu ve çalışanları da cezalandırılmışlardır²⁰⁴.

Asker kökenli ilk vezir Sencer eş-Şucâî'nin ilk vezareti azl ile sonuçlanmış akabinde işkencelere maruz kalmış ve müsâdere edilmişti²⁰⁵.

Vezir ibn Sel'ûs'un görevi sırasındaki kötü tavırları azledilmesine neden oldu. Nâibi Saltana onu Emîr'e teslim etti ve Emîr'in ona ölünceye kadar işkence ettiği bildirilmektedir²⁰⁶.

Vezir Nâsır ed-Dîn Muhammed b. eş-Şeyhî, aleyhinde faaliyet gösterdiği için Sultan Baybars Çeşnigîr²⁰⁷'in gazabına uğradı. Şâdd ed-Devâvîn'e teslim edilen vezir müsâdere edildikten sonra hakaret, teşhir ve işkence altındayken de ölmüştür²⁰⁸. (ö. 1305)

Emîr Muncuk el-Yûsufî (ö. 1375) ikinci Vezirliğinden azledildikten sonra kılıcı alınmış tutuklanmış ve müsâdere edilmiştir. İşkencelerden sonra hapis için İskenderiye'ye gönderilmiştir²⁰⁹.

²⁰³ *es-Sülûk*, C. I, sh. 405, 406; Ayaz, F. Y. *a.g.e.*, sh. 215. (Şeref ed-Dîn Hîbet el-Lâh b. Sâid el-Fâizî (ö. 1257)).

²⁰⁴ *es-Sülûk*, C. I, sh. 687, 688-689; Ayaz, F. Y. *a.g.e.*, sh. 215. Burhân ed-Dîn el-Hıdır b. Hasan es-Sincârî (ö. 1287).

²⁰⁵ *es-Sülûk*, C. I, sh. 798-802; Ayaz, F.Y. *a.g.e.*, sh. 215. (Emîr 'Alem ed-Dîn Sencer eş-Şucâî (ö. 1294)

²⁰⁶ *es-Sülûk*, C. I, sh. 797, 798; Ayaz, F.Y. (2005). "*Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbn Sel'ûs (ö. 693-1294)*", *ÇÜİFD*, V/I, sh. 123-152. (İbn Sel'ûs Şems ed-Dîn Muhammed b. Osman ed-Dimaşkî (ö. 1294).

²⁰⁷ Melik el-Muzaffer Rûkn ed-Dîn Baybars el-Çeşnigîr (708-709/1309-1310).

²⁰⁸ *es-Sülûk*, C. II, sh. 797, 798; Ayaz, F.Y. *a.g.e.*, sh. 216. (Nâsır ed-Dîn Muhammed b. eş-Şeyhî).

²⁰⁹ *es-Sülûk*, C. II, sh. 822, 842, C. III, sh. 247; *el-Hıtat*, C. II, sh. 320-324; *ed-Dürer el-Kâmine*, C. IV, sh. 220-221; *İnbâ'*, C. I, sh. 100-101, *en-Nücûm*, C. XI, sh. 133-134; *el-Cevher es-Semîn*, sh. 430; Ayaz, F.Y. *a.g.e.*, sh. 216. (Emîr Muncuk el-Yûsufî).

2. BÖLÜM

BURCÎ MEMLÛKLERDE MÛSÂDERE

Devlet; hizmet, düzen ve refah düzleminde sosyal, hukuki ve medeni toplumun çatısını oluşturur. Her toplum kendi örfü ve kurallarıyla kendine has normlar geliştirir. Bu yüzden aynı durumlar farklı devletlerde farklı değerlendirilebilir. Benzer ya da değil bu uygulamaların prensibi adalet üzerine ve ihtiyaca binâendir. Elbette bu durum her olay ve her hal için doğru sonuçlanmaz. O zaman da özel normlar devreye girer. Belirttiğimiz üzere hukuk sistemlerinin dayanak noktaları farklı olabilmekteyse de davranış benzer olduğundan uygulama da o yönde olacaktır. Konumuz itibariyle cezai müeyyide kapsamında incelediğimiz müsâdere, Memlûklerde de şahsına münhasır bir durumdadır. Müsâdereler; bazen aslî, sık sık cezayı tamamlayıcı, bazen de suçluyu caydırmaya yönelik bir önlem olarak düşünülmüş ve ona göre kararı verilmiştir. Sonuçlarına bakıldığında geçerliliği sorgulansa da Müslim, gayr-ı Müslim pek çok devlet tarafından uygulanan müsâdereyi sıkça uygulayanlar Memlûkler, onlar içinde de Burcî Memlûkler olmuştur.

İktisadî ve sosyal nedenleri olan siyâsî eylemlerin cezası özel müsâderedir. Suçluya daha fazla acı çektirmek ve bunu başkalarına ibret olarak göstermek için uygulanan genel müsâdere ise oldukça yaygındır. Bu uygulama suçlunun menkul-gayrimenkul bütün mal varlığına veya belirlenen orana göre bir kısmı üzerindeki mülkiyetini ortadan kaldıran ve bunları devlete geçiren bir cezadır²¹⁰.

Müsâdere genel olarak şu şekilde uygulanmıştır: Hükmüne cevaz verilen şahsın emvali tespit edilir. Bu işlemi yapan memurlar memlûklerde kimi zaman Üstâddâr, Şâdd ed-Devâvîn, vezir ve kimi zaman da Vali'dir. Eğer bu iş, müstakil olarak kayıt altına alınsa ve bu iş için özel bir uygulayıcı olsa istikrarlı verilere ulaşılabilir ve sosyal tarih için de bilgilendirici olurdu. Müsâdere edilen kişi devlet görevlisiyse çoğu zaman görevinden azledilir, bazı durumlarda sürgün²¹¹ edilir,

²¹⁰ Sulhi Dönmezer-Sahir Erman, (1999). *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C. II, İstanbul, sh. 709–710.

²¹¹ *es-Sülûk*, C.IV, sh.533; Gül, M. “Mısır Memlûklerinde Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık ve Kudüs”, *Belleten*, C. LXVI/246, 2002, sh. 366.

sonrasında ise yine hükme göre işkence, hapis²¹² ve ölüm şeklinde ceza devam ederdi.

Sultanın irtikâba müsamaha göstermediğine dair örnekler mevcuttur. 4 Ekim 1392'de Siryakus'ta altı memlûk bu suçtan yargılanmış demir zincirlerle Kahire'ye getirilmişlerdir²¹³.

2.1. Fetva

Uygulamanın örfî veya şer'î olması cezanın niteliğini de etkiler. Diğer devletlerde olduğu gibi Memlûklerde de müsâdere cezası örfî kararların yanında şer'î de uygulanagelmıştır. Şer'î uygulamanın delili sayılan fetva metinlerine kaynaklarımızda rastlayamasak da hükmün şer'î verildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Yine örneklerini gördüğümüz başka bir uygulama da ölen kişinin malına (terekesine) bir suça istinaden ya da herhangi bir suça mukabil olmadan el konulmasıdır. Bu konunun hükmü İslam hukuku içinde var olduğundan Kadılar bu olaylara müdahale etmişlerdir. Örneğin, 1382 yılında Atabek Berkûk, ölen kişinin malına el koymak istemiş ancak Kadı ibn Cema'a buna karşı çıkmıştır. Bu fikrinden vazgeçmeyen Berkûk'un isteği doğrultusunda da Kadı, görevinden alınmış ve adet olduğu üzere Kudüs'e gönderilmiştir²¹⁴. Görüldüğü gibi uygulamaların kendiliğinden, ani bir kararla ve tek bir amaç doğrultusunda oluşu pek çok hayatı etkilediği gibi kuralları da bu ölçüde esnetmiştir. Kanunların, hükümlerin şümul olması da mutlak otoritenin varlığı ile paralel olmalıdır ki güven halk ve devlet arasındaki ilişkiyi güçlendirsın.

Hükmün şer'iyyeti hakkında bir başka örnek de Haram aylarında²¹⁵ insanların malını gasp etmiş ve cinayet işlemiş biri için Sultan'ın; Halife, Kadılar ve Fakîhlerden oluşan kadrodan bu suçlu için fetva vermelerini istemesidir. Nâsır ed-Dîn Muhammed b. es-Salihî'nin hükmünü yazdığı fetva, her iki normu da ilgilendirdiği

²¹² 'Abd er-Ra'ûf Cebr el-Katâfî, (2012). Eyyûbî ve Memlûk Devletlerinde Hapishaneler, *Gazze*, sh. 24-74.

²¹³ es-Sülûk, C. III, sh.773.

²¹⁴ Neyl el-Emel, C. I/II, sh. 190-191.

²¹⁵ Eşhurun erbaatun hurum: Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb hakkında bkz. Hüseyin Algül, "Haram Aylar", *DİA*, C. XVI, sh. 105-106.

gibi olayın vuku' bulduğu zaman bakımından da tek başına şer'î bir hüküm yapar ve fetva da bunun sonucudur²¹⁶.

Dimaşk Kadısı Şehâb ed-Dîn Ahmed b. 'Ömer el-Karşî, Cum'a salâsında Berkûk'un katlinin vâcib olduğunu duyurduğunda aslında halkı da provake ediyordu. Bu durum küçümsenmeyecek kadar önemli sonuçlar doğurabileceğinden daha sonra Ömer el-Karşî, Dimaşk Kâtib es-Sırrı Feth ed-Dîn Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Ebi Bekir b. eş-Şehid ve Dimaşk Nâzır el-Ceyş'i Tâc ed-Dîn ibn Meşkûr yakalandılar. Bunlardan ibn Meşkûr, Şâd ed-Devâvîn'e teslim edildi. 70 bin dirhemi alındıktan sonra serbest bırakıldı²¹⁷.

1391'de Emîr Altınboğa el-Halebî ve Üstâddâr Candemir, Mâlikî Kâdî el-Kudâtî Şeyh Şems ed-Dîn Muhammed er-Rekrâkî'ye getirildi. Kadı, o ikisinin katline cevaz verdi ve Hizâne eş-Şemayil'de hapsedildiler²¹⁸.

1394'te Sultan, yetimlerin malını kullanan kişi hakkındaki hükmü Kadı'ya sorduğunda Başkadı Sadr ed-Dîn Muhammed el-Münâvî de yetimlerin malından almanın Mintaş örneğinde olduğu gibi yasaklandığını söylemesi üzerine hâlihazırda sefer hazırlığı da sürdüğünden o kişinin malına el koymuştur²¹⁹.

Timur'un Haleb'e yaklaştığı sırada Kahire'de Halife, Kadılar ve emîrlerle beraber bir meclis toplandı. Bu mecliste onlar Timur meselesini müzakere edip ordunun masraflarını karşılamak için tüccardan alınacak malın ne kadar olacağı konusunu istişare ettiler. Bu konuda Hanefî Başkadısı Cemal ed-Dîn el-Malatî, tahsil edilecek miktarın meblağı konusunda iktidarın o güce sahip olduğunu ancak kendilerinin bu konuda fetva veremeyeceğini çünkü bunun caiz olmadığını bildirdiler²²⁰.

Örfî olarak ise sultanların insiyatifinde gerçekleşen müsâdere uygulamaları sadece siyâsî sebeplerden değil devlet tarafından alınan tedbîrî ve iktisâdî nedenlerden dolayı da yürürlükte kalmıştır. Savaş zamanı halktan finansal akışı

²¹⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 670.

²¹⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 736-737, 1139-1140.

²¹⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 739; er-Rekrâkî hakkında bkz. Ref' el-Isr, sh. 431.

²¹⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 810.

²²⁰ *'İkd el-Cümân*, T. 84-85; V. 124-125; *Şezerât ez-Zeheb*, C. IV, sh. 62-63; Koprıman, K. Y., *a.g.t.*, sh. 5-6.

sağlamak amacıyla alınanlar savaş iaşesi anlamında bir kazanç müsâderesidir. Servetinden şüphe edilen kişiler bu yol ile cezalandırılmış ve te'dîb edilmek istenmiştir.

2.1.1. Siyasî Uygulamalar

Memlûkler yabancı bir coğrafyada hüküm süren elit bir askeri sınıftır. Onlar feodal piramitte üstte yer alırlarken iktisâdî güç artışının memlûk askerleri için aynı olduğu söylenemez. Müsâderenin insanlar arasında dengeleyici bir güç unsuru olma nedenlerinden biri budur.

Memlûk sisteminde yetişen her memlûkün gücü yettiği ölçüde Sultan olabilme hakkı, devlet içinde birbirine rakip gruplar oluşturmuştur. Nüfuz çatışmaları varlıklı ve güçlü rakipler ortaya çıkarmış ve sultanlar bu konuda bazen yetersiz kalmışlardır. Sultanın herhangi bir sebepten azl emri verebilmesi onun otokrat kimliğiyle ilgili olmalıdır²²¹. İktidarın el değiştirip Burcî Memlûklerin saltanata hâkim olmasını takip eden süreçte de memlûk grupları arasındaki rekabetin baskın olduğu malumdur. Burcî Memlûklerin olaylara müdahil olmaya başladıkları an Kalavun'un diğer oğlu en-Nâsır Muhammed'in sultan ilan edildiği zamandır²²². Bundan sonra nüfuzları giderek artmaya başlayan Burcîler XIV. yüzyılda devlet kademesinde yükselerek olaylara yön verecek duruma gelmişlerdir.

1413 yılında Memlûk Devletinin tek halife sultanı olan Halife Müsta'in bi el-Lâh (ö.1414) iktidarında da tasfiye, azil ve müsâdere stratejisi devam etmiş bu şekilde Emîr el-Aknaî, ibn Mezuk, Üstâddâr el-Gars, Nâzır el-Ceyş 'Abd er-Rezzâk'ın bu sisteme dâhil olmuşlardır²²³.

1438 yılında kendinden öncekileri tasfiye etmek maksadıyla Sultan Çakmak, tasfiye hareketi kapsamında diğerlerinde olduğu gibi kâtib, memlûk ve Eşrefiye'den çoğu askeri tutuklattı, bazılarını hapsedti ve hatta bazılarını da müsâdere etti²²⁴. Yeni gelen Sultanın iktidarını sağlamlaştırmak ve kendine muhalif güçler barındırmamak

²²¹ *Zübdetü Keşf el-Memâlik*, sh. 66.

²²² Koprıman, K.Y. "Mısır Memlûkleri (1250-1517) ", C. V, Türkler Ansiklopedisi, sh. 188.

²²³ *İnbâ'*, C. VII, sh. 59.

²²⁴ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 1099.

adına yaptığı tasfiye hareketi de Memlûk Devleti için olağan durumlardandır. Her memlûkün sultan olabilme hakkının bu doğal durumu doğurmuş olması muhtemeldir.

1440 senesi başında Sultan, tehditleri için Çağataylılardan bir milyon dinardan daha azını kabul etmemiş ve bu davranışını da bazı meclislerde kesin bir ifade ile dile getirmiştir²²⁵.

1418 Altınboğa el-Osmanî yakalandı ve Dimaşk Kalesi'ne hapsedildi. Mal varlığına el konulduktan sonra yeniden hil'atlandırıldı²²⁶.

Her memlûk grubunun birbiri ile olan mücadelesi kendinden birinin Sultan olma isteğini, yeni sultanın ise gücünü kabul ettirip kendisine muhalif gruplar oluşmasını engellemeyi amaçlar. Yeni sultanın eski sultana bağlı grupları tasfiye etmesi de bu yüzdendir.

Müsâderenin siyasi nedenlerini sıralarsak yukarıda belirttiğimiz durum yani *mutlak iktidarı sağlamak* ilk sırada yer alır. Sultan Berkûk ile Zeyn ed-Dîn Berke el-Çobanî (ö. 1381) arasındaki sıralı katliama giden olaylar zincirinde zafer, Berkûk'un olmuş ve Burcî Memlûk hâkimiyeti Çerkesler çoğunluğunda devam etmiştir²²⁷. Berke'nin hapsi, müsâderesi ve öldürülmesi kaderini, memlûkleri de paylaşmıştır.

'Abd el-Bâsıt el-Hanefî, Berkûk ile Berke'nin hâkimiyet mücadelelerini anlatırken Çerkes Memlûk Devleti ile ilgili önemli eleştirilerde bulunur. Bahrî Memlûk Devletinin son bulup Burcî Memlûk Devletinin kurulduğunu ama Çerkes Memlûklerinin devlet idaresinde sadece adam öldürme, hapis ve müsâdere uygulamalarını gerçekleştirdiğini ifade eder. Bahrî Memlûkleri tarafından icraya konulmuş daha önce var olan bütün güzel adetlerin değiştirildiğini ve kötü uygulamaların geçerli olmaya başladığını da eleştirisine ekler²²⁸.

²²⁵ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 328.

²²⁶ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 45.

²²⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 386; *Bedâ'i*, C. I/II, sh. 263; Hâkim Emin 'Abd es-Seyyid, *Kıyâmu Devle el-Memâlik es-Sâniye*, Kahire 1967, sh. 51-52; Kopruman, K.Y., *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, sh. 11-12.

²²⁸ *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 166.

2.1.1.1. İhanet ve İsyan (Bağy)

İslâm hukukuna göre devlet aleyhine işlenen cürümler tâziren cezalandırılan suçlar grubuna girmektedir. Yani, bu gibi suçların nelerden ibaret bulunduğu, İslâm hukukunun metin halindeki kaynaklarında gösterilmiş değildir. Fakat faillerin yine İslâm'ın ana prensiplerine göre, veliyy el-emr ve onun naipleri olan hâkimler ve vülâtı ceraim denilen memurlar cezalandırabilirler. Tazir hakkının kullanılması suretiyle tatbik edilen cezalar tekdirden ölüm cezasına kadar değişik mahiyet arz etmektedir. İslâm hukukunun harb ve cihad hukuku ile hükümler arasında bağilik önemli bir yer tutmaktadır. Bağy tâbiri, veliyyü'l-emrin daire-i itaatinden bir tev'ile istinaden haksız yere çıkararak tegallübde bulunmak, isyankâr bir vaziyet almak anlamına gelir. Bu suçun teşekkülü için, veliyyü'l-emrin adil ve fiilin de haksız olması gereklidir. Havaric²²⁹ mahiyetindeki isyankârlar, dinden de çıkmış olarak kabul edilmektedir. Bağîler ile yapılacak mücadele bir cihat anlamı taşımakta ve mücadele bütün Müslümanlara dini bir vecibe olarak yüklenmektedir²³⁰.

Dinden çıkma anlamına gelen irtidat dahi, devlet aleyhine bir cürüm mahiyetini taşımaktadır. Katle kadar ceza verilebilmektedir. İslam'ın dinî kaideleri ile siyasi kaideleri arasındaki kaynaşma böyle bir sonucu doğurmaktadır. “Birrıza İslam'ı kabul ettikten sonra, Allah ve peygamberine ahid verdikten sonra döner irtidat eder de tevbe etmezse mücazat edilir ki bu bir ikrah değil nakzı ahdin neticei zarurisidir.” değerlendirmesini yapan Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Ali Şafak gibi müellifler irtidatı vatana ihanet kavramıyla ve toplum düzenini yıkmaya ve değiştirmeye yönelik fiillerle özdeşleştirmişlerdir. Toplumsal yöne ağırlık veren bu yaklaşımda bireyin vicdanen tatmin olmasından ziyade, toplumun birliği göz önünde tutulmuştur²³¹.

İsyan suçunun cezası asileri ortadan kaldırıp toplumu tehditten kurtarmaktır. İsyanlıların devlet otoritesini tehdit etmesi asayiş ve güven ortamını ortadan kaldırır. Hâlihazırda bir İslâm Devletine başkaldırı hareketi aynı zamanda dinin

²²⁹ Havaric'den kasıt Hz. Ali'nin Haricilerle ilgili muamelesidir.

²³⁰ Özek, Ç. “Devletin Şahsiyeti Aleyhine Cürümlerin Genel Prensipleri”, *İÜHF*, C. XXXII, S. 2-4, sh. 610-611.

²³¹ Okur, K.H. (2002). İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler, *GİFD*, I, sh. 362.

emirlerine de karşı gelme anlamını taşır. İsyancıların barıştan kaçınmalarının cezası ölümdür. Fakîhler isyan suçunun oluşması ve buna verilecek ceza konusunda Hucûrât suresi dokuzuncu ayetten yola çıkmışlardır²³². Asilerin ölümlerinin ardından cesetlerinin yıkanmaması, cenaze namazlarının kılınmaması caydırma amaçlı uygulamalardır. Asılanların ağaçta bekletilmesi, kesik başlarının tahkir için teşhiri vs. uygulamalar da bu kabilden olup bu türden cezalandırma yani mevânî olarak adlandırılır. Bir de bugünkü şartlı salıvermeye benzer “zevâcîr” uygulaması vardır ki asinin suçluluk duygusunu hissedip tevbe etmesi prensibi ile caydırmayı amaçlar²³³.

İktidar aleyhine olan davranışın cezai müeyyidesi yukarıda belirtilen şekillerde olmuştur. Örneğin 8 Mayıs 1389’de Sultan Hacı, Berkûk’a gizlenmesinde yardım ettiği için Mukaddem el-Memâlik’ten Tavaşî Bahâdır eş-Şehâbî’yi yakalatmış ve Kal’a el-Markab’a sürgüne gönderdikten sonra onun bütün emvali de müsâdere edilmiştir²³⁴. Berkûk’un evinde gizlendiği Umerâi ‘Aşere’den Ebu Zeyd’in hapsedilmesi ve kendisinden kese ile 1000 dinar istendiği de kaydedilen diğer müsâdere örneğidir²³⁵.

Ikta’larından azledilen ve dışarıda kalan memlûklerin sultana karşı isyan etmelerinin battal²³⁶, sürgün, hapis ya da ölüm gibi cezaları olmuştur.

İhanet suçunun cezasının her zaman idam olmadığı, devletin suç ve ceza ilişkisinde öncüllerinin başka olduğuna işaret eder. Sultan Ferec, 1408 yılında ihanet ettikleri tespit edilen Dimaşk Kadısı, Vezir ve Kâtib es-Sırr’ı Cuma namazından sonra olağan bir durum gibi tutuklatmış ve mallarına el koydurmuştur²³⁷.

Kendisinin bilgisi olmadan yabancı devlet adamları ile yapılan yazışmalar ülke hakkında bilgiler içerebileceğinden ihanet kapsamında değerlendirilir. 1449’da

²³² “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.”

²³³ Yaman, A. (2013). İslâm Devletler Hukukunda Savaş, sh. 88; Nazım Büyükbaş, “İslâm Ceza Hukukunda Haddlerin Caydırıcılığı”, *GOP ÜİFD*, Cilt 1, Sayı 2, sh. 119-120.

²³⁴ es-Sülûk, C. III, sh. 628; en-Nücûm, C. XI, sh. 323; Nüzhet en-Nüfûs, C. I, sh. 221.

²³⁵ es-Sülûk, C. III, sh. 630, 1098.

²³⁶ Gül, M. a.g.m. sh. 363-370.

²³⁷ en-Nücûm, C. XIII, sh. 64.

Sultan Çakmak böyle bir olay nedeniyle Habeşi kralına gönderilen mektup için en-Nâsırî'nin malının çoğunu müsâdere etti ve cezalandırmıştı²³⁸. Yine benzer bir durum 1512'de Sultan el-Gûri döneminde tercüman Tanrıverdi'nin, Memlûk Devleti'nin durumu hakkında Frenk'e mektup göndermek suretiyle ülkesi aleyhine hareket edip onları kışkırtması dahi bu suçun cezasını hapis ve müsâdere olarak belirlemiştir²³⁹.

Çaldıran savaşından sonra iki devlet arasında sınır çatışmaları şiddetlenince Osmanlı hükümeti, Memlûk Devleti hakkında bilgi toplamaya ve Memlûk emirlerinin bazılarını taraftar olarak kendine çekmeye çalıştı²⁴⁰. Osmanlı hükümeti Memlûklerle harp etmeden önce Suriye ve Mısır'daki teşkilatıyla oralardan muntazam surette haber almaktaydı. Yavuz Sultan Selim (1520), birçok vaad ile Haleb Nâib es-Saltanası Hayır Bey vasıtasıyla en doğru bilgiyi alıyordu. Hayır Bey'le Memlûk sultanının araları açıldı ve ihtiyatlı davranarak gerektiğinde Osmanlıların yanında olmak için ülkesi aleyhine bilgi veriyordu. Sultan ise fırsatı düşünerek Hayır Bey'i öldürmek istiyor ancak emirin öldürülmesi için onların ekseriyetle karar vermeleri gerektiğinden dolayı Sultan el-Gûrî, Hayır Bey'e dokunamadı. Hatta Şam Nâib es-Saltanası Sibay, Hayır Bey'in Osmanlılarla olan münasebetini arz ettiği halde el-Gûrî buna inanmamıştı²⁴¹.

Devlet otoritesini hedef alan isyan suçunun cezası diğer İslâm Devletlerindeki gibi Memlûklerde de sert uygulamalar gerektirmiştir. Bu konuda Memlûklerde pek çok örnek bulmakla birlikte Mintaş, Cekem gibi emîrlerin durumu bu başlık için oldukça uygundur:

Seyf ed-Dîn Temürboğa Mintaş (ö. 1393), Türk Memlûk Sultanı Melik Eşref Nâsır ed-Dîn Şa'ban es-Sânî'nin (1377–1389) memlûkü olup efendisinin zamanında büyük emîrlerdendi. Melik Eşref katledilince Mintaş da Şam'a sürülmüştü²⁴². Berkûk, hükümdar olduktan sonra Mintaş'ı Kahire'ye getirtti ve daha sonra da onu

²³⁸ *et-Tibr el- Mesbûk*, sh. 210.

²³⁹ *Bedâ'i*, C. IV, sh. 210.

²⁴⁰ Kamaruzaman, Y. "XVI. Yüzyılda I. Selim ve Mısır Arasındaki İlişkiler", Osmanlı I (Siyaset), Ankara, 1999, sh. 284.

²⁴¹ Feridun, A. *Mecmu'ât Münşe'ât-ı Feridun Bey*, "Mısır Seferi Rûznâmesi" C.I, Widener Library, Harvard University, Cambridge, Mass. sh. 450-451; Uzunçarşılı, İ.H. (1990). *a.g.e.*, C. II, TTK, Ankara, sh. 281.

²⁴² Medhal, sh. 300.

Malatya'ya vali olarak tayin etti (1386). Berkûk, cevval bir şahıs olduğundan Mintaş'a, Mintaş da Türk Emîrlerini öldürmeye başlayan Berkûk'a itimat etmiyordu²⁴³. Bu sebepten Mintaş, Dimaşk Nâibi Saltanası Yelboğa en-Nâsırî ile anlaşarak birlikte Berkûk'un hal'ine karar verdi²⁴⁴.

1391 yılında Melik Mansur el-Hacı, Berkûk'un kaçıışının akabinde onu getiren kişiye bin dinar²⁴⁵ ödül vereceğini açıkladı. Bunun üzerine Mukaddem el-Memâlik'ten Yelboğa en-Nâsırî, Tavaşi Bahadır eş-Şehâbî'yi Kal'a el-Markab'a sürgün edip mallarını da müsâdere etti²⁴⁶. Berkûk'a yardım eden ez-Zâhiriyye'den olan Hazinedâr Emîr Korkmas et-Taşdemir'i, Emîr Ahur Şahin es-Sargatmış'ı ve Üstâddâr Kutlubeg Emîr Ayıtmış'ı yakalattı. Şâdd ed-Devâvîn, Emîr Nâsır ed-Dîn Muhammed b. el-Hüsâm'ı da yakaladı ve çok şiddetli dövdürdü²⁴⁷. Mintaş ise tellallar çıkartıp “*Her kim Berkûk'un memlûklerinden birini getirirse...*” şeklinde duyurular yaptırdı ve Memâlik ez-Zâhiriye'den iki yüzü aşkın Emîri bir bir yakalayıp hapsedip mallarına el koydu²⁴⁸. Makrîzî'nin anlattığına göre iki yıl sonra Berkûk iktidar olduğunda tellallar çıkarıp Mintaş'ın teslimini aynı şekilde istemiştir²⁴⁹. 1393 yılında Sultan Berkûk üzerine hareket eden Mintaş'ın cezası, mallarına el konulduktan sonra infazı ile neticelenmiştir²⁵⁰.

21 Nisan 1393 Mintaş ve Nu'ayr büyük bir askerî grupla Hama'ya baskın verip Hama ve Tarablus Nâibini öldürmüşler ve burada halkı müsâdere etmişlerdi. Aynı akıbetten korunmak için Haleb Nâibi Emîr Culban pusuda, Nu'ayr'ı bekledi ve sonunda Şâdd-ı Şarabhanâh Gümüşboğa ile birlikte tegallüb ettiler²⁵¹. 13 Temmuz 1393 günü Haleb'den Mintaş'ın yakalandığı haberi geldi. Nu'ayr da yakalanarak kalede hapsedildi²⁵².

²⁴³ el-‘Aynî, (Neşr. İman ‘Ömer Şükrî), *es-Sultan Berkûk Müessesü Devlet el-Memâlik el-Çerâkise*, 1. Baskı, Kahire, 2002, sh. 73; *Bezm u Rezm*, sh. 316–317.

²⁴⁴ *Bezm u Rezm*, sh. 354; Ş. Tekindağ, *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, sh. 57-58.

²⁴⁵ *en-Nücûm*, C. XI, sh. 265.

²⁴⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 627-628, 650; *el-Hutât*, C. II, sh. 395; *en-Nücûm*, C. XI, sh. 262, 265-266, 323; *Nüzhet en-Nüfûs*, C. I, sh. 221.

²⁴⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 658-659; *İnba'*, C. II, sh. 395.

²⁴⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 650.

²⁴⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 701; *İnba'*, C. II, sh. 393.

²⁵⁰ *es-Sülûk*, C. III, sh. 766, 782, 785-786; *Bedayi'*, C. I/II, sh. 460; *Tarihu ibn el-Furat*, C. IX/I, sh. 219-220.

²⁵¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 783.

²⁵² *es-Sülûk*, C. III, sh. 785-786.

1399 yılında Akboğa el-Lekkaş, Kerek Niyabeti için Emîri Âhur Kebir Nevruz ile sultanın katli için ittifak etmişti. Bu suikast girişimi anlaşıldığında Akboğa hapsedilerek malları müsâdere edildi²⁵³. Nâibliğin ele geçirilmesi ve sultanın lağvedilmesini hedefleyen bu hareketin sonucu idamla değil sadece müsâdere ile sonuçlanmış olması da ilginçtir. Sultan'ın fitne çıkaranlar için aldığı sert tedbirlerin ve hatta ölümle sonuçlanan durumların olduğuna dair bilgimiz var iken bu olayda kendisine yapılmış saldırının cezasının mali düzeyde tutulduğuna dikkat çekeriz.

Statü olarak güçlü niyabetlerin merkez üzerindeki etkisinin malumdur ki bu sebepten defaatle nâiblerin isyanlarını görmekteyiz. 1400'de Sultan Ferec'in saltanatı sırasında, Suriye'de isyan etmiş olan Şam Nâibi Tenem üzerine hareket ettiğinde burada ondan başka Tarablus Nâibi Yunus Balta ile 'Ali b. Fadl da hezimete uğramış ve evleri de dâhil olmak üzere müsâdere edilmişlerdir²⁵⁴.

25 Ocak 1403 Perşembe günü Memâlik es-Sultâniyye'den, aralarında Sudun Taz ile Sudun el-Celeb'in de bulunduğu beş kişi, ülkede fitne çıkarmak için toplanmaları nedeniyle yakalandılar, kaydedildikten sonra tutuklanarak Hizâne eş-Şemâyil'e gönderildiler. Hatta Sudun el-Celeb'in İskenderiye'den Frenk ülkelerine gitmesi de yasaklanmıştı²⁵⁵. Provokasyonun elim şekilde cezalandırıldığı malum olsa da müsâdere cezasına bu kayıta rastlanmamıştır.

El koyma işleminin devlet adına olması onu gasp ve diğer eşkiyavi olaylardan ayırmaktadır. Devletin Sultan ile müsavi olduğu Memlûklerde diğer emîr, ricali devlet veya tüccarın kendileri de tecziye edilmişken ne vasıfla cezayı uyguladıkları hakkında ancak akıl yürütülebilir. 1405 yılında Kanıbay el-'Alâ el-Kebîr'in Sultana karşı hareket etmek üzere Dimaşk halkından sanki savaşa hazırlanır gibi vergi ve müsâdere ile para toplaması bahsettiğimiz örneklerdendir²⁵⁶.

1405'te Sultan Ferec'in çarçabuk ve ivedilikle aldığı karar ile ansızın birkaç emîr üzerine hareket edip onların isyanını bastırması kendi lehine sonuçlanmıştı. Sultan, Şam'a kaçan emîrlerin mallarını müsâdere etti. Ele geçirilen meblağın

²⁵³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 965.

²⁵⁴ *en-Nücûm*, C. XII, sh. 210 ve C. XIII, sh. 16; *es-Sülûk*, C. III, sh. 1004, 1012, 1013; *İnbâ'*, C. V, sh. 149.

²⁵⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1100.

²⁵⁶ Koprıman, K.Y., *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, sh. 36.

yekûnu yüz dirhem olarak belirtilmiş buna karşılık gelen miktarlar da Devâddâr Emîr Yeşbek ve Emîr Timraz'dan yüzer bin dinar, el-Hamzavi'den otuz bin dinar, Kutluboğa el-Kereki'den de yirmi bin dinardı. Dinarın yekûnu yüz dirhem idi. Bu olay ile Memâlik es-Sultaniyye'den buraya yönelen herkes teftişe maruz kaldığı gibi Sultanın vakıfları da bu vesileyle yoklanmış oldu²⁵⁷.

Emîr Cekem'in isyan edip Ferec'e rağmen saltanatını ilan etmesi bir isyan ve ihanet hareketidir. Bu durumda ölümüne cevaz verilen Cekem için Sultan Ferec 2 Haziran 1407 tarihinde Câlîş'i dikerek Şam seferini ilan etmiştir. Cekem'in kaleleri bir bir ele geçirip kendisine askeri bir otoriteyle itaat sağlaması -ki bu kargaşanın asgari düzeye inmesini sağlamıştır.- ve sonunda beklenmedik bir şekilde Amed hâkimi Kara Yülük Turali (Dur Ali) oğlu Osman'ın, onu öldürülmesiyle askerlerinin dağılması kaynaklarda hazin bir şekilde anlatılmıştır²⁵⁸. Kara Yülük ile olan mücadeleden mevt ayrılan Cekem'den sonra Haleb'de Dulgadiroğlu Ali Bey ile önceki muharebeden kaçıp saklanan Emîr Temürboğa el-Meştûb arasındaki hâkimiyet mücadelesidir. Bu mücadeleden galib ayrılan Emîr Temürboğa akabinde Cekem'e ait bulunan bütün mal ve mülke el koymuştur²⁵⁹.

18 Ocak 1411'de Emîr Bektemir, Gazze'ye ulaştığında Sultan Ferec aleyhinde Şeyh ve Nevrûz'un casuslarını yerleştirdiği haberleri yayıldı²⁶⁰. 1411 Eylül/Ekim'de ise Emîr Şeyh ve Nevrûz'un Sultana karşı ittifak ettikleri haberi doğrulandı. Hama'yı almak için harekete geçmeleri üzerine Dimaşk Kale'si de güçlendirildi. Bu imar hareketinin başında otuz bin dinardan fazla harcandığı belirtilmiştir²⁶¹.

1418'de Şeyh el-Mahmûdî kendisine isyan eden Şam Nâibi Akbay üzerine hareket edip onu müsâdere ettikten sonra öldürdü²⁶².

²⁵⁷ *İnbâ'*, C. V, sh. 210; *es-Sülûk*, C. III, 1141.

²⁵⁸ *İkd el-Cümân*, T. 172-173, V. 255; T. 177-178, V. 262; *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 23-25. (12. Cildin sonu 13. Cildin başında bu olay anlatılıyor. Kitab-ı Diyarbekriyye'de de vardır.); Koprman, K.Y., *a.g.t.*, sh. 43-44.

²⁵⁹ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 1154, 41, 43, 45.

²⁶⁰ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 156.

²⁶¹ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 184.

²⁶² *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 57-58, 63; Koprman, K.Y. *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, sh. 175.

2.1.2. Cezâî Uygulamalar

“İnsan toplumunun, Allah tarafından ifade edildiği şekilde medeni olarak yaşayıp gelişmesi için tanzim edilen kanun ve nizamların hükümlerini korumak amacı ile konulan kaideler” olarak tanımlanan ceza hukuku, görüldüğü üzere toplum düzenini sağlayan kanun ve nizamları koruma ve insanların huzurunu sağlama düşüncesinde temellenir. İslam hukukunun gözettiği hususlar aklın, dinin, malın, canın ve neslin korunmasıdır. Ceza muhakemesi hukukunda yapılan tüm düzenlemeler neticede bu çerçevede bir yer bulmalıdır. Amaç ise maddi gerçeği bütün yalınlığıyla ortaya koymaktır. Aslında her suç kamu düzenini ihlal etmekle beraber bu tür ihlaller özellikle kamu düzenine yönelik olarak kabul edilmektedir²⁶³.

2.1.2.1. Rüşvet

İslâm hukukunda her kim haksız olarak bir mal alır veya menfaat temin ederse, o kimsenin görevine ve konumuna bakılmaksızın *mürteşî* (rüşvet alan) olarak isimlendirilir. Rüşvet veren kişiye ise *râşî* denilmektedir. Rüşvet söz konusu olduğunda alan ve veren yanında bir de aracı konumunda olan *râiş* denilen kişiler vardır. Rüşvet alan haksız olarak bir başkasının malını almakta, rüşvet veren hakkı olmayan bir şeyi elde etmek için bir şey vermekte, aracı ise taraflardan birisinin elçisi olmakla rüşvet suçuna iştirak etmektedir.

Rüşvet suçunun gerçekleşmesi hazırlık dönemi veya düşünce safhası, teklif veya teşebbüs safhası ve suçun tamamlanması olarak üç aşamada değerlendirilir. İslâm hukukunda sedd-i zerâî²⁶⁴ gereğince haram olan bir şeye sebep veya vesile olan şey, vesile olduğu şeyin hükmünü alır. Rüşvet suçunun teşekkülü için menfaat temin veya vaat edilmelidir. Her çeşit menfaat söz ettiğimiz durumda maddi menfaat kapsamına her türlü para ve mal girmektedir. Manevi menfaat kapsamına ise herhangi bir iş teklifinde bulunma, makam vaat etme ve verme, karşılıklı yapılacak işlerde iltimas geçme, öncelik hakkı tanıma, şahsın itibarından istifade etme gibi maddi olmayan bir takım menfaatler dahildir¹⁶. Taraflardan her ikisi içinde meşrû‘ olmayan (rüşvet olan) hediyeleşme de hukukun uygun bulmadığı bir gayenin

²⁶³ Düzbakar, *a.g.m.*, sh. 534.

²⁶⁴ Karaman, H., “...haram, yasak ve zararlı olana vasıta olan davranışı menetmek, harama giden yolu tıkamak...” Hukukun Kaynakları.

gerçekleştirilmesi için devlet başkanına, yargı mensuplarına, memurlara, görevlilere veya böyle bir işe aracılık eden kişilere verilenlerdir.

İslâm hukukunda rüşvet cezasını düşüren durumlar suçlunun ölümü, af, zaman aşımı ve suçlunun tövbe etmesidir. Verilecek cezayı ağırlaştıran ise suç failinin yargı mensubu veya yönetici olması ile suçun tekerrürüdür²⁶⁵.

Yukarıda genel hatlarından bahsettiğimiz rüşvet suçunun ihtivası ve cezası ile ilgili bilgilerden sonra Memlûklerde gerek idarî gerekse askeri hiyerarşiden olsun rüşvet alıp verme konusu dönem kaynaklarında sıkça gördüğümüz bir fiildir. Bu fiilin bedeli çalıştığımız dönem için müsâdereyi gerektiren hallerdendir. Görevlerinden bir şekilde alınan kişilerin yeni bir görev, hapisten kurtulma, işlerini kendi lehlerine idame ettirme gibi isteklerle rüşvet alıp vermeleri, üzerine kitap yazdıracak sıklıkla yapılmış ve bu konuda fiili bir cezai uygulamadan ziyade maddi bir müeyyideye rastlanmıştır²⁶⁶.

Berkûk zamanı için el-Makrîzî; alenen rüşvet alınıp verildiğini, herkesin para ile mevki sahibi olduğu tespitini yapar. Onun zamanında livata, rüşvet ve çarşı pazar durgunluğunun arttığını da ayrıca belirtir²⁶⁷. Onun devri için söylenenler sadece bununla sınırlı da değildir.

Rüşvet suçunu tasnif ederken maddi ve manevi olarak sınıflandırdığımızda Memlûklerde daha çok yeni bir görev ya da hapisten kurtulma şeklinde tezahürüne şahit oluyoruz. Bu doğrultuda 1388 yılında Beyt el-Mâl Vekili Necm ed-Dîn Muhammed et-Tanbedî bin Mısır dinarı ve elli bin gümüş dirhem karşılığında Cemâl ed-Dîn Mahmud'un yerine Kahire Muhtesibliğine getirilmiştir²⁶⁸.

1389 yılında Kerîm ed-Dîn b. Mekânîs'e dîvan işlerinde yardım eden Muhib ed-Dîn el-İmam'ın dört yüz bin dirhem rüşvet aldığına dair bir kayıt vardır²⁶⁹.

²⁶⁵ Düzbakar, *a.g.m.*, sh. 538.

²⁶⁶ Ahmed, Ahmed 'Abd er-Rezzâk, (1979). *el-Bezl ve el-Bartala Zemen Selâtîn el-Memâlîk, Hey'et el-Mısriyye el-Âmme el-Kitab*, Mısır, 249 sh.

²⁶⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 618.

²⁶⁸ Bedr ed-Dîn Mahmud, *es-Sülûk*, C. III, sh. 566; *Nüzhet en-Nüfus*, C. I, sh. 157.

²⁶⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 712; *İnba'*, C. I, sh. 371.

13 Mart 1389'de Sultan Berkûk, Şeyh el-İslâm Sırac ed-Dîn Ömer el-Bulkînî'yi ve Halife el-Mütevekkil 'alâ el-Lâh'ı Kale içindeki Rudinî Mescidi²⁷⁰ne çağırıldı. Sultan'ın bu teşrifatının nedeni Halifenin kendisine muhalif hareketleri ve onun bu konuda özürlerini kabul etmek içindi. Onları karşılamak için ayağa kalktı, özrünü kabul etti, sırtını sıvazladı, anlaşmaya varıldıktan sonra Halife, eski durumuna geçti. Bu anlaşmanın içinde olan meblağ ise İskenderiye kumaşı, yün, on bin dirhem toplamda kıymeti bin dinar olan kıymetli eşya idi. Bu hediyelerin bir kısmı da Şeyh el-İslâm ile Kal'a Valisine gönderildi²⁷¹.

1390 Kahire Valisi Hüsâm ed-Dîn Hüseyin Ali b. el-Gürânî de defalarca bedenî ve malî ceza ile yargılananlardandır. Bu şekilde farklı zamanlarda iki milyon yüz bin gümüş dirhem, yüz at, yüz kat elbise ödediği maddi bedellerdir. Üzerine giydiği elbisenin dahi çıkarılıp satılmış olması pahalı zevklerinin mi yoksa öfke yansıması mı olduğu tartışılırsa da defalarca göreve iade edilmesi dikkat çekicidir. Bunun yanında kırbaça, dövülerek cezalandırılması ise ayrı bir konudur. Berkûk yeniden tahta geçtiğinde önceki yıl kendisini ihbar edenleri ve ailelerini cezalandırmayı ihmal etmemiş Kahire Valisi Hüsâm ed-Dîn Hüseyin Ali b. el- Gürânî ile Dimaşk Nâzır el-Ceyş'i Tâc ed-Dîn ibn Meşkûr'u müsâdere etmiştir²⁷². Vali el-Gürânî de diğerleri gibi ceza altında iken boğularak öldürüldü²⁷³.

Maaşlı görevin rüşvet ile elde ediliyor olması kişinin maddi olarak elde edeceği miktarı tahayyül ettirmiyorsa da bir gerçekliği olduğu muhakkaktır. 1391'de Emîr 'Alâ ed-Dîn b. et-Taşlakî, Katya Vilayetine tayin edildiğinde bu görevde kalması için her ay ödemesi gereken miktar yüz otuz bin dirhem kadar olarak belirlenmişti²⁷⁴.

1391 Ağustos ayında Bahâ ed-Dîn Muhammed b. el-Burcî, Necm ed-Dîn Muhammed et-Tanbedî'nin yerine Kahire Muhtesibliğindeki yeni görevi için Emîr Gümüşboğa'ya yüklü bir ödeme yapmıştı²⁷⁵.

²⁷⁰ Muhaddis ve Fakih Ebi el-Hasan alâ Merzûk b. Abdullah er-Rudinî'ye atfen Rudinî Mescidi olarak adlandırılan bu mescit Kal'a el-Cebel içindedir.

²⁷¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 595; *Tarih el-Hulefâ*, sh. 203; Tekindağ, Ş. *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, sh. 59.

²⁷² *İnbâ'*, C. III, sh. 68; *es-Sülûk*, C. III, sh. 671.

²⁷³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 708, 1003, 1075, 1127, 1142, 1147.

²⁷⁴ *es-Sülûk*, C. III, sh. 736.

²⁷⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 748.

1394 Müstevfî el-Mürteci' Nasr el-Lâh b. Şantiye'nin yakalanıp Hizâne eş-Şemâyl'e konması ise özgürlüğünü satın almasını gerektirmişti²⁷⁶.

19 Mart 1403'de Ebi Bekir b. Muhammed b. ed-Dimâmînî el-İskenderânî, Sa'ad ed-Dîn İbrahim b. Gurâb'ın yerine ve büyük bir para karşılığında Nâzır el-Ceyş olarak vazifelendirildi²⁷⁷.

Rüşvet ile birkaç kez Kahire Muhtesibi olan Şems ed-Din Muhammed el-Becanisi es-Sa'îdi (ö. 1403) aynı vazifede iken ölmüştü²⁷⁸.

ibn Tanrıverdi Kâtib es-Sır Şerîf Kadı Kemal ed-Dîn b. el-Bârizî ile görüştüklerinde Gazze'den bazılarının aldığı rüşvet ile ilgili yazdıklarını şöyle aktarıyor: "Efendimiz, fulan kimse görevinden azledildiğinden beri Gazze'de tehlike azaldı. Gazze Şâfi'î Kadısının tevliyetinde makhdum sadakatinden sorumluydu. O; Şâfi'î, Hanefî, Malikî, Hanbelî Kadısı olmak istedi ve olmadı. Onu cellât olarak yazacaktım."²⁷⁹

13 Ekim 1405 Salı tarihinde beş yüz bin dirhem'in günlük sekizde biri ve üç bin otuz üç miskal altının üçte biri karşılığında Kâtib es-Sır Feth ed-Dîn Feth el-Lâh serbest bırakıldı. İnsanların muvafık oldukları düşünceye göre bu durum devlet için doğru bir yol değildir. Fitnenin artması bu yol iledir²⁸⁰.

1413'de Sultan Şeyh Mahmûdî, Emîr Sudun el- Mahmûdî'yi yakalayıp bağladı ve İskenderiye hapishanesine gönderdi. Ondan sonra Katib es-Sır Feth el-Lâh da yakalandı ve müsâdere edildi. Feth el-Lâh'ın şiddetli cezası elli bin dinar getirinceye kadar devam etti²⁸¹.

²⁷⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 816.

²⁷⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1102.

²⁷⁸ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 4.

²⁷⁹ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 39-40.

²⁸⁰ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 43.

²⁸¹ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 5-9.

20 Kasım 1432'de Şems ed-Dîn Muhammed b. Şehab ed-Dîn Ahmed b. Mahmud b. el-Keşek, babasının vefatından sonra bir meblağ karşılığında Hanefî Başkadısı oldu²⁸².

1435'te Mekke Kadısı Ebu es-Sa'adat Celal ed-Dîn Muhammed b. Zahir'e'nin Acem tüccar Davut el-Geylani'den rüşvet aldığına hatta 1434'te bu sebepten azledildiğine dair bilgi de bulunmaktadır²⁸³.

3 Kasım 1438 günü Ebî Ferec'in oğlu olarak bilinen Zeyn ed-Dîn Yahya b. Katib Halvân el-Aşkar, Nâzıru el-İstabl es-Sultânî olarak rüşvet ile tayin edildi. Aynı şekilde Sultanın nedimlerinden Muallim en-Nüşşâb Muhammed es-Sagîr de Emîr Esenbay ez-Zerdkâşî ez-Zâhirî azledildikten sonra Dimyat Niyabeti'ne tayin edildi²⁸⁴.

1439'da 'Abd el-Bâsıt ez-Zeynî ile el-Memâlik el-Eşrefiye'den bazı emirlerin rüşvet ve zorla mal edinmeleri ve hasta oldukları beyanıyla Sultanın hizmetinde bulunmamaları tespit edilip sorun çözüldü²⁸⁵.

1439 Ağustos ayının başında Sultan Çakmak, halkının yoksullaştığı gerekçesiyle Zeyn ed-Din'den Hicaz'a gitmesini emretti. Sultan, o yolculuk sırasında Üstâddâr Canıbek'i hil'atlendirdi²⁸⁶.

1440 yılında Sultan Çakmak, 'Abd el-Bâsıt'a kızdı ve onu 24 Temmuz Cuma günü Bâb el-Hicre'den Bâb el-Kal'a yanında el-Burc'ta hapsedtirdi ancak dövülmedi. 'Abd el-Bâsıt, Sultanın dünürü Kâtib es-Sırr ibn el-Bârızî ile aralarında yapılan konuşma esnasında cezasına mukabil bir milyon dinar getirebileceğini söylemişti. ibn el-Bârızî'nin arabuluculuğuna rağmen Sultan geri adım atmadı. Sonunda 'Abd el-Bâsıt, özgürlüğü karşılığında Sultan'a satışta paha eden değerli eşyalardan

²⁸² *es-Sülûk*, C. IV, sh. 906, 922.

²⁸³ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 930. (sh. 929-930'da Bâb el-Mendeb Boğazı, Hind ve Acem tüccarlar ve ticaret malları, Şamlı ve Mısırlı tüccarlar ile ilgili bilgi var. Mekke ile olan ticaretleri bildiriliyor.)

²⁸⁴ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 278.

²⁸⁵ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 11; *en-Nücûm*, C. XV, sh. 232.

²⁸⁶ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 334. (...Kale'den indi ve Reydaniyye'de otağ kuruldu. Sonra Sultan'ın hazinesine ayniyyen iki yüz elli bin dinar altın taşındı, deve ve atlarından da alındı. Sultan'dan başka kimseye böyle büyük hediyeler verilmemişti. 23 Ağustos 1439 Pazar günü yola çıkan Zeyn ed-Din 'Abd el-Bâsıt 26 Ağustos'ta Reydaniyye'den Hicaz'a hareket etti. 29'u gecesi de oraya ulaştı.)

gönderdi. Sultan'ın babası için de dört yüz bin dinar verdi. Nihayetinde 'Abd el-Bâsıt fiyatın azaltılmasını istedi ve sonunda ödeyeceği meblağın bin iki yüz dinar olmasına karar verildi²⁸⁷.

1443 Zeyn ed-Din rüşvetle pek çok vazifede bulunmuş ve bu görevlerinden çarçabuk azledilmişti. Bu da diğer emirler için onu hem rakip hem de hasım yapan amillerdi. Örneğin, Dîvân el-Müfred Nazırı 'Abd el-'Azîm b. Sadaka el-Eslemî onun düşmanı Istabl Nazırı Şems ed-Dîn el-Vizze de onun rakibiydi. Onun sık görev değişiklikleri ve rüşveti ile ilgili bilgiler kaynaklarda belirtilmiştir²⁸⁸.

22 Şubat 1446 ez-Zeynî 'Abd el-Bâsıt Dimaşk'tan Kahire'ye geldi. Onun bu ikinci gelişi azl ve müsâdere edildiği gün oldu. 24 Şubat'ta Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan, onu tamamı samur olan bir kürk ile hil'atlendirdi. Sonra 26'sında da Sultan'a, büyük bir kısmı altın olan ve pek kıymetli eşya ile beraber hediyeler gönderdi²⁸⁹.

25 Nisan 1451 tarihinde Şeyh Şems ed-Dîn Muhammed el-Hanefi er-Rûmî Mısır'da öldü. Kâtib olarak bilinirdi. Mısır Memlûklerinden Melik ez-Zahir el-Çakmak onu çok severdi. O, önceleri ez-Zahir Tatar'a²⁹⁰ yakındı. Fakat Tatar'dan başka kimse ona yakınlığını bilmezdi. O gelene kadar Sultan Tatar'ı taklid ederdi. Bundan nasıl bir amaç güttüğünü bilmiyorlardı. Sonra gözden düştü. Müsâdere edildi ve ta'zir suçuyla cezalandırıldı. Rahbe hapisanesine gönderildi. Melik ez-Zahir gelince durum değişti²⁹¹.

Kaynaklar diğerleri gibi rüşvetle ikinci Hâcib olan ve zenginleşen Emîr Nâsır ed-Dîn el-Halebî hakkında da bilgi vermektedir²⁹².

Seyfeddin Aynal (ö. 1461) döneminde rüşvet ile görev satın alan bürokratlara dair örnekler bulunmaktadır. Hoşkadem es-Seyfî Eredboğa, Şam Nâibi Kanıbay el-Hamzavî'nin yerine Devâddâr; Kanıbay el-Hamzavî ise Şâdbek es-Sârımî

²⁸⁷ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 330-331.

²⁸⁸ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 353.

²⁸⁹ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 367.

²⁹⁰ Melik ez-Zâhir Seyfeddin Tatar (824/1421); el-'Aynî, (Neşr. Hans Ernst), *er-Ravz ez-Zâhir fî Sîret el-Melik ez-Zâhir Tatar*, Kahire, 1962, 1-51.

²⁹¹ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 4.

²⁹² *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 6.

azledildikten sonra onun yerine yedi bin dinar karşılığında Tarablus Hâcibi olmuştu²⁹³ (1459). Sultan Ahmed b. İnal döneminde Haleb Atabeyi olan Şâdbek es-Sârimî'nin Dimaşk'a intisabı da on bin dinar karşılığında olmuştur²⁹⁴.

2.1.3. İktisadî Uygulamalar

İktisat bilimi ihtiyaçların sonsuz, kaynakların kısıtlı olması sonucu ortaya çıkmıştır. Her dönemin kendine has arz-talep dengesinin olduğu gerçeği ile diğer etkenler de bu terazinin kefelerinde yer alır.

Bu bağlamda Mısır ve Suriye, coğrafi konumunun da etkisiyle dünya ticaret merkezlerinden biri durumundadır. Burada kurulan devletlerin iktisadi siyasetleri ve siyasi istikrara bağlı olarak gelişen sanayi ve tarımıyla iç ve dış ticarete canlı bir faaliyetin oluşmasına neden olmuş iktisadi yönden çok gelişmiştir.

Ne var ki dış ticaretteki aktivitenin aksine iç ticari eklemler Memlûk tarihinin parasal anlamda kötü idare edilmiş örnekleriyle doludur. Memlûk Sultanlarının bizatihi lüks harcamalarının, paranın ayarının sık değişmesinin, çokça para basılması vs. örnekler açığı kapatmak için çeşitli önlemler almalarını gerektirmiştir. Memlûk ekonomisinde fiyatların kararsızlığı, hububat fiyatlarının artışı enflasyon nedenlerindendir. XV. yüzyılda Mısır'ın akut ekonomik ve mali krizlerini anlattığı el-Makrîzî'nin *İğâset el-Umme bi-Keşf el-Gumme* adlı eseri bahsi geçen bu ekonomik dalgalanmaların nedenlerini çok iyi açıklamaktadır. Kitabın ana teması yüksek fiyatlar ve Memlûk Sultanlarının yanlış siyasi, ekonomik ve parasal politikalarıdır²⁹⁵.

Ortaçağın başlarında İslâm dünyasının sosyo-ekonomik devinimlerini iyi anlamak gerekir. Memlûk devleti ekseninde bu konuyu incelemek istersek birkaç açıdan değerlendirme yapılmalıdır. Siyâsî olarak Osmanlı Devleti'nin güçlü varlığı, vergiler gibi. Tüccarlar, çiftçiler, sanayi ve kalem ehli ile yapılan çalışmalar dışında bu konu ayrıca çalışılmalıdır²⁹⁶. Bizim çalışmamız iktisadî örtünün altındaki

²⁹³ *en-Nücûm*, C.XVI, sh.131; Koprıman, K.Y. "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *DGBİT*, C.VI, sh. 36.

²⁹⁴ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 228.

²⁹⁵ 'Abd el-'Azîm İslahî, "Economic and Financial Crises in Fifteenth-Century Egypt", 8th International Conference on Islamic Economics and Finance, King Abdul Aziz University, Jeddah, Saudi Arabia, 18 sh.

²⁹⁶ Claude Cahen, "L'Histoire Economique et Sociale de l'orient Musulman Medieval", *Revue des Etudes Islamiques*, Tome XXVIII, Cahier 1, Paris, 1960, sh. 96-103.

sonuçlardan biri olan müsâdere ile ilgili olandır. Bunun da kendi içinde pek çok nedeni ve uygulaması olduğu gibi sonuçları itibariyle de dönemin iktisâdî yapısını bir açıdan aydınlatan sonuçları vardır.

Siyâseten yapılan müsâdereler güç ile ilgiliyken arkasında iktisâdî nedenlerin de olmadığını söyleyemeyiz. Tüccarlar Memlûkler Dönemi'nde büyük servetlere sahiptiler. Tüccarların büyük servetlere sahip olması, Sultanların kendilerine göre nedenlerle müdahale etmelerine neden olmuş ve hatta bazen onların mallarını müsâdere etmişlerdir. Bu sebeple tüccarlar servetlerini güvence altında hissetmemişler ve bu konuda devamlı şikâyetçi olmuşlardır.

Her sultanın göreve başlamasının ardından üç icraatı vardır:

1. Kendisine karşı düşmanlık besleyenleri dağıtma.
2. Kendisine sadık kitleyi yanında tutma
3. Eskilerden bazılarını uygun mevkiilerde bırakma.

“Zenginlik ve iç karışıklık Memlûk Devleti'nin tabiatındandır. İstikrarsızlık alanların çoğunda vardır²⁹⁷.” açıklaması bir yargılamadan ziyade durum tespiti şeklindedir. Çünkü istikrarsızlığın bir devleti uzun süre yaşatması olası değildir.

Berkûk'un yaptığı müsâderelerin çokluğu bir şairin şiirine konu olacak kadardır. Fahr ed-Dîn Ebu el-Ferec 'Abd er-Rahman'ın malının değerinin altında zorla satıldığını söylemesi onu müsâdereden kurtaramamış ve baş aşağı asılarak cezalandırılmıştır²⁹⁸.

Askerin nafakasını çıkarmak için de başvurulmuş bir yöntem olan müsâderenin zor kullanılarak gerçekleştirildiği pek çok örneğe rastlarız. İhtiyaç olduğu zaman askerin iâşesi ve teçhizatı için zaman zaman alınan emval her zaman adil olmamış bazı zamanlar fakir halk darp edilerek mallarının çoğunu vermek zorunda bırakılmışlardır²⁹⁹. Burada herhalde Beyt el-Mâl'in rolünün etkin olmadığı ya da anlık kararlarla hareket edildiği gibi varsayımlara varmak güç olmaz. 1377'de askere

²⁹⁷ S. Abd el-Fettâh 'Aşûr, 'Asr el-Memâlik, sh. 237.

²⁹⁸ *en-Nücûm*, C. XII, sh. 101-102. Berkûk bu cezalandırma için Harut ve Marut örneğini de vermiştir.

²⁹⁹ 778, 792, 806, 824, 865, 894, 906, 907, 908, 922 yıllarında buna dair örnekler bulunmaktadır.

dağıtılan bir milyon beş yüz bin dinar nafakanın misliyle verileceği vaadi nedeniyle yapılan muazzam müsâderenin yükünü otuz devenin taşıdığı kaydedilmiştir³⁰⁰.

1389 yılında Mintaş, devlet adamları, halk ve evkaftan almak üzere bin yirmi dokuz adet müsâdere tevkii imzalamıştır. Bunun gibi Sultan Ferec de 1401'de Timur³⁰¹ ile olan savaşta kullanmak üzere halkın malının çoğunu ve ıkta'ların gelirlerini almıştı³⁰². Hatta bununla da yetinmeyip kaçarken yoldaki gençleri de müsâdereye tabi tutup milyon dinarlık gelir elde etmişti. Müsâdere tevkii ile ilgili bilgimiz de ancak erbab-ı müsâdere kadar olmakla birlikte uygulama emrinin yalnızca şifahen olduğunu da söylemek çok doğru olmayacaktır.

4 Nisan 1417 tarihinde Emîr Fahr ed-Dîn, Ecnâd el-Halka ve ona tabi olanlarla birlikte tahsil için Vech el-Bahri'ye yürüdü. Kahire'de satıcı ve tüccarların, ticaret mallarının denetimi yapıldı. Malı veya zenginliği ile kendisine işaret edilen her bir kimse mimlendi. İnsanların müsâderelerinden çok mal (para) alındı³⁰³.

Paranın değer kaybı ve enflasyon nedeniyle olan sıkıntılar anlatılırken zulümde ve lükste aşırıya gidenler ile müsriflerin genellikle müsâdere ile cezalandırıldıklarının altı çizilmiştir³⁰⁴.

Sultanın Devâddâr'ı olan Tablhane Emirlerinden Hoşgeldi ez-Zeynî 'Abd er-Rahman el-Küveyz Dimaşk'ta (ö. 1457) ölümü anlatılırken bu göreve rüşvet ile geldiği belirtilmiş Kahire'de azledilinceye kadar bir süre ortaya çıkmamış daha sonra Dimaşk'ın idaresi ikinci kez ona verildiği ve ölünceye kadar bu görevde kaldığı anlatılmıştır³⁰⁵.

Melik ez-Zâhir Çakmak döneminde Tarablus'ta rüşvet ile Hâcib olan Emir Yeşbek b. 'Abd el-Lâh en-Nevrûzî (ö.1458), bu görevden sonra Dimaşk daha sonra

³⁰⁰ Neyl el-Emel, C. I/II, sh. 120; Wan Kamal Mujani, "The Expenses of Mamluk Army during the Burji Period", sh. 304.

³⁰¹ İnbâ', C. III, sh. 211, C. IV, sh. 210; Nüzhet en-Nüfûs, C. II, sh. 98-99; en-Nücûm, C. XII, sh. 247-248; Bedâ'i', C. I/II, sh. 605.

³⁰² Nüzhet en-Nüfûs, C. I, sh. 242-272; es-Sülûk, C. III, sh. 670, en-Nücûm, C. XI, sh. 363, Bedâ'i', C. I/II, sh. 421; İnbâ', C. II, sh. 333.

³⁰³ es-Sülûk, C. IV, sh. 385-386.

³⁰⁴ es-Sülûk, C. IV, sh. 393-394.

³⁰⁵ en-Nücûm, C. XVI, sh. 189.

Tarablus Naibliği yapmıştı. O, Melik Eşref İnal 1456'da onu Kudüs'e battal olarak gönderinceye kadar Tarablus Nâibi idi³⁰⁶.

Haleb ve başka yerlerde Hâciblik vazifesine gelen Haleb Kale Nâib'i Emir Zeyn ed-Dîn Kasım b. Cum'a el-Kasasî el-Halebî (ö. 1459) de bu görevlere rüşvet ile intisab etmişti³⁰⁷.

Dimaşk Atabek'i Emir Yeşbek Canıbek el-Müeyyedî es-Sûfî'nin (ö. 1459) öldüğü haberi üzerine Dimaşk emirlerinden Emir 'Allan Çolak el-Müeyyedî, yaklaşık yedi bin dinar karşılığında onun yerine geçti. Şâdbek es-Seyfî de yine rüşvet ile Sultan'ın Devâddâr'ı oldu³⁰⁸.

Sultan Gûrî döneminde büyük bir ekonomik kriz yaşanmış bu sebepten de müsâdereye gelir kaynağı olarak ihtiyaç duyulmuştur.

2.1.3.1. Stok (İhtikâr)

XIV. asrın sonlarına doğru Memlûk idaresinde baş gösteren istikrarsızlık sonucu Kârimî³⁰⁹ tüccarları da bu durumdan etkilenmeye başlamışlardı. Daha ucuza alınan malların şehirlerarasındaki yüksek oranda farkı, devletin kendi tüccar grubunu kurup diğer tüccar gruplarını ise kendine bağlı memur gibi telakki etmesine yol açmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesi piramitteki dengeyi bozmuş ve ihtikâr bir devlet sistemi haline gelmiştir. Elbette bundan amaç sadece zenginleşmek değil devletin kârını artırmaktır. Bu politika Sultan Muhammed b. Kalavun el-Elf³¹⁰ devrinde (1381) Vezir ibn Mekânîs ile başlayan sistem Hoşkadem'e ve hatta ondan sonra da devam etmiştir³¹¹. Bazı Memlûk sultanları onlardan borç almaya tenezzül etmemişler ve müsâdere veya ağır vergi yolunu seçmişlerdi. Mesela, Kahire valileri 1435 senesinde tüccarlar üzerine ağır vergiler getirmişlerdi. Sultan Kayıtbay (1468–1496), Osmanlılarla savaşmak için tüccarlardan kırk bin dinar vergi toplamaya

³⁰⁶ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 199.

³⁰⁷ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 207.

³⁰⁸ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 126.

³⁰⁹ M. Hamîdullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye ve el-İdariyye li'l-Uhûd el-Fâtûmiyye ve el-Atabekiyye ve el-Eyyûbiyye*, sh. 120-128; A. Çetin, "Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları", *AÜDTCTF TAD*, 35/22, 2004, sh. 71-87.

³¹⁰ Sultan el-Melik es-Salih Zeyn ed-Din Ebu el-Cud Hacı b. Muhammed b. Kalavun el-Elf (1381-1382)

³¹¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 444.

niyetlenmiş, itirazlar üzerine on iki bin dinar alınmıştı. Aynı zamanda Sultan Kayıtbay, Kârimî tüccarlarının bütün kalemleri üzerinde ihtikârını ilan edince artık Kârimî tüccarları basit işlerle uğraşan bir grup haline gelmişlerdi³¹².

28 Nisan 1406'da her bir irdeb yüz dirhem olmak kaydıyla Mısır-Saîd'den Menfelut civarında ful, buğday ve mal almak için (gelen) tüccarların çoğu ve onların vekili Üstâddâr Emir Cemâl ed-Dîn'in evinde yakalandı³¹³.

1418 el-Vech el-Bahrî'den döndükten sonra Uşmunin Lihane'de pusu kurmak üzere (Bilâd es-Saîd) Kuzey Mısır'a yürüdü. el-Vech el-Bahri halkına atlardan, develerden, ineklerden, koyunlardan pek çok şeyi ayırdı ve onlara bu şeyleri en yüksek fiyattan sattı³¹⁴.

2.1.3.2. Savaş Geliri

Yelboğa es-Sâlimî, Timur'un öldürülmesi için adil olmak kaydıyla para tahsilini emretti. Emîrlerin ıkta'larından, Bilâdı Sultan'dan, Bilâdı Evkâftan, Mısır ve Kahire emlakinin görünen vergisi vs. her şey için vergi alındı. Geceleyin paranın çok olabildiği otellere baskın verildi. Mahzenler açıldı. Kahire'de bulunan nukudun yarısına, altın, gümüş, fels her ne varsa toplandı. Evkafın da malına aynı şekilde el kondu. Her yüz dirhem, üç dirhem ayarına geldiği zaman kuyumcular kaçtı. Zarar ile birlikte insanların es-Sâlimî'ye bedduaları da çoğaldı ve dilleriyle zemmedip kalpleriyle de buğz ettiler³¹⁵. 1401'de bu malların tahsilinde bizzat Emîr Yelboğa es-Sâlimî bulunmuştu. Şam'a sefere çıkmaya muktedir olanların (hali vakti yerinde olanların) malları da alındı. Acz olanların yani durumu uygun olmayanlardan da senelik ıkta'ın mahsulünün yarısı istendi³¹⁶.

Kaynaklarda sıklıkla tekrarlanan bir başka ifade de "*Dimaşk'ta müsâdereler çoğaldı.*"dır. Paranın ayarının sıkça değişmesi ile fiyatların artışı bahsinde(1405)³¹⁷ geçen ifadede Dimaşk Kalesinin imarı için halktan ve tüccarlardan zorla alınan

³¹² Sunan Ampel, "*Dinasti Mamluk Di Mesir*", Surabaya/Endonezya, 2014, sh. 16.

³¹³ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 18.

³¹⁴ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 393-394.

³¹⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1052.

³¹⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1054.

³¹⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1152-1153.

emval hakkında bilgi verilir(1407)³¹⁸. 1408 yılında ise vakıf mallarının sahiplerinden alınması ile ilgili bu ifade karşımıza çıkar³¹⁹. Ocak 1411'de ise Ramazan ayında yine bu artıştan söz edilir³²⁰.

1412 yılında Şehâb ed-Dîn Ahmed b. Hasbânî altmış üç gün hapis kaldıktan sonra muhtemelen kurtuluş parası ile serbest bırakılmıştır³²¹.

Mısır halkı ile es-Sa'îd halkı arasındaki mukayesede es-Sa'îd'in Mısır'dan daha kötü olduğu belirtilmiş ve bu günlerde Sa'îd a'yanının çok defa halkı müsâdere ettiği belirtilmiştir (1418)³²².

Fahr ed-Dîn b. Seb' el-Halvetî'nin (ö. 1390) kötü bir şekilde ölümünün ardından Üstâddâr Emîr Korkmas onun terekesini kontrol etmek için evine gitmiş ve evinde bir milyon altmış bin dirhem bulmuştu. Onun menkulü arasında altın, gümüş, fûlus, deve, inek, kömüş, seksen bin baş koyun ve çeşitli atlar da vardı. Onun bu büyük bir servetinden iki milyon iki yüz bin dirhem hazineye taşındı³²³.

6 Mayıs 1389 tarihinde ibn Bakar, ibn İsa el-Ayâdi, ibn Hasan es-Sultanî yakalandılar. Mallarının alınmasına karar verildikten sonra bırakıldılar³²⁴.

İbrahim b. Ömer b. Burhan ed-Dîn el-Mahallî (ö. 1403) hakkındaki bilgilerde onun alışverişi sevdiği ve servetini zor kullanarak çoğalttığı malumatı bulunmaktadır³²⁵.

Birçok eve baskın veren el-Celal et-Tebânî Şems ed-Dîn Muhammed, Şeref ed-Dîn Ya'kub, Muhibb ed-Dîn Muhammed b. eş-Şihne el-Halebî, Şehab ed-Dîn b.

³¹⁸ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 39.

³¹⁹ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 65-66.

³²⁰ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 156.

³²¹ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 199.

³²² *es-Sülûk*, C. IV, sh. 396.

³²³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 712; *İnba'*, C. II, sh. 402-403.

³²⁴ *es-Sülûk*, C. III, sh. 627.

³²⁵ Bu konuda el-Aynî der ki; Yemen, Mekke, Mısır Sultanlarının mallarını istila etti. أو صياؤه sonra ...dan ve ailesinden kalanları da istila etti. *Tkd el-Cumân*, 25/2, varak 209; *es-Sülûk*, C. III, sh. 1139.

Seferi İmam Nevruz Dimaşk'ta yakalandılar. Haleb'de tutuldular. Dimaşk Kalesinde hapsedildiler ve öldürüldüler (1411)³²⁶.

Üstâddâr Zeyn ed-Dîn nedeniyle görevinden azledilip hapsedilen ve o günden beri öfkeli olan bir emir, durumunu Sultan Melik el-Mansur Fahreddin Osman b. Çakmak'a (1453) bildirdi. Melik Mansur, emirin durumu ile ilgili olarak Zeyn ed-Dîn'e beş yüz bin dinar resmetmiştir³²⁷. Aynı yıl Üstâddâr Zeyn ed-Dîn isyan gerekçesiyle cezalandırıldı ve çeşitli azalarından dövüldü. Onun cezasını uygulamak için Nâsirî Muhammed b. Ebi Ferec getirildi. Zeyn ed-Dîn dövülme cezasının ardından beş yüz bin dinar müsâdere edildi³²⁸. Malını ve zahîresini gizleyen Zeyn ed-Dîn'in cezasını uygulamak üzere başka bir Üstâddâr Emîr Canıbek ez-Zâhirî getirildi. Servetinin miktarı yüz bin dinardan az değildi³²⁹. 1454 yılında Üstâddâr Emir Zeyn ed-Dîn Kudüs'e battal olarak gönderildi. Fakat o daha şehirden çıkamadan tekrar tutuklandı. Kaleye alındı ve yine müsâdere edildi. O, Üstâddâr iken yaptığı işlerin hepsinden sorumlu tutuldu³³⁰. 1454'te Sultan, Üstâddâr Zeyn ed-Dîn'i yine dövdürüp emvalinin büyük kısmını müsâdere etti. Onun evinde hâlihazırda satılacak değerli kumaşlar bulundu. Nâzir el-Ceyş ve Nâzir el-Hâs Cemâl ed-Dîn bu emvalin hepsini alıp Sultan'a teslim etti. Müsâdere günlerce sürdü. Ceza sürecinin ardından Zeyn ed-Dîn 23 Kasım 1454'te ise hazırlandı, süslendi ve battal olarak Kudüs'e hareket etti³³¹.

4 Aralık 1456 tarihinde Sultan Seyfeddin Aynal, Kahire Valisi Hayr Bey el-Kasrâvî'yi dövdürdü, azledildi ve kale burcunda hapsedildi. On bin dinar müsâderesi yapıldıktan sonra 10 gün daha hapiste bağlı kaldı. Onun yerine 'Ali b. İskender'in Kahire Valisi olmasına karar verildi. Ali b. İskender'in yerine de Nakîb el-Ceyş olarak Emir Nâsir ed-Dîn Ebî Ferec tayin edildi³³².

³²⁶ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 156.

³²⁷ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 28.

³²⁸ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 30.

³²⁹ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 32.

³³⁰ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 78.

³³¹ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 83.

³³² *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 99.

Emîr Feyruz en-Nevrûzî, zahirenin iadesinden sonra Hazinedâr olarak hil'atlandırdı (1457)³³³.

16 Ekim 1457 tarihinde Kadı Selah ed-Dîn Emir Hâc b. Berekût el-Mekkîni Kahire Muhtesibi olarak tayin edildi ve sonra azledildi. Selah ed-Dîn, Yar 'Ali el-Horasanî el-'Acemî et-Tavîl'e pek çok defa rüşvet vermişti³³⁴.

8 Mayıs 1459 tarihinde Nâzır el-Ceyş Kadı Şeref ed-Dîn Musa el-Ensârî tutuklandı. Tavaşî Hazinedâr Feyruz Nevruzî ez-Zimâm'a teslim edildi. Onun istihkakından başka malının tamamı müsâdere edildi. Görevini kötüye kullandığından dolayı azledildi³³⁵.

14 Mayıs 1459 tarihinde Kadı Burhan ed-Dîn İbrahim b. Deyrî, büyük bir meblağ rüşvetle mezkûr el-Ensârî'nin yerine Nâzır el-Cuyûş olarak tayin edildi.

Nüvvâbı Hikem'den Kadı 'Alâ ed-Dîn b. Muhammed b. Akbars eş-Şâfi'î (ö. 1458) Çakmak'ın saltanatından önce Nakîb el-Hikem'di. Nazır el-Evkâf sonra da Kahire Muhtesibi oldu. O öldüğünde Sultan Seyfeddin Aynal onun terekesini müsâdere etti³³⁶.

1460 yılında 'Ali el-'Abbas el-Vâfi görevlerine kötü şekilde gelmişti. Bir süre sonra gözden düştü ve müsâdere edildi ve uzun bir süre hapis kaldı³³⁷.

Aynı yıl için kaynaklar büyük bir çöküşten ve müsâderelerin, felaketlerin çoğaldığından bunun neticesinin zulüm olacağından söz etmektedirler³³⁸.

Sultan Kayıtbay işlerine müdahale etmesi nedeniyle Beyt el-Mâl Vekili Burhan ed-Dîn Nablûsî'ye kızdı. Devâddâr Emîr Yeşbek ona işkence etti, hatta altı yüz bin

³³³ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 30.

³³⁴ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 112.

³³⁵ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 129.

³³⁶ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 190-191.

³³⁷ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 210-211.

³³⁸ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 133-134.

sopa vurulduğu söylenir. Müsâdere edildikten sonra ölene kadar cezalandırdı³³⁹.(1478)

Sultan Tumanbay zamanında sabık Sultan Canbolat hapsedildikten sonra müsâdere edildi. Kendisinden talep edilen miktarı ödedikten sonra hapisten çıktı. Kâdî el-Kudât eş-Şâfi'î Muhy ed-Dîn 'Abd el-Kâdir b. en-Nakîb ve emîrleri Canbolat'a yardım etti.

Sultan Kayıtbay, dört ay boyunca nafakalarını almayan askerlerinden iki tabakanın nafakasını müsâdereden elde edilen gelir ile sadece yüzer *Memâlik-i Kayıtbayihyye* dinarı olarak infak etti (Eylül 1501)³⁴⁰.

Kansu Gûri döneminde (1502, 1503 ve yine 1515'te) halktan zorla aldıkları parayı devlet adına tazminat olarak aldıklarından bir haksızlık görmemişlerdir.

2.1.3.3. Ticaret

Şehirde yaşayan önemli bir sınıf olan tüccarlar ile Memlûkler arasındaki ilişki iktisadi boyutu nedeniyle genelde iyi olmuştur. Örneklerde gördüğümüz büyük servete sahip olanlar yalnızca Memlûkler olmamıştır. Tüccarların da büyük servetlere sahip olması, sultanlar indinde sonuçları olacağından onların emvali de sık sık müsâdere edilenlerdendir. 1335 yılında olduğu gibi malının tamamı müsâdere edilen tüccarın hissedebileceği durum diğerleri için de endişe verici olmuştur. Çünkü servetlerini güvende hissetmemişler ve bundan dolayı da sürekli şikâyetçi olmuşlardır.

1396 yılındaki haksız müsâdereden rahatsız olan müşterikilerin istekleri de belirtildiği üzere dikkate alınmış ve Emîr Tanrıverdi el-Mahmûdî durumu incelemek üzere Kahire'ye gelmiştir³⁴¹. Emîr Tanrıverdi el-Mahmûdî'yi 1409 yılındaki müsâdere cezasında da görüyoruz. Sultan Ferec, Mekke ve Medine'den gelen

³³⁹ *Bedâ'i*, C. III, sh.129; 'Abd er-Rahmân Mahmud 'Abd et-Tevvâb, *Kayıtbay el-Mahmûdî*, Mısır, 1978, sh. 34.

³⁴⁰ *Bedâ'i*, C. IV, sh. 19.

³⁴¹ *en-Nücûm*, C. XII, sh. 47-48.

tüccarların müsâdere edilmesini iyi karşılamamış ve bunun üzerine olayın tetkiki için Emîr Tanrıverdi el-Mahmûdî, Kahire'ye getirilmiştir³⁴².

Tâcir Burhan ed-Dîn İbrahim b. Ömer b. Ali el-Mahalli el-Mısırî'nin (ö. 1403), malının çokluğu ile meşhur bir tüccardı³⁴³.

25 Eylül 1429 Pazar günü Urfa savaşında yakalanan Kara Yülük'ün oğlu Halil ve yanındakiler Kahire'ye getirildi. Mısır askeri o ve onunla beraber 15 kadar da adam göndermişti. Bâb en-Nasr'a girerek kötü bir vaziyette şehir ortasından geçtiler ve sultanın huzuruna çıkarıldılar. Sonra kaledeki burçta hapsedildiler. Onların yanında Urfa halkından tüccar Hoca Cüneyd denilen biri de vardı. Sultan'ın onu kurtarmak için valiye 10.000 dinar verdiği söylenir³⁴⁴.

Sultan Gûrî döneminde (Ekim 1501) gece yarısı odun pazarına, deve pazarına, kâğıt satıcılarına ve bundan başka yirmi dükkâna düzenlenen baskında³⁴⁵ tüccarların mallarına büyük oranda el konmuştu³⁴⁶.

2.1.4. Tedbîrî Uygulamalar

Şüphe, güvensizlik, kibir, güç gibi tehlikeli davranışların verdiği ivmeyle bürokrasinin sürekli yer değiştirdiğini ve görevde kalma karşılığında yahut bir göreve intisab etme durumunda rüşvetin de müsâdere ile beraber anılması pek şaşırtıcı değildir. Fakat üzerindeki cezanın kaldırılması için bir kefalet ödenmesi ise kirli bürokrasinin açıktan suç işlediğini de gösterir. Aksi halde değil midir ki defaatle görevden alınan kişilerin tekrar aynı kudrette görevlerine iade edilmesi. Ramazan Şeşen, Eyyûbiler adlı çalışmasında bu hususta Sultanın inisiyatifinin olumlu ya da olumsuz tesirlerini doyurucu şekilde açıklamaktadır.

Örneklerine sıkça rastladığımız, servetinden şüphe edilen kişi ve kurumların müsâdere edilmesi bu uygulamanın en tabîî olanıdır. 1361'de Vezir Fahr ed-Dîn

³⁴² *en-Nücûm*, C. XII, sh. 47-48.

³⁴³ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 35.

³⁴⁴ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 334; *'İkd el-Cümân*, T. 412; V. 623; Koprıman, K.Y. a.g.t., sh. 64.

³⁴⁵ Kaynakta, *akbaba gibi hücum edildi* diyor.

³⁴⁶ *Bedâ'î*, C. IV, sh. 20.

Macid b. Hasib³⁴⁷'in makamına gitmesi için kurulan alayın şaşası dikkat çekmişken yanında çalışan görevlilerin de bu alaya katılmasını istemesi kendisi için şüpheleri artırmış ve gereği yapılmıştır³⁴⁸.

Yine, 1390'da Fahr ed-Dîn b. Seb' el-Halvetî Şeyh el-'Arab'ın büyük servetinin tamamına el konulması onun gücünü sınırlamaya dair tedbiri bir uygulama olarak görünmektedir³⁴⁹.

2.1.5. Sivil Uygulamalar

2.1.5.1. Halk

Temmuz 1382'de Emir Berkûk, Hac'da vefat eden emirlerin varisleri olmasına rağmen mallarına el koydu ve bunları ölen kişinin varislerine vermeyerek fakirlere dağıttı. 'Abd el-Bâsıt bu uygulamayı eleştirerek ilk defa Çerkes devletinde uygulanmaya başlayan ve ondan sonrada devam eden kötü bir adet olarak değerlendirmiştir³⁵⁰.

Şeyh el-Mahmûdî'nin tahta geçişini sevinçle karşılayan halkın durumunu el-'Aynî, şu şekilde aktarmıştır. *"es-Sultan el-Müeyyed Efendimiz, şehirler ve kullar için adaletin eserinin sahibi olduğunda insanlar, evladını ve kendilerini vatanlarında ona emanet ettiler. en-Nâsır Ferec zamanında büyük bir korku içindeydiler. Cezalandırılıp müsâdereye maruz kaldılar. Müsâderelerden dolayı ondan korktuklarından güzel bir giysi giyip dolaşmak isteyen hiçbir kimse olmadı. Birkaç kez müsâdere olanların dahi malları alındı. Gizlenen gelirleri bulundu ve müsâdere edildiler. Garibler, tüccarlar, yetimlerin malları da alınıncaya kadar zulüm artmıştı. Şeyh Müeyyed, bu zalim ve müfside karşı yükselmesi için özenle seçilmiş bir hükümdar olarak onlara gönderildi ve şeri'atin yardımcısı ve dinin te'yidi anlamında "Müeyyed" olarak adlandırıldı."*³⁵¹

³⁴⁷ *Bedâ'i*, C. I/I, sh. 574.

³⁴⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 58.

³⁴⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 712; *İnba'*, C. II, sh. 371.

³⁵⁰ *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 167.

³⁵¹ *el-'Aynî*, (Neşr. F. Muhammed Şeltût-M. Mustafa Ziyâde), *es-Seyf el-Mühenned fî Sîret el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî*, sh. 262-263.

Bilmediğimiz bir sebepten dolayı Şeyh el-Mahmûdî, Yulu el-Ahmedi adındaki birini yakalattı, dövdürdü ve ondan beş bin gümüş dirhem aldıktan sonra da serbest bıraktırdı³⁵².

Merkezi temsil eden Nâiblerin yaptığı müsâdereler de dikkat çekici hususlar taşır. 15 Kasım 1399'da Tarablus Naibi Yunus er-Ramah, kâfirlerin yapmadığını yaptı ve insanların çoğu malını gasp etti. Malum yaklaşık yirmi adamı³⁵³ ve halktan da yaklaşık olarak bin kişiyi öldürdü ve mallarını büyük oranda müsâdere etti ve mallarını aldı³⁵⁴.

7 Haziran 1393 tarihinde el-Cize Kâşifi Emir Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Muhammed b. Akboğa Âs, çiftçilerin kendisinden şikâyetçi olmaları üzerine yakalandı ve kırbaçlandı. Çiftçiler onun kadınlarını, çocuklarını almasından, çirkin emirlerinden ve ahlaksızlıklarından ötürü şikâyetçi olup hak istediler ve 17 Haziran'da Sultan gelinceye kadar beklediler. Akboğa Âs daha sonra Kahire'de ibn et-Tablâvî'ye teslim edildi. Birkaç gün içinde ibn et-Tablâvî'nin evinden Üstâddâr Emir Cemâl ed-Dîn Mahmud'un yanına nakledildi ve ondan yüz bin dirhem alındı. Sultanın kararıyla malının tamamı alınıp çiftçilerin hakları verildi cezası ise dövülmek oldu³⁵⁵.

1395'te İskenderiye halkından Zekî ed-Dîn Ebu Bekir ibn el-Muvâzinî ve Ahmed el-Musâlikî dövüldükten sonra et-Tablâvî'ye teslim oldular. Onlardan bir milyon dirhem istendi³⁵⁶. ibn et-Tablâvî'nin 1396 yılında beş yüz on dört bin gümüş dirhem ve altı bin dinar³⁵⁷ müsâdere ettiği yazılıdır.

³⁵² *es-Sülûk*, C. III, sh. 672-673.

³⁵³ Bunlar: eş-Şeyh el-Müftü Cemal ed-Dîn bin en-Nablusî eş-Şafi'î ve el-Hatib Şeref ed-Dîn Mahmud ve el-Muhaddis el-Kadı Şehab ed-Dîn Ahmed b. el- Eziri el-Maliki ve Kadı Şehab ed-Dîn el-Hanefi ve Muvaffak ed-Dîn el-Hanbelî'dir.

³⁵⁴ *es-Sülûk*, C. III, sh. 990-991.

³⁵⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 784-785.

³⁵⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 834.

³⁵⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 852.

Şubat 1405'te Emîr Şeyh, Şam'da bir grubu ele geçirmişti. Onları büyük bir para vermeye mecbur etti. Gavta'daki bahçeleri için büyük bir meblağı zorunlu kıldı. Müsâderelerin çoğu halktan tahsil edildi³⁵⁸.

Sultan'ın ikameti için Şam bölgesi hazırlandığında Şam halkı, Kahire'de yapılan müsâderelerden, insanların mallarının haksız olarak alınmasından ve zulümden endişe ediyorlardı. Üstâddâr Emîr Fahr ed-Dîn bu sorunu çözmek ve güven tesis etmek için geldi³⁵⁹.

1413'te de halkın bazısının mallarının tamamı müsâdereye tabi tutulması³⁶⁰, aynı yıl Kahire'de Nil'in suyunun yükselmesi, fiyatların artışının yanında zulmün ve müsâderelerin artması halkı sıkıntıya sokan amiller olarak belirtilmiştir³⁶¹.

1502 yılının sonlarında Kahire'de çıkan yangın zaten fitne ve müsâderelerin çok olması ile zor zamanlar geçiren halkın belini iyice büktüğü kaydedilen bilgilerdendir³⁶².

Siryakus Şeyhi Aslam b. Nizam'ın haksız yere müsâdere edildiği hakkında Sultan'a şikâyetle bulunması³⁶³ (1392) hukuki süreçte hak aramanın işleyişini bize sunar.

1453 Dimaşk âlimlerinden 'Alâ ed-Dîn el-Buhârî'nin "*Şimdi onlar, canlarından ve mallarından emin oldular.*"³⁶⁴ değişti güven ortamı için söylenmiş olmalıdır ki istikrarsızlığın devletin tabiatı olduğu mottosu bu durumda geçersiz kalmıştır.

2.1.5.2. Yabancı

Heyd'in belirttiği üzere "*her iki dünyanın pazarı*" olan Mısır, coğrafi konumu itibariyle transit ticaret merkezi üzerindiydi. Avrupalılar İskenderiye'ye, doğunun bütün ürünlerinin satıldığı yer olarak bakardı. Venedik, Cenova, Kıbrıs, Girit,

³⁵⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1145.

³⁵⁹ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 185.

³⁶⁰ *es-Sülûk*, C. II, sh. 391; *İnba'*, C. V, sh. 74.

³⁶¹ *es-Sülûk*, C. II, sh. 391; *Nihâyet el-İreb*, sh. 152; *İnba'*, C. II, sh. 515.

³⁶² *Bedâ'i'*, C. IV, sh. 30.

³⁶³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 770-771; *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 323.

³⁶⁴ *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 15.

Marsilya, Aragon vb. ülkelerden gelen tüccarlar “vekâlet-i koson”³⁶⁵ denilen binalarda ikamet ederler kendi ülkelerinden gelen tüccarlar da burada kalırlardı. Memlûkler, bu hanlarda tüccarın can ve mal emniyetini sağlamışlardır. Memlûkler, yabancı tüccarı ülkelere çekebilmek için onlara her türlü kolaylığı sağlamışlardır. Haçlılarla mücadele etmelerine rağmen Avrupalı tüccarın Mısır’a ticari faaliyetleri durmamıştır. Hatta XIV. yüzyılın başlarında İskenderiye’deki yabancı tüccar sayısı üç bini geçmiş Mısır’da ticarî işlerini takip edecek konsoloslukları dahi bulunmaktaydı.

Sultan Baybars, 1270 Kıbrıs seferinde Limasol açıklarında bulunan Memlûk gemilerinin bir kısmı batmış ve bir kısmı da parçalanmıştı. Sağ kurtulanlar Kıbrıs Krallığı tarafından esir edilmişler buna karşılık Sultan Baybars İskenderiye ve diğer şehirlerdeki Frenk tüccarını tutuklatmıştı. Kıbrıs Krallığı ile Memlûkler arasında siyasî çekişmeler uzun bir süre devam etmiş ve buna karşılık ticarî ilişkiler de zaman zaman sekteye uğrasa da sürdürülmüştür.

Haçlılar, askerî başarısızlıklarından sonra ekonomik taarruza geçmiş ve Mısır limanlarını tahrip ettiler. Bu minvalde Orta ve Doğu Akdeniz’de sık sık korsan hareketlerine başlamışlardı. Venedikliler, Memlûklerle Haçlılar arasında yapılan savaşlara Mısır ve Şam’daki ticarî çıkarlarına zarar verdiğinden Haçlıların yanında açıkça yer almadılar. 1365-1370 yılları arasında Memlûklerle ticarî ilişkilerini askıya alındıysa da Venedik ve Cenova ile olan ticarî ilişkiler yıldan yıla artış göstermiştir. Venedikliler Kahire’de tutuklu bulunan konsolosun ve Venedikli tüccarın salıverilmesi için harekete geçmiş (1366) bu tüccar, Emîr Yelboğa tarafından salıverilmişti. 1368 yılında da çok sayıda Venedik gemisine el konuldu ve bu gemilerde bol miktarda ticarî eşya vardı³⁶⁶.

Kıbrıs, Ege Denizi kıyıları ile Mısır ve Suriye sahilleri arasında deniz seferleri başladığı günden itibaren önemli bir ada olma özelliğini her zaman korumuştur. Kıbrıs Krallığı, Ortaçağda Hristiyanlar için denizde önemli bir stratejik nokta olduğundan burası Memlûkler için de ciddi bir tehlike teşkil ediyordu. Kıbrıs

³⁶⁵ S. ‘Abd el-Fettâh, *el-‘Asr el- Memâlîkî*, sh. 309.

³⁶⁶ Wilhelm Von Heyd, (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. Enver Ziya Karal), Ankara, sh. 437; Eliyau Ashtor, (edit. Benjamin Z. Kedar), “*V Observations on Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century, Journal of European Economic History 5*”, East-West Trade in the Medieval Mediterranean, London, 1986, sh. 533-586.

kuşatmaları sırasında Kral Janus (1398-1432), başvurmasına rağmen Avrupa'dan destek bulamamıştı. Bu sırada Avrupalıların Osmanlılar ile mücadele içinde olmasının yanı sıra Venedik'in tarafsızlığını ilan etmesi bu durumun sebebidir. Gerçekten Venedik 14. asrın ikinci yarısından itibaren Memlûklerin ticari ortağı ve müttefiki haline gelecektir. (1426)³⁶⁷

Deniz ticaretinde ihtikâr yapan İtalyanlar memlûk ticaretini engelliyordu. Frenkler, İskenderiye'ye 1384'te hücum etti. İskenderiye Nâibi'nin karşılık vermesi üzerine yabancı ülkeden bir tüccar ilk defa müsâdere edilmiş oldu³⁶⁸.

Eylül 1388'de denizde, içinde Sultanın bazı akrabalarının da bulunduğu kişilerin esir edilmesi olayına mukabil İskenderiye'de Frenkler hapsedildi ve mallarına el konuldu. 1389 yılı başında Cenova-Frenk elçisi, Sultanın akrabaları ve Hoca Ali beraberinde olmak üzere hediyelerle geldi. Sultan onları kabul etti ve hil'atlandırıldılar³⁶⁹.

1389'da Venedikli tüccarlar³⁷⁰, Cenevizli bir tüccarı boğdu. Bunun üzerine gemiler ile Mısır ve Şam limanlarına saldırılar oldu. Berkûk'un emriyle bu saldırıya karşılık verildi ve gedikler açıldı. Sonunda mallarına el koyuldu, Frenk tüccarlarının malları bu olay nedeniyle kabzedildi³⁷¹.

23 Kasım 1389 tarihinde Matta Patrik en-Nasâra ve Yahudi Reisi yakalandı mallarına el kondu. Patrik yüz bin dirhem ve Yahudi Reisi de elli bin dirhem olmak üzere vergilendirildi ve bu meblağ onlardan tahsil edildi³⁷².

1401'de Emîr Yelboğa es-Sâlimî, Patrik Matta'yı cezalandırmak için yakaladı. Parasını almak istediye de Matta parasının yanında olmadığına dair yemin etti. Fakir Müslüman ve Hristiyanlardan paralarını getirmelerini istedi bu işi de ona

³⁶⁷ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, sh. 421-422, 437; Tekindağ, Ş. "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", sh. 26; A. Çetin, "Memlûklerin Kıbrıs ile İlişkileri", Adalya, (2011). S. 14, sh. 327-344; A. Mesut Ağır-Kürşat Solak, "Memlûk Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki Önemli Siyasî Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 11, 2013, S. 14, sh. 107-130.

³⁶⁸ *Bedâ'i*, C. I, sh. 2.

³⁶⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 581, 589.

³⁷⁰ *Tüccâr el-Bundûkiyye*

³⁷¹ 'Âdil Zeytun, *Târih el-Memâlik*, Dimaşk 1982, sh. 223, 334.

³⁷² *es-Sülûk*, C. III, sh. 675.

havale etti³⁷³. 1420'de Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili mallarının çoğunun alındığı ile ilgili bir müsâdere olayı daha vardır³⁷⁴.

Cenevizlilerin tekrar İskenderiye'ye hücum etmesi onların müsâdere edilmeleri ile sonuçlandı³⁷⁵ (1412).

1433'te, İskenderiye ve Şam'daki Katalon ve Ceneviz ehlinde tüccarlar Tarablusşam limanındaki gemilerin istilasına üzerine müsâdere edildi³⁷⁶.

1511'de, Frenk gemilerinin başarısız hücumu Emîr Muhammed'in ve istilacı Frenklerin ölümüyle sona erdi. Bu olayın bilgisini alan ve duruma kızan Sultan Gûri, İskenderiye ve Dimyat'ta kalan Frenklerle, Kudüs'teki Kıyama Kilisesi rahiplerinin mallarını kabzetti³⁷⁷.

ibn Tulun'un naklettiğine göre 1487'de, Dimaşk vergileri ile Kahire'ye gönderilen gelire ilave olarak müsâdereden elde edilen gelir on bin dinar kadardı. Bu büyük rakamların işaret ettiği şey ise kaynaklarda da anlatıldığı gibi kesinlikle ölçüsüz zenginlikti.

1510 ve 1513'te de, Sultan Guri, Vali ve Nakîb el-Ceyş'in ellerindeki vergileri kaçırmalarından dolayı cezalandırdı. Halk, tüccar, Hristiyan ve Yahudiler otuz bin dinar³⁷⁸ müsâdere edildi. 1436 yılında yabancı hükümdarların mektuplarında rüşvet ile iş ehli olma durumunun bilindiği görülüyor. Şahruh'un elçisi Sefa olayında olduğu gibi³⁷⁹. Bir başka olayda iki bin dinar daha müsâdere edildiği bilgisi mevcuttur³⁸⁰.

2.1.5.3. Kadın

Atabek 'Aynbek el-Bedrî (ö. 1378), Berkûk tarafından İskenderiye'de hapsedilmişti. Öldüğü haberi üzerine eşinin mallarının büyük kısmı ondan alınarak

³⁷³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1040.

³⁷⁴ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 82.

³⁷⁵ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 665; *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 236; *İnba'*, C. VII, sh. 24-25.

³⁷⁶ *Nüzhet en-Nüfus*, C. III, sh. 249.

³⁷⁷ *Bedâ'i'*, C. IV, sh. 191-192, 196.

³⁷⁸ *Bedâ'i'*, C. IV, sh. 16.

³⁷⁹ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 72-74, 78.

³⁸⁰ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 928.

müsâdere edildi. Emîrlerin haremine saldırmanın suç sayılmaması ise halk tarafından hoş karşılanmadı. Bu şekilde yapılan müsâdere de ilk defa idi³⁸¹.

1385 yılında Sa'ad ed-Dîn ibn el-Bakarî ve hanımı ile birlikte tevkif edilip müsâdere edildi. Ondan iki yüz dinar ve yedi bin gümüş dirhem alındı Bu durum kadınların da malının alınacağı hususuna delil gösterildi³⁸². Aynı yıl azledilen başka bir Emîr'in eşi tutuklanıp mal, para ve kumaş ne varsa ondan alınıp elli bin dinar müsâdere edildi³⁸³.

2.1.6. Diğer Uygulamalar

2.1.6.1. Ahlâk ve Âdab Suçları

Bu kapsama giren suçların haksız ve gereksiz davranışlar olduğu ve toplumsal kurallarla da sert bir şekilde önlendiğini bilmekteyiz. Müsâdere de caydırıcı özelliği ile bu minvalde etkili olmuştur.

1395'te Sultan, yetimlerin malından harcayan Mes'ud'a Kahire ve Şam için beş yüz elli bin, Şam için altı yüz bin dirhem olmak üzere toplamda bir milyon yüz elli bin dirhem bırakmasını söyledi³⁸⁴.

Sultan, Malatya Nâiblerinden Hâcib el-Hüccâb Emîr Güzel el-'Acemî'yi, hacılardan deve başına 1 dinar tahsil ettiği için şikâyet üzerine yakalattı. Güzel el-'Acemî, Hac Mahmili Emîri idi ve o sene hacılarla beraber gitmemişti ancak hacılardan haksız yere aldığı paradan ötürü Sultan, onun malının iki yüz bin dirhemini müsâdere etti. Sonrasında kaçtıysa da bu defa malının neredeyse tamamı alındı³⁸⁵. (1407)

1409'da Sultan Ferec, göndermesini emrettiği emirleri göndermemesi, üstelik kendisine gönderdiği elçi Gümüş Boğa el-Cemalî'yi de Dimaşk kalesinde hapsedmesi üzerine, Şam'a Şeyh üzerine yürümeye karar vermişti. Kendi

³⁸¹ *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 137.

³⁸² *es-Sülûk*, C. III, sh. 520.

³⁸³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 850.

³⁸⁴ *es-Sülûk*, C. III, sh. 838.

³⁸⁵ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 30; *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 53, 58.

yokluğunda Kahire'de kalacak görevlileri tayin ettikten sonra, Şam'a gitmek üzere hareket etti. Şam Nâibi Şeyh de, ailesini Sarhad kalesine gönderdi ve burayı güçlendirdi. Sultan'ın kendisinden gönderilmesini istediği emirlerden Sudun Teli al-Muhammadî, Toh (ö. 1405) ve Sudun al-Yusufî'yi de serbest bıraktı. Şeyh'in isyanı netleştiğinde Dimaşk halkını müsâdere yaptı ve bunda da çok aşırıya gitti³⁸⁶.

ibn Haldun'un da dediği gibi zaferlerin çoğu gizli bir takım vasıtaların, psikolojik yöntemlerin ve hilelerin kullanılmasıyla elde edilir. Kaynaklarda el-Melik en-Nasır Ferec'in, halkına olan şefkatinden bahsediliyorsa da Timur ile karşı karşıya geldiklerinde halkı kalkan olarak askerlerin önüne koyduğu da bilinmektedir. İslam hukukunda esirlerin canlı kalkan olarak kullanılmamasına dair kati bir kural vardır ancak bu konuda herhangi noktaya varamıyoruz. Müsâdere ve cezalar ile 'Arab 'Usat tarafında gasp olaylarının çok olmasından dolayı bölgenin harap olmasından duyduğu üzüntü de burada belirtilmiştir³⁸⁷.

1502 yılında Onlar Emîrlerinden Canıbek el-Eşrefî Canbolat'ı, emirler arasında fitne çıkarmasından ötürü beş yüz defa kırbaçlanması ve cezası sürerken ölmesinin anlatıldığı kayıta mali bir cezaya rastlanmadıysa da burada suçun ve cezanın mukayesesine örnek teşkil ettiğini düşünmemek elde değildir. Hatta Canbolat'ın cesedinin burçlardan atıldığı da kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır³⁸⁸.

³⁸⁶ *İkd el-Cümân*, sh. 287; *es-Sülûk*, C. IV, sh. 93; *İnba'*, sh. C. II, sh. 420; *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 77; Koprıman, K. Y. *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, sh. 70.

³⁸⁷ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 105-106.

³⁸⁸ *Bedâ'i*, C. IV, sh. 23.

3. BÖLÜM

BURCÎ MEMLÛKLERİNDE MÜSÂDERE AKTÖRLERİ

3.1. Şâdd ed-Devâvîn³⁸⁹

Kalkaşandî'nin *Subh el-A'sâ* adlı eserinde belirttiği üzere Şâdd ed-Devâvîn (Müşîdd ed-Devâvîn), Sultanın hizmetindeki Erbâb-ı Suyûf'tan on dokuzuncu sırada yer alandır. Melik Nasır Mehmed ibn Kalavun, vezareti lağv ederek buna ait vazifeyi Nazırı Beytûlmal, Nazırı Hâs ve Kâtibi Sır olmak üzere üç daire şefine vermişti. Bunlardan Nâzıru Mal, Şâdd ed-Devâvîn ve Nâzıru ed-Devâvîn denilen muavinlerle beraber maliyenin tahsil ve sarf işlerine bakardı tabi bir de Dîvanu Nazar adında dîvân vardı³⁹⁰. Dîvânü Nazar başkanına Nâzıru ed-Devle veya Sohbet-i Şerife Nâzırı veya Nâzıru Mal yahut da Nâzıru en-Nuzzâr denirdi. Nezâretin görevi mali işler üzerine olup Şâdd ed-Devâvîn ismindeki memur bu dairenin tahsil ve sarf işlerine bakardı. Müsadere görevini Sultan adına ya Şâdd ed-Devâvîn ya da onun nâibleri yerine getirirdi. Bunlar dîvânların disiplin altında işletilmesi ve yolsuzluk yapanların cezalandırılması ile görevlidirler. Kayıtlarımızda bu görev ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Şâdd ed-Devâvîn'in emrinde asker bulunduğu ondan ona karşı gelmeye kimse cesaret edemezdi³⁹¹.

Şâdd ed-Devâvîn'i müsadere aktörleri içinde ilk sıraya yerleştirmemizin nedeni kendisinin uygulayıcı olarak rol almış olmasıdır. Âti'z-zikr diğer failer müsadere için merâtib olarak sıralamadan ziyade fail ya da mef'ul olarak tasnif bizim için daha münasip olmuştur. Şâdd ed-Devâvîn'in ise bizatihi kendisinin müsadere edildiğine dair örneğe rastlanmamıştır.

3.2. Vezir³⁹²

Memlûklerde, Eyyûbilerde olduğu gibi etkin olmayan vezirlik müessesesi yetki alanı da dar olduğundan daha sonra kaldırılmış ve görevleri farklı birimlere

³⁸⁹ *Subh*, C. IV, sh. 22, 28, 186, 218.

³⁹⁰ *Medhal*, sh. 327, 334-335.

³⁹¹ *en-Nücûm*, Uygulayıcı olarak Şâdd ed-Devâvîn örneği. C. XII, sh. 220-221.

³⁹² *Subh*, C. IV, sh. 188-189, 219, 234, 240, 241; Ayaz, F.Y., *Memlûklerde Vezirlik* 1250-1517.

aktarılmıştır. Muhammed b. Kalavun zamanından Burcî Memlûkleri devrine kadar Nezâret-i Hass'ın kurulması üzerine has arazileri ve ticaret mallarıyla bu kurum ilgilenmiş, vezirlik büyük ölçüde güç kaybetmiştir. Hatta Muhammed b. Kalavun zamanında vezirlik 1313-1323 ve 1329-1341 yıllarında iki defa lağvedilmiş, görevleri Nâziru ed-Devle ve Şâdd ed-Devâîn tarafından yürütülmüştür³⁹³.

Fatih Yahya Ayaz, mezkûr Doktora tezi çalışmasında Memlûk dönemi vezirlerini anlatırken vezirlerin ölüm, azil, istifa ve başka bir göreve tayin edilme şeklindeki görevlerinin son bulma halleriyle ilgili bir tasnif yapmıştır. Buna göre bu görevi yürüten yüz kişiden dokuzu görevleri başında vefat etmiş, kalan doksan biri ise kimi ilk vezirliklerinde kimi de ikinci defa göreve geldiğinde hatta üçü de tahta çıkmak suretiyle vezirlikleri sona eren kişilerdir. Vefat ya da görev değişikliği sebebiyle vezaretten ayrılanların dışında kalanların çoğu azledilmiş, bir kısmı da istifa etmişlerdir. Söz konusu yüz vezirden azilden sonra cezai işleme tâbi tutulmayanlar olmakla birlikte pek çoğu örneklerini verdiğimiz gibi tutuklanmak, işkence görmek ve mal müsaderesine tabi tutulmak şeklinde çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Vezirlerin azledilmesi meselesinde bizzat Sultanın bulunduğu *el-Makrîzî* tarafından belirtilmiş aşağıda göreceğimiz gibi bazı emirlerin de bu konuda yetkilendirildiğini görmekteyiz³⁹⁴.

Re's en-Nevbe Seyf ed-Dîn Sargatmış tarafından tutuklanan Vezir ibn Zenbûr'un (ö. 1354) vezaret hil'ati alınmış³⁹⁵ ve hapsedilmişti. Vezirin evindeki malların tamamına el konuldu. Oğlu ve çalışanları hapsedilirken kız ve cariyeleri de evden çıkarılıp hanımı da göz hapsinde evde tutuldu ve böylece ailesi ve akrabaları da bu cezaya dâhil edilmiş oldu. Hatta Mısır'ın çeşitli bölgelerindeki mallarına el koymak üzere adamlarını gönderdi. Emir, vezirin oğlunu yanına alarak hanımı tehdit etti ve paraların yerini söyleyip bu meblağın tamamını aldı. Mısır Valisini de onun kızları ve damatlarının mallarını müsâdere etmek üzere gönderdi. Sonra damatlar Şâdd ed-Devâîn'e teslim edildi. Evini aratmaya devam etti, sütunlardan birini yıktırdı içinden altmış beş bin dinar çıktı. Ağır işkencelerden sonra öldürülmesine karar verildi. Emîr Şeyhu onu idamdan kurtardıysa da hapisten alamadı, ikinci kez

³⁹³ *Subh*, C. IV, sh. 28-31; Ayaz, F.Y., *a.g.e.*, sh. 65-69, 75-77.

³⁹⁴ *el-Mukaffa el-Kebîr*, C. IV, sh. 429, 433.

³⁹⁵ Vezirlik alametlerinin alınmasıyla ilgili kaynaklarda iki örnek vardır: ibn Zenbûr ve Kerîm ed-Dîn Mekânîs. *es-Sülûk*, C. III, sh. 447; *el-Mukaffa el-Kebîr*, C. IV, sh. 429.

katli için Şâdd ed-Devâvin'e verildi. Bu defa Emîr Şeyhu onun başka bir yere gönderilmesini sağladı, burada ona üç ay işkence edildi. Bu olaydan önce hiçbir vezir, Sultan dışında biri tarafından azledilip cezalandırılmamıştır³⁹⁶.

1361'de Vezir Fahr ed-Dîn Macid b. Hasib'in (ö. 1374) makamına gitmek için kurdurttuğu alay ve bu alaya yanında çalışan görevlilerin de bizzat katılmasını istemesi ihtişamın büyüklüğünü göstermiş olsa da şüphe çekmiştir³⁹⁷.

Vezir Tâc ed-Dîn Melekî'nin çalıştığı süre zarfında (ö. 1380) dört kez vezarete intisâb ettiği ve cezalandırma adı altında müsâderelerde bulunduğu kayıtlarda mevcuttur. 1375'te azledildikten sonra müsâderesinden elde edilen miktar seksen bin miskal altın idi. Ayrıca Kahire'deki evi yerle bir edilmiş kendisi de bir eşeğin sırtında Şam'a gönderilmişti³⁹⁸. 1380 yılında görevini terk ederek zühd kisvesini giyen Vezir Melekî, Mısır'da 'Âmr b. el-Âs Cami'inde kalmıştı. Vezareti sırasında ashabını, eşini, dostunu gözetirdi. Son defa görevden alındığında Kale'de vezirin odasına tutuldu, Şâdd ed-Devâvin onun müsâdere görevini üstüne aldı. Elim bir ceza ile cezalandırıldı cezası sürerken de öldü³⁹⁹.

Servetinden şüphe duyulması sonucu müsâdere edilenlere en güzel örnek Sa'ad ed-Dîn ibn el-Bakarî'dir (ö. 1394). Defaatle müsâdere edilmesine rağmen aynı yaşam seviyesini tekrar yakalamasının nedenini "çalışkanlık" olarak açıklamak safça bir yaklaşım olabilir. Nâzır el-Has ibn el-Bakarî'nin eğlence hayatına düşkün oluşu pahalı ve müsrif hayat zevki onun servetinden şüphe edilmesine ve cezalandırılmasına neden olmuştur (1384). Bu şüphe ile Hazinedâr Korkmas ve Emîr Bahadır, ibn el-Bakarî'nin evine giderek kadınları, gılmanları dâhil evindeki her şeye el koydular. Emvalinin değeri iki yüz bin dinardan fazla idi. Toplamda ise üç yüz beş bin dinar ve iki yüz doksan yedi bin dirhemi müsâdere edildi. Sa'ad ed-Dîn ibn el-Bakarî ise bütün bu olan bitenden habersiz bir şekilde sarayda yakalanarak

³⁹⁶ *es-Sülûk*, C. II, sh. 877-879, 883, 887; *Hutât*, C. II, 61, 62, ve C. III, sh. 405; *en-Nücûm*, C. X, sh. 278, 280, 282, 284; Ayaz, F.Y., *a.g.e.*, sh. 86-87, 147, 213, 216-217. (ibn Zebûr 'Alem ed-Dîn 'Abd el-Lâh b. Tâc ed-Dîn b. Ahmed)

³⁹⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 58, 59; *en-Nücûm*, C. XI, sh. 166; *Bedayi'*, C. I/I, sh. 574. (Fahr ed-Dîn Mâcid b. Kazvîne).

³⁹⁸ *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 79.

³⁹⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 221, 234, 252, 268, 345, 391, 378, 390-391; *en-Nücûm*, C. XI, sh. 166; *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 79. (Tâc ed-Dîn 'Abd el-Vehhâb el-Melekî en-Neşv).

kalede hapsedildi⁴⁰⁰. 1385 yılında Sa'ad ed-Dîn ibn el-Bakarî, bu defa hanımı ile birlikte tevkif edildi. Bu durum kadınların da malının alınacağı hususuna delil gösterildi. Hanımından iki yüz dinar ve yedi bin gümüş dirhem alındı⁴⁰¹. 1388 yılında ise Dîvânı Müfred Nâzırı görevindeyken ibn el-Bakarî tevkif edilerek Şâdd ed-Devâîn'e teslim edildi. Bu kez ondan beş bin dinar getirilmesi istendi bu yüzden o da emlakini sattı. 1391'de tekrar yakalanarak yetmiş bin dirhem daha müsâdere edildi. Yedi defa tutuklanıp müsâdere edilen ibn Bakarî 1396'da müsâdere edildikten sonra şiddetli cezalara çarptırıldı ve işkence altında iken boğularak öldürüldü⁴⁰².

1384'te Mukaddem ed-Devle Vezir 'Abd el-Bazdar yakalanmış ondan yüz bin dirhem alınmıştı. Muhammed b. 'Abd er-Rahman ve şerîken 'Abd el-Lâh b. Muhammed b. Yusuf onun yerine vezârete intisâb edildiler⁴⁰³.

1388'de Sultan, Kal'a el-Cebel'den etrafı seyrederken Nil Nehri kenarında kurulmuş bir çadır gördü. Bunun kime ait olduğunu anlamak için bir adam gönderdi. Çadırda Vezir Kerîm ed-Dîn b. Mekânîs ve Şems ed-Dîn Ebu el-Berekât'ın olduğu anlaşılınca onlar Sultan'ın huzuruna getirildi. Bu ikisi çadırda yakın arkadaşlarıyla içki içtiklerinden ikisi de kırbaçla dövüldü. ibn Mekânîs'ten yüz bin dirhem ve Ebu el-Berekât'tan da elli bin getirmeleri istendi⁴⁰⁴. 1389 yılında Kerim ed-Dîn b. Mekânîs ikincisi Emîr Akboğa el-Mardinî ile olarak iki defa Hizâne eş-Şemâylî'de dövüldü ve el-Çerkes el-Halîlî tarafından malının büyük kısmına el kondu⁴⁰⁵. 1390'da da Emîr Ahur Beklemiş'e teslim edilerek ve kırbaçla dövülmüştü. Dîvan mütevellisi olarak edildiği mallar müsâdere edildikten sonra akabinde serbest bırakıldı⁴⁰⁶. 1392'de de bazı Hristiyanların zenginleşmesinden sorumlu tutularak cezalandırıldı⁴⁰⁷. Birkaç kez gözden düşmüş ve müsâdere edilmiş Mısır diyarının Veziri Kerim ed-Dîn Mekânîs ma'zûl olarak öldü. *en-Nücûm'un* vefeyât bölümünde vezir hakkında

⁴⁰⁰ *es-Sülûk*, C. III, sh. 500-501, 503.

⁴⁰¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 520.

⁴⁰² *es-Sülûk*, C. III, sh. 500, 501, 503, 520, 583, 724, 732, 879; *İnba'*, C. II, sh. 400, C. III, sh. 133, 65, 211, 320; *Nüzhet en-Nüfûs*, C. I, sh. 77, 101, 313, 322, 378, 442; *en-Nücûm*, C. XII, sh. 47-48, 66; *el-Hutât*, C. III, sh. 42, 65, 66; *Bedâ'i'*, sh. 336, 350, 392, 466; *Neyl el-Emel*, C. I/II, sh. 208. (Sa'ad ed-Dîn Nasr el-Lâh el-Kıbtî el-Eslemî (ibn el-Bakarî) (ö. 799/1394))

⁴⁰³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 500-501, 503.

⁴⁰⁴ *es-Sülûk*, C. III, sh. 561.

⁴⁰⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 648, 650.

⁴⁰⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 709.

⁴⁰⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 768.

Havâşîlerinden bazıları: “*Vezirlik hil’ati için meydana indi fakat ona verilmedi.*” derken insanlar arasında da, “*Filan kişi dövülerek dizlerinden asıldı*”⁴⁰⁸. denilmiştir.

Vezir Kâtibu Seydî ibn el-Kıssîs (ö. 1388) yakalandı onun yerine Kerim ed-Dîn ibn el-Gannâm’a (ö. 1389) vezir hil’ati giydirildi. Eski vezir kendisine teslim edildiğinde O, selefenden üç yüz bin dirhem getirmesini istedi. Keza havâşîleri ve devlet ileri gelenlerinden Mukaddem ed-Devle el-Hâc Abîd el-Bazdâr da onunla beraber tevkif edilmişti⁴⁰⁹. 17 Ekim 1389’da ibn el-Gannâm ve Muvaffak ed-Dîn Ebu el-Ferec vezir tayin edildi ve her ikisine de hil’at giydirildi⁴¹⁰. Şâdd ed-Devâvîn Nâsir ed-Dîn Muhammed b. el-Hüsâm, kişisel bir nedenden Vezir Kerim ed-Dîn b. el-Gannâm’a kızmış ve kalede hapsetmişti. Hatta üç yüz bin gümüş dirhemini ve elli atını alarak Havâşîlerinden de bazılarını yakaladı. 24 Kasım 1389 tarihinde ise serbest bırakıldılar⁴¹¹.

Bahrî Memlûklerinin son, Burcî Memlûklerinin ise ilk veziri olan Vezir Sinnü İbre’den (ö. 1383) sonra vezirlik müessesesi asker kökenli kişilerin eline geçmiştir. Sinnü İbre de çoğu gibi müsâdere edilen bürokratlardan olup yirmi bin dirhem meblağı ile müsâdere edilmeden önce de tutuklanmıştı⁴¹².

25 Kasım 1392 tarihinde Vezir Tâc ed-Dîn ‘Abd er-Rahim b. Ebî Şakir, Şâdd ed-Devâvîn Emîr Ferec’e para cezası karşılığında teslim odu. Muvaffak ed-Dîn Ebu el-Ferec vezârete geri döndü⁴¹³. 1392’de Vezir Ebî Şakir, ihanet nedeniyle tutuklandı Kahire Valisi’ne teslim edildi. İhaneti oranında kırbaçla dövüldü. Boynunda demir, kana boyanmış elbisesiyle öğle vakti eşek üzerinde insanlara teşhir edilmek üzere dışarı çıkarıldı. Kendini kapılara attı ve müsâdere için ona yardım etmelerini istedi⁴¹⁴. 8 Ekim 1393’de Ebî Şakir elli bin dirhem müsâdere

⁴⁰⁸ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 22-23. (Kerim ed-Dîn ‘Abd el-Kerîm b. ‘Abd er-Rezzâk ibn İbrahim b. Mekânîs el-Kıbtî el-Mısrî)

⁴⁰⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 583. (Kâtibu Seydî ‘Alem ed-Dîn ‘Abd el-Vehhâb ibn el-Kıssîs)

⁴¹⁰ *es-Sülûk*, C. III, sh. 662.

⁴¹¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 663, 675. (Kerim ed-Dîn ‘Abd el-Kerîm b. el-Gannâm)

⁴¹² *es-Sülûk*, C. III, sh. 732. (Sinnü İbre ‘Alem ed-Dîn ‘Abd el-Vehhâb et-Tansâvî)

⁴¹³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 781.

⁴¹⁴ *es-Sülûk*, C. III, sh. 790.

edildikten sonra serbest bırakıldı. Garip olan budur ki Ebî Şakir 22 Ekim'de parası kalmamışken Nâzır el-İstablât görevine getiriliyor⁴¹⁵.

el-Bedr Muhammed b. Ebi el-Buka'; Vezir Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Receb'in, vilayetinde bir sebili bulunduğunu, yetimlerin malından beş yüz altmış bin dirhem kullandığını öğrendikten sonra onu mezkûr meblağ üzerine tutuklandı⁴¹⁶ (1394).

Muvaffak ed-Dîn Ebu el-Ferec'in (ö. 1394) vezirliği sırasında Üstâddâr olan bir emîrin müşir olarak tayin edildiği bilgisi vardır. Bu durumun konumuzla ilgili kısmı bir süredir vezirlerin müşîrin emri altında hareket ettiği⁴¹⁷. Bir süre sonra Vezir Ebu el-Ferec'in elindeki Nezâret el-Hass görevi de elinden alınmış ve çok geçmeden de azledilerek tutuklandığı bildirilmektedir (3 Nisan 1390). Ertesi gün onun yerine ibn Bakarî vezârete getirildiyse de aynı yıl tekrar (Eylül 1390) azledilmiştir. Akabinde Ferec, ikinci kez vezârete getirildiyse de ne var ki o da aynı yıl görevinden alınmıştır (6 Aralık 1390)⁴¹⁸. Vezir Ebu el-Ferec bir kez daha yakalanmış ve altmış bin dirhem parasına el konmuştur⁴¹⁹ (24 Aralık 1390). Kaynakta sîreti en kötü vezir olarak tanıtılan Ebu el-Ferec, son olarak 1394'te tekrar müsadere edilmiş ve cezası sürerken ölmüştür. Onun zamanında müsâderelerin ve insanlar arasında iftiraların çoğaldığı, sefahatin tasallut ettiği, korkunun ise yaygınlaştığı belirtilirken ayrıca beyaz sarık giymesine rağmen Hristiyan olduğunu açıklaması da tuhaflıklar içinde zikredilmiştir⁴²⁰.

Vezir Sa'ad ed-Dîn Nasr el-Lâh ibn Bakarî ve oğlu Tâc ed-Dîn 'Abd el-Lâh tutuklandı ve Şâdd ed-Devâvîne teslim edildiler. Kaynakta bu durumla ilgili müsadere bilgisi bulunmazken Şâdd ed-Devâvine teslim edilmesi yüksek ihtimal müsâdere olayının da varlığının işaretidir⁴²¹.

⁴¹⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 791.

⁴¹⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 810.

⁴¹⁷ *Târîhu ibn el-Furât*, C. IX/I, sh. 203; *es-Sülûk*, C. III, sh. 708; *İnbâ'*, C. I, sh. 395; *en-Nücûm*, C. XII, sh. 7.

⁴¹⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 662, 664, 679, 680, 708-709, 711, 724, 796. (Muvaffak ed-Dîn Ebu el-Ferec el-Kıptî)

⁴¹⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 732.

⁴²⁰ *es-Sülûk*, C. III, sh. 820. (Fukahâdan bazısı beyaz giysi giyer.)

⁴²¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 802.

16 Haziran 1405 tarihinde yılında Sa'ad ed-Dîn b. Gurâb ve kardeşi Fahr ed-Dîn serbest bırakılmıştı⁴²². Bir sebepten ikisi de tekrar yakalanıp Emîr Rûkn ed-Dîn Ömer ibn Kaymaz'a teslim edildiler. Fahr ed-Dîn dövüldükten sonra üç yüz bin dirhem Sa'ad ed-Dîn ise bir milyon dirhem müsâdere edildi ve akabinde öldürülmeleri için Üstâddâr Yelboğa es-Sâlimî'ye gönderildiler⁴²³. Bir yıl sonra tekrar karşımıza çıkan Vezir Fahr ed-Dîn Mâcid b. Gurâb'ın öldürülmediği anlaşılıyor ancak Sultan, onu yine yakalatmış ve cezasının uygulanması için Üstâddâr Cemâl ed-Dîn Yusuf b. Ahmed el-Bîrî el-Becâsî'ye teslim ettirmiştir⁴²⁴ (26 Nisan 1406). Haziran ayında Fahr ed-Dîn b. Gurâb yirmi bin dinar karşılığında serbest bırakıldığı gibi Vezir, Müşir ve Nâzır el-Has olarak yeniden hil'atlandırılmıştır⁴²⁵. Vezir Fahr ed-Dîn b. Gurâb dört defa vezarette bulunmuştu. Kısa süreli vezirliklerinin ilk ve sonuncusunda azledildi, tutuklandı ve müsâdere edildi. Son vezaretinde müsâdereden sonra kısa bir süre görevine devam ettiyse de yeniden tutuklanarak Üstâddâr Cemâl ed-Dîn Yusuf b. Ahmed el-Bîrî el-Becâsî'ye teslim edildi. 17 Ocak 1407'de tekrar müsâdere edildi ve cezalandırıldı.

İlk defa 1401 yılında vezarete gelen Ebû Küm⁴²⁶ (ö. 1432) görevi başındayken Dîvan'da açık olduğu gerekçesiyle saklanmıştı. Kendisi o vakit suçlu bulunmadı ve tekrar ortaya çıktığında görevine devam etti. 1402'de ise azledildi ve tutuklandı ve müsâdere için Şâdd ed-Devâvîn'e teslim edildi. Vezâret ise Hâcib Mübarekşâh'a tevdi edilmiştir⁴²⁷. 1404 yılı başlarında el-Bîrî el-Becâsî'nin tavsiye ve kefaletiyle vezaret hil'atini bir defa daha giydi. Bu göreve Tâc ed-Dîn el-Bakarî'nin yerine getirildi. İbn Bakarî'nin, Nâzır el-Ceyş ve Nâzır ed-Dîvânı Müfred görevini elinde tutmasından rahatsız olan Vezir Ebû Küm, sekizinci günden sonra kaçıp gizlendi. O ve Üstâddâr es-Sâlimî müsâdere edildi⁴²⁸. 3 Ekim 1401 tarihinde Vezir 'Alem ed-Dîn Yahya Ebû Küm kendisinden istenen parayı karşılayamayınca yine saklandı fakat parayı tamamladığında ona yeniden hil'at giydirildi⁴²⁹. Aynı yıl Cizye kâşifi

⁴²² *en-Nücûm*, C. XII, sh. 232.

⁴²³ *es-Sülûk*, C. III, sh. 369, 1106, 1164, C. IV, sh. 18, 19, 39, 87, 89; *en-Nücûm*, C. XII, sh. 232; *İnba'*, C. II, sh. 401; *ed-Dav' el-Lâmî'*, C. I, sh. 65-66 ve C. IV, sh. 234-235.

⁴²⁴ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 48.

⁴²⁵ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 48, 51.

⁴²⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1055 (Ebû Küm 'Alem ed-Dîn Yahya b. Es'ad)

⁴²⁷ *en-Nücûm*, C. XII, sh. 220-221.

⁴²⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1117, 1119; *en-Nücûm*, C. XII, sh. 233-234.

⁴²⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1077.

Hâcib Emîr Mübârekşah vezir olarak tayin oldu. Ebû Küm ise yakalanarak cezalandırılması için Şâdd ed-Devâvin'e teslim edildi⁴³⁰.

Mart 1405'te Sultan, Vezir Tâc ed-Dîn b. el-Bakarî'yi tutuklattı. Mevcut malının hepsi alındı sonra Şâdd ed-Devâvin'e teslim edildi⁴³¹. Yıl sonunda Vezir Tâc ed-Dîn b. el-Bakari yakalandı ve Emîr Cemâl ed-Dîn tarafından cezalandırıldı. Onun yerine vezarete altı bin dinar karşılığında Fahr ed-Dîn Macid b. Gurâb getirildi⁴³². 1407'de Tâc ed-Dîn b. el-Bakarî cezası sürerken öldü⁴³³.

Battal iken vefat eden Vezir Bedr ed-Dîn Muammed b. Muhammed et-Tûhî, Nâzır ed-Devle olana kadar dîvân hizmetinde görev yapmıştı. ibn Bakarî onu tutuklayana kadar da vezârette kaldı. Bu vazifeye birkaç defa tayin olmuştu. Müsadere edildiğine dair açık bir bilgiye rastlanmamış olsa da aynı göreve tekrar intisâb etmiş olması bu konuda düşündürmeye yetmiştir. Görevden alındıktan sonra onun yerine Sa'ad ed-Dîn el-Heysem, Nâzır ed-Devle oldu⁴³⁴.

Sultanın bizzat müdahil olduğu başka bir olay, Vezir Tâc ed-Dîn 'Abd er-Rezzâk b. el-Heysem'in ihanetinden dolayıdır. Sultan Ferec, vezirine olan itimadını yitirdiği için onu cezalandırmıştır. Ancak bir süre sonra eski görevine dönüşü yüksek ihtimalle yine bir bedel karşılığında olmuştur⁴³⁵ (1405). 1415 Ekim ayında Vezir 'Abd er-Rezzâk b. el-Heysem, maiyetindekiler ve Havâşîleri yakalandı ve kırbaçla dövüldükten sonra malının çoğu müsâdere edildi⁴³⁶.

Vezir Sa'ad ed-Dîn İbrahim b. Bereke el-Beşîrî (ö. 1416) Şeyh el-Mahmûdî döneminde vezirlik görevindeyken yakalandı (1415). Ölünceye kadar müsâdereye maruz kaldı. Kendinden sonrakilere örnek olması istemiyle ihanetten suçlu bulundu ve müsâdere edildi. Cezası sürerken öldü⁴³⁷.

⁴³⁰ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1081, 1113.

⁴³¹ *es-Sülûk*, C. III, sh. 1149.

⁴³² *es-Sülûk*, C. III, sh. 1164.

⁴³³ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 24.

⁴³⁴ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 38.

⁴³⁵ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 17.

⁴³⁶ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 35.

⁴³⁷ *Zeyl ed-Dürer el-Kâmine*, sh. 242.

Fahr ed-Dîn b. Ebî el-Ferec beş bin dinarı, Nâzır el-Has Vezir Bedr ed-Dîn Hasan b. Nasr el-Lâh ise üç bin dinarı Hizânet el-Hass'a arz edilmek üzere Sultan'a getirdiler. Bunun üzerine Sultan, ona ve oğluna, ümera ile birlikte birkaç kişiyi ipek giysi ve (samur) kürk hediye edip Kale'ye döndü⁴³⁸ (1418).

Müsâdere cezası adı altında devlet adamlarının birbirleri aleyhine faaliyetleri had safhaya ulaşmış hatta *iftira* bir yol olarak görülerek sisteme dönüşecek hale gelmiştir. Potansiyel sultan adaylarının veya üst düzey bürokratların bu faaliyetleri siyaset ve hukuk ilişkisinin legal olmayan durumunu hatırlatıyor. İslam hukuku ya da gayri müslim hukuk felsefeleri arasındaki farklılık insan faktörü etrafında birleşmekte ve çözüm noktasında kendilerince çıkış ilkeleri bulmaktadırlar. Hz. Osman'a (ö. 656) atfedilen *"Allah, Kur'an ile (hukuk ile) yola gelmeyi sultan ile yola getirir"* sözü dünya refahı ve ahiret saadetine siyasetin şer'î ilimler ve bakış açısıyla tamamlanmadıkça elde edilemeyeceğini vurgulamıştır. İmmanuel Kant'ın (ö. 1804) *"Politika, yılanlar gibi akıllı ol der, ahlâk (dar anlamıyla hukuk) ise yılanlar gibi akıllı, kumrular gibi zararsız ol der"* sözü, aslında çalıştığımız çağın ötesinde sistemin nasıl işleyegeldiğini ve siyasi güç merkezlerinin hukuk üzerindeki etkisini de belirtir vaziyettir. Bu kadar uzağa gitmeden Memlûk devri âlimlerinden biri olan ibn Teymiyye'nin (ö. 1327) *"emri bi'l-ma'ruf nehyi 'ani'l-münker"* doktrinini açıkladığı, *"İslam'ın iyiliğin tavsiye edip kötülüğe engel olmayı emrettiğini; adaleti, cihadı ve suçluların cezalandırılmasını ise farz kıldığını bunun da iktidar ve devlet eliyle olacağı"* ifadesi bizi içinde bulunduğumuz konuyu anlamaya daha fazla itmektedir.

Müsâdere edilen görevliler konusunda Burcî Memlûkleri döneminde kaynaklarda tanımlanan şekliyle *çatışma*, *fitne*, *iftira* ve *entrika* dolu birçok örnek bulabiliriz. Sultan Berkûk döneminde birçok nüfuzlu devlet adamının devrilmesinde; Sultan Hoşkadem döneminde (1461'de) ve özellikle Sultan Kayıtbay zamanında (1468'de) ihtişamla paralel olmak kaydıyla her biri tarafından yürütülen pek çok örneğe rastlamak mümkündür.

⁴³⁸ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 65.

1398'de 'Ala ed-Dîn b. et-Tablâvî⁴³⁹; 1399'da, ibn Sâbur, ibn Dimyâtî, ve ibn et-Tûkhî⁴⁴⁰ Barsbay döneminde Şâfi'î kadısı Şehâb ed-Dîn en-Nu'nânî⁴⁴¹ gibi şahıslar iftira hususunda adları kayıtlara geçenlerden sadece birkaçıdır.

Kıbrıs fatihi el-Melik el-Eşref Seyf ed-Dîn Barsbay'ın⁴⁴² (ö. 1438) ölümünün ardından oğlu ümerânın da biâtiyle el-'Aziz Yusuf b. Barsbay on beş yaşında tahta geçmişti⁴⁴³. Fakat müdebbir ed-devlesi⁴⁴⁴ Emir el-Kebîr Çakmak 9 Eylül 1438'de ehil olmadığı gerekçesiyle tahttan indirmiş ve yerine “*el-Melik ez-Zâhir*” unvanı ile tahta kendi geçmiştir⁴⁴⁵. Bu süreçte el-Eşrefiye'den Dimaşk Nâibi İnal el-Cekemî⁴⁴⁶ (ö. 1439), Haleb Nâibi Tanrıvermiş yakalandılar, müsâdere edildiler ve öldürüldüler. Haleb Nâibi Tanrıvermiş'in malından elli bin dinar alınmasına karar verildi. Aynı şekilde 16 Nisan 1439 günü Dimaşk Kalesinde hapis olan İnal Cekem'in de katli yazıldı. es-Sa'îd'de makul bir neden ile Şâfi'î Kadısı kan akıtılmasına hükmetti, fukaha ve kadılarca bu akdedildi. Şiddetli işkencelerle cezalandırıldı ve malı alındıktan sonra öldü. Öldüğünde bir şeyi kalmamıştı. Bundan sonra onun ashab ve askerlerinden bir kısmı da yakalandı⁴⁴⁷. Yusuf b. Barsbay tahttan indirildikten sonra Çakmak onu, kalede bulunan *Berberiyye* odalarından birisine hapsedtirdiyse de kaçışına engel olamamıştır. Asabiyeler arasındaki mücadele burada Eşrefiyye Memlûkleri ile Müeyyediyye Memlûkleri arasında cereyan etmiş bu durum Yusuf'un da kaçmasıyla Sultan Çakmak aleyhine seyir etmiştir⁴⁴⁸. Bir süre sonra yakalanan Yusuf, Kal'a el-Cebel'e getirilince Sultan Çakmak kendisine ihtimam göstermiş ve onu güvenli bir yerde gözetim altında tutmuştur⁴⁴⁹. 22 Nisan 1439 tarihinde Sultan Çakmak, Yusuf'un Kahire'de bulunan mülküne el konulmasını emretti. Bu suretle altınlardan, halılardan ve kıymetli kumaşlardan müştehil eşyalarına el konuldu.

⁴³⁹ *Nüzhet en-Nüfûs*, sh. 464, *el-Hutât*, C. II, sh. 419.

⁴⁴⁰ *İnbâ'*, C. IV, sh. 12-16, *es-Sülûk*, C. III, sh. 925.

⁴⁴¹ *İnbâ'*, C. VIII, sh. 119.

⁴⁴² Darrag, A. Sultan Barsbay dönemi. *L'Egypte sous Le Regne de Barsbay 825-841/1422-1438*, Dimaşk, 1961.

⁴⁴³ *es-Sülûk*, C. IV, sh. 1053-1054.

⁴⁴⁴ Kortantamer, S. (1983). “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *TİD* I, sh. 38; Ayalon, D. (2015). (Çev. A. Mesut Ağır), *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, TTK, Ankara, sh. 125.

⁴⁴⁵ *en-Nücûm*, C. XIV, sh. 456; Koprman, K.Y. “Mısır Memlûkleri (1250–1517)”, *DGBİT*, VI, sh. 520-521.

⁴⁴⁶ (ö. 22 Zî el-Ka'de 842) 9 ay içinde.

⁴⁴⁷ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 7, 9, 13, 35-36, 54-64; *İnbâ'*, C. IV, sh. 92, 94.

⁴⁴⁸ *en-Nücûm*, C. XV, sh. 300. 1963.

⁴⁴⁹ *Nüzhet en-Nüfûs*, C. IV, sh. 99; *en-Nücûm*, C. XV, 315.

Kaynaklarda onun emlâki ile ilgili olarak “*mücevheratlar dışında değeri elli bin dinarı bulan bu eşyaların kaleye taşınmasında yetmiş hamal çalıştı*” ifadesi vardır⁴⁵⁰.

Atabek el-Asâkîr Hoşkadem'in (ö. 1467) nezaretinde Memlûk Sultanı olan Ahmed b. Aynal⁴⁵¹ dört ay kadar tahtta kalmıştır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi emirlerin birbirleri aleyhine faaliyetleri burada da tezahür etmiş ve Hoşkadem ile Emîr Canım arasında rekabet Hoşkadem'in sultanlığı ile son bulmuştur. Hoşkadem, el-Müeyyed'in zahiresinin tamamına el koymak istemiş ancak tahmin ettiği miktarı bulamamıştı. Daha fazlasını talep ettiyse de hazinede yüz bin dinardan daha az bir miktar vardı. Daha sonra bahsi geçen meblağ yüz bin dinar, Çin kumaşı ve meta olarak Havaşîlerinden alındı⁴⁵².

Memlûk Sultanı 'Adil Tumanbay'ın⁴⁵³ saklanıp kaybolması ile emîrlar yeni sultan arayışlarını ancak bir hafta sonra tamamlamış ve en uygun olarak Kansuh Gûrî (ö. 1516) üzerinde ittifak etmişlerdi⁴⁵⁴. Hazinedar Temûrbay tarafından gizlendiği yerde bulunan Sultan 'Adil, emvalinin müsadere edilmesinden sonra öldürüldü⁴⁵⁵ (1501). Memlûk Devletinin sonlarında taht kavgaları tahta geçmek için değil tahtı reddetmek için olmuş denebilir. Sultanların neredeyse hepsinin ecelleriyle değil azledildikten sonra öldürülmeleri bu konuda caydırıcı bir güç görünmektedir. Nitekim 'Adil Tumanbay'ın katlinden sonra ümeranın en kuvvetlisi olmasına rağmen el-Gûrî sultan olmak istememiş ve kendisine ısrar edilince ağlayarak ümeraya kendisini azletmeleri durumunda öldürmemelerini şartıyla Sultan olacağını beyan etmiştir⁴⁵⁶.

3.3. Üstâddâr

Üstâddâr; sultana ait dairelerin tamamının gelir-giderlerini tanzim etmek, buralardaki görevlileri, sultanın hâşiyesi, kadın ve erkek köleleri idare etmek, sultanın talebi doğrultusunda seferlere katılmak, tam yetki sahibi olarak bu

⁴⁵⁰ *es-Sülûk*, C. IV, sh.1136; *Nüzhet en-Nüfûs*, C.IV, sh. 103; el-Beyyûmî, *Müsâderetü el-Emlâk*, sh. 97; Koprman, K.Y. “Mısır Memlûkleri (1250–1517)”, *DGBİT*, VI, sh. 36.

⁴⁵¹ Melik el-Müeyyed Ebu el-Feth Ahmed b. Aynal (1461)

⁴⁵² *en-Nücûm*, C. XVI, sh. 228, 248. (Melik ez-Zâhir Seyfeddin Hoşkadem)

⁴⁵³ Melik el-'Adil Ebu'n-Nasr Tumanbay (906/1501)

⁴⁵⁴ Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansuh Gûrî (906–922/1501–1516)

⁴⁵⁵ *Bedâ'i*, C. IV, sh. 12.

⁴⁵⁶ *Bedâ'i*, C. V/IV, sh. 4; Koprman, K.Y. “Mısır Memlûkleri (1250–1517)”, sh. 525.

dairelerde yaşayan herkesin yeme-içme ve giyinme dâhil her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamakla görevli kişidir⁴⁵⁷. Burcî Memlûkler döneminde, çocuk ya da genç yaşta tecrübesiz sultanların tahta çıkmaları, güçlü emîrlerin nüfuz mücadeleleri gibi sebeplere dayanan idarî istikrarsızlık, tabîî olarak müesseselere de yansımıştır. Üstâddârlık müessesesi ile ilgili değişiklik Berkûk zamanında olmuştur. Sultan Berkûk, el-Memâlîk es-Sultâniyye ve emlâkinin idaresini Dîvân-ı Müfred⁴⁵⁸ adında yeni bir dîvân ihdas etmiş ve başına da üstâddârı getirmiştir. Yetkileri artan üstâddârların statüleri de artmış olmasına rağmen mezkûr istikrarsızlık neticesinde dönemin sonlarına doğru genelde bir nâibe tevdi edilen önemsiz bir vazife hâline gelmiştir⁴⁵⁹.

1342'de Üstâddâr 'Ala ed-Dîn Akboğa ve Dimaşk Nâibi Taşdemir de müsâdere edilenlerdendir⁴⁶⁰.

Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn Mahmud b. Ali b. Asfar⁴⁶¹ başlangıçta askerlerin iktâ'larıyla ilgili şikâyetlere bakan fakir bir emirdi. Sonra bazı Emîrlerin yanında hizmet etti. Kahire'de Şâdd ed-Devâvîn oluncaya kadar çalıştı, başardı ve durumunu düzeltti. Berkûk zamanında Üstâddârlıktan Yüzler Emîrliğine ve sonra Binler Emîrliğine kadar yükseldi. Sonra tekrar Üstâddâr oldu. Onun cezasına imkân veren kişi Sa'ad ed-Dîn İbrahim b. Gurâb idi. Aralık 1395'te Cemâl ed-Dîn Mahmud, kâtibi ibn Gurâb'ı yakalatmıştı. Daha sonra Sultan nezdinde itibar kazanan ibn Gurâb bu defa Cemâl ed-Dîn Mahmud aleyhine çalıştı ve onun servetinin ortaya çıkarılmasını sağladı. Bu aşırı zenginlik de müsâdere edilmesine neden oldu⁴⁶².

1396 yılında Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn Mahmud'un serveti için yapılan müsâderenin yekûnu yaklaşık olarak bir milyon dört yüz bin dinar, bir milyon gümüş dirhem, ticaret malı, mahsul ve idi. Gizlediklerinin haricinde bir milyon gümüş dirhemden fazla meblağ da Havâşîlerin ve onu cezalandıranların elinde telef oldu. Emvalinin miktarı ortaya çıkınca halk dedi ki: "*Allah; Davud için demiri, Mahmud için*

⁴⁵⁷ *Mesâlik el-Ebsâr*, sh. 57-58; *Subh*, C.IV, sh. 20; *el-Hitât*, C.II, sh. 222; W. Popper, *a.g.e.*, sh. 93.

⁴⁵⁸ *Subh*, C.III, sh. 453, 457; C.IV, sh. 14; C.VI, 215; *el-Hitât*, C.II, sh. 222, 223-224, 395.

⁴⁵⁹ Ayaz, F.Y. (2013). "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâddârlık (Saray Ağalığı)", *ÇÜSBED*, C.22, S.1, sh. 291-322.

⁴⁶⁰ *en-Nücûm*, C.X, sh.8-10, *es-Sülûk*, C.II, sh.563, *el-Hitât*, C.III, sh.384; *ed-Dürer el-Kâmine*, sh.305.

⁴⁶¹ *el-Hitât*, C.III, sh. 87.

⁴⁶² *en-Nücûm*, C.XII, sh.54.

altını yumuşattı." Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn Mahmud, müsâdere edilip kötü bir şekilde cezalandırılırken aynı yıl Hizâne eş-Şemâyl'de vefat etti ve Bab Züveyle dışında medresesinde defnedildi⁴⁶³.

1389'da Kahire'de Çerkes Halîlî'nin Üstâddârı İmâd ed-Dîn İsmail b. el-Müşerref'in evinde zahire bulundu. Emîr Mintaş ondan altı yüz bin dirhem ve elli bin dirhem aldı. Çerkes Halîlî'nin oğlu için üç yüz bin Dînar-ı Mısriyye alındı⁴⁶⁴.

1395 Sultanın emriyle, Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn Mahmud, 'Alâ ed-Dîn 'Ali b. et-Tablavî'den beş yüz bin dinar getirmesi istedi. Evini kuşattı, onu kırbaçla dövdürdü. Sonra yüz elli bin dinara kadar indirdi⁴⁶⁵.

1398 yılında Sultan, Emîr 'Alâ ed-Dîn Ali b. et-Tablavî ve kardeşi Kahire Valisi Nasır ed-Dîn Muhammed'i yakalattı. Üstâddâr Emîr Yelboğa el-Ahmedî el-Mecnun'un gerçekleştirdiği müsâderede yüz altmış bin dinarlık kumaş ve mal ve bundan başka bin yüz sepet fûlus daha ve seksen beş bin gümüş dirhem de altı yüz bin dirhemi eksik olmak üzere ele geçirildi⁴⁶⁶.

28 Şubat 1401'de Üstâddâr Emîr Yelboğa es-Sâlimî ve Şehab ed-Dîn Ahmed ibn Ömer b. Kuteyne yakalandı. Kadı Sa'ad ed-Dîn İbrahim b. Gurâb'a teslim edildiler. Vergi adı altında insanlardan aldıkları emvalin hesabı nedeniyle tutuklandılar⁴⁶⁷. 3 Nisan 1401'de ibn Kuteyne istenen parayı vermiş olmalı ki salıverildi. Mayıs 1401'de Ramazan ayında Emîr Yelboğa es-Sâlimî serbest bırakıldıysa da o, sonraki zamanlarda yaptığı her hileyi hurdayı iki kat yaptı⁴⁶⁸.

1401 Şâdd ed-Devâvîn Emîr Şehab ed-Dîn Ahmed b. Receb, Yelboğa es-Sâlimî'yi evinde tutukladı. Şiddetle dövdü. Mevcut mallarının hepsi müsâdere edildi ve satıldı⁴⁶⁹.

⁴⁶³ *es-Sülûk*, C.III, sh.885; *en-Nücûm*, C.XII, sh.124-125, 152-153; *Neyl el-Emel*, C.I/II, sh.380.

⁴⁶⁴ *es-Sülûk*, C.III, sh.671.

⁴⁶⁵ *es-Sülûk*, C.III, sh.829.

⁴⁶⁶ *Nüzhet en-Nüfûs*, sh.464, *el-Hutât*, C.II, sh.419.

⁴⁶⁷ *es-Sülûk*, C.III, sh.1056-1057.

⁴⁶⁸ *es-Sülûk*, C.III, sh.1060.

⁴⁶⁹ *es-Sülûk*, C.III, sh.1065.

11 Haziran 1405 Emîr Yelboğa es-Sâlimî Kahire’de yakalandı. Bâb es-Silsile’de buna direndiyse de Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn onun mevcut mallarına el koydu⁴⁷⁰.

17 Ocak 1401’de Emîr Timraz, Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Leyla’yı Mısır Valisi olarak hil’atlandırıldı. es-Sâlimî, ondan hil’ati çıkardı ve onu çıplak olduğu halde dövdü. Bunun üzerine şehre tellallar çıkarıldı: *“Bu ceza, kim buradaki gibi Üstâddârdan başkasının yanında değilse ve kim rüşvet alırsa uygulanacaktır.”*⁴⁷¹ Timraz’ın memlûklerden biri onu anladı ve üzerine yürüdü. Boynuna şiddetle vurdu. Savaş için hırsla atlandı. Savaş başlayana kadar onu tuttu ve aralarındaki düşmanlık şiddetlendi⁴⁷².

1403 yılında Sa’ad ed-Dîn İbrahim b. Gurâb ve kardeşi Fahr ed-Dîn Mâcid⁴⁷³ bir milyon gümüş dirhem verip salıverildiler. Ancak malları çıkarılıp es-Sâlimî’ye nakledilmesinden sonra öldürüldüler⁴⁷⁴. Vezir Fahr ed-Dîn Mâcid dört defa vezarette bulundu ve kısa süreli vezirliklerinin ilk ve sonuncusunda azledildi, tutuklandı ve ona müsâdere uygulandı son vezaretinde ise müsâdereden sonra kısa bir süre görevine devam ettiyse de yeniden tutuklanarak Üstâddâra teslim edildi.

28 Şubat 1401’de vergi adı altında insanlardan aldıkları emvalin hesabı nedeniyle Üstâddâr Emîr Yelboğa es-Sâlimî tutuklanıp Kadı Sa’ad ed-Dîn İbrahim b. Gurâb’a teslim edildi⁴⁷⁵. Ramazan ayında serbest bırakılan Emîr Yelboğa es-Sâlimî son zamanlarda yaptığı her hileyi hurdayı iki kat yaptı⁴⁷⁶. Zî el-Ka’de Şâdd ed-Devâvîn Emîr Şehab ed-Dîn Ahmed b. Receb, Yelboğa es-Sâlimî’yi evinde tutukladı. Şiddetle dövüldü. Onun zamanında eziyet artmış ölüm daha iyi görünmüştü. Mevcut mallarının hepsi satıldı⁴⁷⁷. 1401’de Sa’ad ed-Dîn b. Gurâb, Yelboğa es-Sâlimî’nin yerine Üstâddâr oldu. 1404 yılı başlarında Yelboğa es-Sâlimî⁴⁷⁸ cezalandırılmak için yine Sultan’ın huzuruna çağrıldı. Üstâddârlıktan

⁴⁷⁰ es-Sülûk, C.III, sh.1161.

⁴⁷¹ “من يلى من عند غير الأستاذار و من يلى باليراطيل”

⁴⁷² es-Sülûk, C.III, sh.1044.

⁴⁷³ en-Nücûm, C.XII, sh.232. (Vezir Fahr ed-Dîn Mâcid b. ‘Abd er-Rezzâk b. Gurâb (ö. 1409)).

⁴⁷⁴ es-Sülûk, C.III, sh.369, 1164 ve C.IV, sh.18, 19, 39, 87, 89; en-Nücûm, C.XII, sh.232; İnba’, C.II, sh. 401; ed-Dav’ el-Lâmî’, C.I, sh.65-66 ve C.IV, sh.234-235.

⁴⁷⁵ es-Sülûk, C.III, sh.1056-1057.

⁴⁷⁶ es-Sülûk, C.III, sh.1060.

⁴⁷⁷ es-Sülûk, C.III, sh.1065.

⁴⁷⁸ en-Nücûm, C.XIII, sh.125.

azledildi, yakalandı, müsâdere edildi ve Şâdd ed-Devâvîn Rûkn ed-Dîn Ömer b. Kaymaz'a teslim edildi⁴⁷⁹. Kahire Valisi ve Hüccâb Emîr Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Kelfet, Yelboğa es-Sâlimî'yi Şâdd ed-Devâvîn'e teslim etti (1404). O ilmiyyeden yazısı çıkana kadar şiddet gördü⁴⁸⁰. 1404 Vezir Ebû Küm ile beraber müsâdere edildi⁴⁸¹.

Sultan Ferec, Cemâl ed-Dîn Yusuf el-Becâsî'ye Üstâddârlığa ilave olarak Vezir ve Nâzır el-Hâs görevlerini de vermişti. Görevini kötüye kullanıp insanları tahakküm etmeye başlayan el-Becâsî, Gazze Nâibi Hayr Bey tarafından yakalanarak Kahire'de hapsedildi⁴⁸². (17 Ocak 1407). Onunla ilgili bir başka suç da ihaneti ile ilgilidir. Sultan Ferec, babasının memlûklerinin isyan çıkaracağı haberini alınca, durumu müzakere etmiş ve buna göre birtakım tedbirler almıştı. el-Becâsî'nin, Sultanın güvenine ihanet edip onu tuzağa düşürmeye kalkması ortaya çıkınca o ve adamları tutuklanmış malları da müsâdere edilmiştir (19 Eylül 1409)⁴⁸³.

Sultan Ferec, Şeyh'in kâtibi Üstâddâr Cemâl ed-Dîn'i, ailesini, havâşîlerini ve hatta onun nesebinden herkesi müsâdere etti⁴⁸⁴. Müsâdere edilen miktar dokuz yüz altmış dört bin dinar idi⁴⁸⁵ (1410).

Üstâddâr el-Bîrî el-Becâsî⁴⁸⁶ (ö. 1409) bir milyon dinar müsâdere edildikten sonra ayrı ayrı başka ödemelere mecbur edildi ve cezası sürerken de öldürüldü. Yanındakileri aldatarak görevinde yükselen biri olarak tanıtılan el-Becâsî'nin döneminde bölgesi harap idi. Mallarına el koyduğu el-edrâk, erbâb, a'yân ve küttâb, urban ve meşayih'in çoğunun öldürülmesinin de sebebi oydu⁴⁸⁷(1410).

22 Mayıs 1415 tarihinde Sultan, Üstâddâr Bedr ed-Dîn Hasan b. Muhibb ed-Dîn'i yakalattı ve günlerce Kal'a el-Cebel'de cezalandırdı. Devâddâr Emîr Çakmak onun için üç yüz bin dinar getirene kadar da orada kaldı⁴⁸⁸. Vech el-Bahrî kâşifi Fahr

⁴⁷⁹ *es-Sülûk*, C.II, sh.1113; *en-Nücûm*, C.XII, sh.233-234.

⁴⁸⁰ *es-Sülûk*, C.III, sh. 1113.

⁴⁸¹ *es-Sülûk*, C.III, sh. 1117, 1119; *en-Nücûm*, C. XII, sh. 233-234.

⁴⁸² *es-Sülûk*, C.IV, sh. 39; *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 51, 58.

⁴⁸³ *es-Sülûk*, C.IV, sh. 95, 96, 100, 108-109; *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 78-79, 83, 90-91; *İnbâ'*, C. II, sh. 431.

⁴⁸⁴ *İnbâ'*, C. VI, sh. 165-167.

⁴⁸⁵ *en-Nücûm*, C. XIII, sh. 81.

⁴⁸⁶ Emîr Cemâl ed-Dîn Yusuf b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Kasım el-Bîrî el-Becâsî.

⁴⁸⁷ *en-Nücûm*, C.XIII, sh. 64.

⁴⁸⁸ *en-Nücûm*, C.XIV, sh. 35.

ed-Dîn 'Abd el-Gâni Ebi el-Ferec onun yerine Üstâddâr olarak görevlendirildi. İbn Muhibb ed-Dîn'den cezasına karşılık yüz elli bin dinar getirmesi istendi. Emîr Çakmak'ın evinde şiddetle cezalandırıldı. Daha sonra buradan Fahr ed-Dîn b. Ebi Ferec'in evine nakledildi ve Kahire'ye getirmesi için ona teslim edildi⁴⁸⁹. Çakmak onun cezasını satın almış ve onu bizzat kendi müsâdere etmiştir⁴⁹⁰.

1419'da İbn Muzavvak olarak bilinen Devâddâr Seyf ed-Dîn Ebi Bekr b. Kutlu Bey, Fahr ed-Dîn b. Ebi Ferec'in ölümünden sonra Üstâddâr olarak atandı. Sultan'ın emriyle onun malına el kondu. İbn Ebi el-Ferec tutuklandı. Terekesinin müştemili üç yüz bin dinar idi ve onun haricinde gizlenen şeyler yedi bin dinar, gılal, kürk, kumaş ve yüz bin dinar kadardı. Sultan bunların hepsini aldı. Oğlu, babasının üç yüz bin dinar parası olduğunu söylediyse de gizlediği şeylerde ortaya çıkarıldı toplamda değerli eşyalarla birlikte yüz bin dinarlık bir meblağ daha eklendi⁴⁹¹.

6 Ocak 1432 es-Sâhib Bedre d-Dîn Hasan b. Nasr el-Lâh azledildi. Bu sırada el-Vech el-Kıbelî Kâşifi el-Akboğa el-Cemâlî Üstâddârlık vazifesi için konuşuyordu. Azledilen İbn Nasr el-Lâh ise evinde gözetim altında kaldı. Çünkü azl bilgisi İbn Kâtib el-Münah'a ulaşmadı. Daha sonra Akboğa on bin dinar ile birlikte gelerek Üstâddâr oldu. Sultan gelince onunla beraber el-Vech el-Kıbelî ve el-Vech el-Bahrî'de dört bin dinar infak ettiler⁴⁹².

1453 yılı Mart ayında et-Tâc b. el-Maksî ve havaşîleri alındılar. Sabah olunca onun yerine görevlendirilen Üstâddâr Canıbek ez-Zâhirî, Sultan'a Üstâddâr ez-Zeyn ed-Dîn Yahya'nın yüz bin dinarı olduğunu söylediyse de kırk dört bin dinar bulundu ve kalanını getirmesini istediler. ez-Zeynî kırk yedi bin dinar daha getirdi ve toplamda doksan bin dinarı aşkın bir meblağ ile müsâdere edilmiş oldu⁴⁹³.

Dimaşk Nâibi Kaçmas ez-Zâhirî el-İshâkî'nin Devâddâr'ı Emir Özbek'in malının çoğu müsâdere edilerek alındı ve o azledildi⁴⁹⁴.

⁴⁸⁹ *en-Nücûm*, C.XIV, sh. 35.

⁴⁹⁰ *en-Nücûm*, C.XIV, sh. 61-62.

⁴⁹¹ *en-Nücûm*, C.XIV, sh. 73.

⁴⁹² *es-Sülûk*, C.IV, sh. 867-868.

⁴⁹³ *en-Nücûm*, C.XVI, sh. 30.

⁴⁹⁴ *İ'lâm el-Verâ*, sh. 95.

3.4. Vali

Valiler; Kahire, Füstât, Kırâfe valileri ile Kahire'deki Kal'a el-Cebel'deki kule valilikleri gibi görevlilerdir⁴⁹⁵.

3 Temmuz 1378 tarihinde Mukaddem ed-Devle el-Hac Seyf yakalandı. el-Hac Muhammed b. Yusuf, Mukaddem ed-Devle olarak hil'atlandırıldı ve Seyf ona teslim edildi sonra Dâr el-Vâlî'ye nakledildi. Orada yüz bin dinar vermesi zorunlu tutularak cezaya çarptırıldı. Yirmi beş bin dinar ve beş yüz bin dirhem getirdi. Tahsil edilen miktar cezanın miktarından daha fazla idi. 14 Temmuz 1378'de salıverildi. Müsâdere edilenin Kahire Valisine teslimi gibi bir olay daha önce görülmemiştir. Çünkü ya Mukaddem ed-Devle'ye ya da Şâdd ed-Devâvîn'e vezirin emriyle teslim edilirdi. Valî'nin suçluyu cezalandırma yetkisi yoktu ve hiç kimse görevinin yetkilerini aşamazdı⁴⁹⁶.

1386 yılında el-Behansa Valisi Emîr Ali Han dövüldü ve ondan on bin dirhem alındı ve Kahire'den kesin olarak çıkarıldı⁴⁹⁷.

Vali Emîr et-Tablâvî⁴⁹⁸, Şâdd ed-Devâvîn ile resm hakkında konuştu⁴⁹⁹. Burada resm diye geçen kelime kefalet bedeli olmalıdır. (1391)

Aralık 1391 yılında Sultan, azledilen valileri (Emîr Zalta, Şahin el-Kelfetî, Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Hasan b. Leyla, 'Ali b. Muhammed b. Taz, Esenboğa) yanına çağırdı. Emîr Aydemir onları kırbaçladı ve özgürlükleri karşılığında ödeme yapmaları için hepsini Kahire'ye teslim etti⁵⁰⁰.

Halkın kendisinden şikâyet etmesi üzerine Uşmunayn Valisi Yelboğa ez-Zeynî yakalandı, ibn et-Tablavî'ye teslim edildi ve kırbaçla cezalandırıldı⁵⁰¹. (1395)

⁴⁹⁵ *Subh*, C.IV, sh.17, 34; *Medhal*, sh.334.

⁴⁹⁶ Neyl el-Emel, *es-Sülûk*, C.III, sh.330; *Suçlunun Şurta'ya teslim edildiği bilgisi*. C.I/II, sh.139.

⁴⁹⁷ *es-Sülûk*, C.III, sh.531.

⁴⁹⁸ Emîr 'Ala ed-Dîn 'Ali b. Sa'ad ed-Dîn 'Abd el-Lâh b. Muhammed b. et-Tablâvî

⁴⁹⁹ *es-Sülûk*, C.III, sh.746.

⁵⁰⁰ *es-Sülûk*, C.III, sh.761.

⁵⁰¹ *es-Sülûk*, C.III, sh.829.

29 Ağustos 1399 tarihinde Kahire Valisi Emîr Şehâb ed-Dîn Ahmed b. ez-Zeyn geceleyin kaçtı. Çarşamba günü onun yerine Şeref ed-Dîn b. İsa eş-Şâmî hil'atlandırıldı. İbn Zeyn daha sonra yakalandı, kırbaçla cezalandırıldı ve dört yüz bin dirhemi alındı⁵⁰².

Kimi zaman bütçe açığı, kimi zaman hesap verememe düşüncesi, kimi zaman ölüm korkusu, kimi zaman ise işkence bu insanların kaçıp gizlenmesine neden olmuş yakalandıklarında ise sonucu değiştirememişlerdir.

3.5. Emîr

Merkezi Kahire olan Memlûk Devletinde sultanların sarayı ve resmi daireler olarak kullanılan mekânlar Kal'a el-Cebel'dedir. Esas olarak askeri bir karakteri olan bu devlet "memlûk" adını alan askerlere dayanmaktadır. Bu bakımdan başta sultan olmak üzere saray ve çevresi memlûk asıllı asker ve kumandanlardan teşekkül ediyordu. Bu hiyerarşik düzende Sultanın mutlak hâkimiyeti söz konusuydu. Bir memlûk emîri, sultan olduğu zaman onun maiyetinde bulunan veya onunla işbirliği yapan ümerâ ve memlûkler de onunla birlikte yükselirlerdi⁵⁰³.

Mısır'da ikamet eden memlûk askerleri üç ana gruba ayrılmıştır. Bunlar:

I) el-Memâlik es-Sultâniyye veya el-Memâlik es-Sultan.

a) Tahttaki sultanın memlûkleri (Müşterevât, Eclâb veya Culbân)

b) Müstahdemûn: Önceden başkasının hizmetinde bulunmuş olup tahttaki sultanın hizmetine intikal eden memlûkler olup iki gruptur:

1- Önceki sultanlardan arta kalanlar (Memlûk es-Selatîn el-Mutekaddime)

2- Emîrlerden intikal eden memlûkler (Sayfiyya).

⁵⁰² *es-Sülûk*, C.III, sh.965.

⁵⁰³ Çetin, A. (2006). "Memlûk Sultanlarının İnam ve İhsanına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, X/26, Erzurum, sh.102.

II) Memâlik el-Umerâ veya Ecnâd el-Ümerâ denilen emîrlerin askerleri.

III) Ecnâd el-Halka. Bunlar memlûk olmayan süvari askerleri olup, bunlar içinde Evlâd en-Nâs denilen, emîrlerin ve memlûklerin oğullarından müteşekkil hususi bir birlik vardı⁵⁰⁴.

Memlûk devletinde asker grup ile ilgili bu kısa bilgiden sonra emîrlerin müsadere uygulamasına nasıl müdahil olduğuna teker teker bakalım. Konuyla ilgili ilk örneğimiz Emîr Altınboğa el-Cerebgâvi'nin Çerkes Halîlî adına aldığı paradan ötürü şiddetle tekrar tekrar dövüldükten sonra kale burcunda hapsedilmesidir⁵⁰⁵ (1390).

25 Temmuz 1391 tarihinde Emîr Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Akboğa Âs Reydaniyye'de yakalandı ve dört yüz bin gümüş dirhem getirmesi istendi. İbn Akboğa Âs istenen parayı vermeyince dövüldü ve sonra mallarına el kondu. Bulunan malları arasında çok sayıda kumaş, yetmiş at, kırk deve, Nil'de yirmi dört gemi ve çok sayıda kumaş vardı⁵⁰⁶.

Ağustos 1391'de Sultan'ın emriyle Emîr Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Receb, Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn Mahmud'a yüz altmış bin dirhem ile beraber geldi. Sonra tutuklandı ve yetmiş bin dirhem ondan alındı⁵⁰⁷.

12 Ocak 1392 tarihinde Emîr Kardam el-Hüsni tutuklandı ve yüksek ihtimalle müsâdere edilmiş olmalıdır⁵⁰⁸.

Mukaddem Memâlik Muhammed b. 'Abd er-Rahman azledildikten sonra iki yüz bin dirhemi alındı⁵⁰⁹ (6 Ekim 1392).

⁵⁰⁴ Koprıman, K.Y., *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, sh.24; Ayalon, D. *a.g.e.*, 153sh.

⁵⁰⁵ *es-Sülûk*, C. III, sh. 725.

⁵⁰⁶ *es-Sülûk*, C. III, sh. 746.

⁵⁰⁷ *es-Sülûk*, C. III, sh. 747.

⁵⁰⁸ *es-Sülûk*, C. III, sh. 762.

⁵⁰⁹ *es-Sülûk*, C. III, sh.773.

Tutuklu bulunan Emîr Rûkn ed-Dîn Ömer b. Kaymaz da özgürlüğüne karşılık para getirmesi için serbest bırakılanlardandır⁵¹⁰.

1395 Emîr Mahmud, Dâr ed-Darb'dan altı bin gümüş dirhem ve Sultan Salih'e ait yüz elli bin altın dinar almıştı daha sonra Emîr 'Alâ ed-Dîn 'Ali b. et-Tablavî tarafından yakalandı⁵¹¹.

1406 yılında emirlerin tutuklanması ve emvaline el konulması ile ilgili pek çok örnek mevcuttur. Emîr İnal el-Münkar ve Emîr Sudun el-Muhammedî Şam Niyabeti için Dimaşk'a geldi. Emir Sudun el-Muhammedî yakalandı ve yüksek ihtimalle müsâdere edildi⁵¹². Emîr Özbek er-Ramazanî tutuklandı ve hapis için İskenderiye'ye gönderildi⁵¹³. et-Tavâşî Şahin yakalandı ve Dimaşk Kalesine hapsedildi⁵¹⁴. İnal el-Aşkar ve Emir Sudun el-Mardînî tutuklandı ve İskenderiye'ye gönderildi⁵¹⁵. Emir Şeyh, Emir Sudun ez-Zarîfî yakaladı ve nakil sözü verdikten sonra hapse gönderdi⁵¹⁶. 22 Nisan 1406'da Emîr Cekem, Haleb'i aldıktan sonra Emir Fâris ibn Sahib el-Bâz et-Türkmân üzerine yürüdü ve mallarının çoğunu aldı⁵¹⁷.

7 Şubat 1413 tarihinde Emîr Nevruz'un, Emîr ve Memlûklere ihsanının çoğalmasında Üstâddâr Emîr Gars ed-Dîn Halil'in müsâderesinden aldığı iki yüz bin dinarın katkısının olduğu muhakkaktır. Öyle ki, Yeşbek b. Özdemir'e beş bin dinar, Emîr Demirtaş'ın yeğeni Tanrıverdi'ye bir keresinde üç bin dinar, bir keresinde de beş bin dinar verdi. Nafakası günde kırk bin dinar arttı. Dimaşk kalesini ise güzelleştirdi⁵¹⁸.

Çolak Emîr Vezir Argun Şah en-Nevruzî ve Kahire Valisi Emîr Akboğa eş-Şeytan yakalandılar ve Fahr ed-Dîn Ebî el-Ferec'e müsâdere edilmeleri için teslim edildiler⁵¹⁹ (1419).

⁵¹⁰ *es-Sülûk*, C.III, sh.812.

⁵¹¹ *es-Sülûk*, C.III, sh.839-840.

⁵¹² *es-Sülûk*, C.IV, sh.12.

⁵¹³ *es-Sülûk*, C.IV, sh.12.

⁵¹⁴ *es-Sülûk*, C.IV, sh.13.

⁵¹⁵ *es-Sülûk*, C.IV, sh.15.

⁵¹⁶ *es-Sülûk*, C.IV, sh.16.

⁵¹⁷ *es-Sülûk*, C.IV, sh.17.

⁵¹⁸ *es-Sülûk*, C.IV, sh.250.

⁵¹⁹ *en-Nücûm*, C.XIV, sh.65.

20 Kasım 1460 tarihinde Emir Kesbay el-Müeyyedî es-Semîn, İskenderiyye'ye Kale Nâibi olarak görevlendirildi. Sonra Emir Canıbek en-Nevrûzî Ba'lebek Nâib'i olarak kararlaştırıldı. Kahire Valisi Hayır Bey el-Kasravî ise adı geçen Kesbay'ın yerine rüşvet ile Kale Nâibi oldu. Ertesi gün 'Ali b. İskender Kahire Valisi oldu. Barsas olarak bilinen Tenem Nahşebay ez-Zâhirî el-Hasekî, 'Ali b. İskender'in yerine Kahire Muhtesibi oldu. O ikisi vekilliklerine rüşvet ile gelmişlerdi ve yine rüşvet ile görevlerini terk ettiler. İlk olarak Tenem görevini terk etti. Bu olay daha önce de o zamanda da hiç olmamış ve işitilmemişti⁵²⁰.

Eylül 1501'de Sultan, Emir 'Abd el-Latif ez-Zimâm'ın yakalanmasını emretti. Emlâk, kumaş ve amber olarak yapılan müsâdereden sonra Emir Tarabay'a teslim edildi⁵²¹.

3.6. Nâib

Memlûk Devleti'nde merkezin dışında, ilk sırada Dimaşk (Şam) olmak kaydıyla Haleb⁵²², Tarablus, Hama, Safed ve Kerek gibi şehirlerde nâiblik bulunmaktadır⁵²³. Memlûkler; Mısır, Suriye ve Hicaz Bölgesi'ne sahip olduklarından buralara Nâib es-Saltana (Melik el-Ümera) ismiyle umum valiler atayarak bu bölgeleri idare etmişlerdir. Suriye'ye bağlı olanlardan en önemlisi Dimaşk Niyâbe es-Saltanası olup nâibine, Kâfil es-Saltana da denirdi. Bundan sonra sırayla Haleb, Tarablusşam, Hama, Safed ve Kerek, Humus, Rahbe Niyâbe es-Saltanaları gelmektedir. Mısır'da ise sonradan ihdas edilen İskenderiye ile beraber Vech-i Kibeli, Vech-i Bahrî ve Gazze Naibliği bulunmaktadır⁵²⁴. Niyâbe es-Saltana, Kahire'de sultanın huzurunda görev yapar, sultanın ilgilendiği hemen her şeyle ilgilenir ve onun tuğrasını koyduğu her türlü resmî evraka kendi imzasını atma yetkisine sahipti. Mısır ve Şam bölgesindeki büyük vilâyetlerin valilerine de Niyâbe

⁵²⁰ *en-Nücûm*, C.XVI, sh.153.

⁵²¹ *Bedâ'i*, C.IV, sh.19.

⁵²² Haleb Naibliğine bağlı irili ufaklı 40 kadar küçük naiblik vardır. Bkz. Koprman, K.Y., *Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri*, sh.162.

⁵²³ Koprman, K.Y. "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", *DGBİT*, VII, sh.20-21; S. Abd el-Fettâh 'Aşûr, *el-'Asr el-Memâlikî*, sh.366-367; A.H. Dumit, *a.g.e.*, sh. 69.

⁵²⁴ *Subh*, C.IV, sh.178; S. Abd el-Fettâh 'Aşûr, *el-'Asr el-Memâlikî*, sh. 206-207.

es-Saltana denilmekteydi ancak zamanla bu görevin yetkileri Atabek el-Asâkir'e geçmiştir⁵²⁵.

Şubat 1391'de Vech el-Kıbelî Naibi Emîr Akboğa el-Mardinî yakalandı ve Hizâne eş-Şemâylî'de hapsedildi. Gazze Nâibi Emir Hüsâm ed-Dîn Hasan b. Bakiş ve el-Mardinî hapisten çıkarıldılar ve kırbaçlandılar. Hasan b. Bakiş'ten serbest kalması karşılığında yüz bin dirhem istendi⁵²⁶.

Bir başka olay da aynı yıl Nâib atamalarında gerçekleşmiş Emîr Berdî Bek'e Safed Niyabetine giderken eski yeri olan Tarablus Niyabetine de Emîr Barsbay ed-Dokmakî görevlendirildi⁵²⁷.

9 Ocak 1392 Haleb Naibi Emîr Kara Demirtaş ve İskenderiye Naibi Muallim Emîr Altınboğa tutuklandı ve ikisi de hapsedildi müsâdere edilmiş olmaları da muhtemeldir⁵²⁸.

Nâib Emîr Sudun yakalanmış ve malına iki defa el konmuştu ancak sonradan ona yeni bir görevin tevdi edildiği görülüyor ki Kahire'de mukim kılınarak bu sebeple hil'at giydirilmiştir (1394). Üstâddâr Emir Mahmud ve oğlu da hil'atlandırıldı. Kal'a'da ikamet eden Emir Becas ise müsâdere edildi. Burhan ed-Dîn İbrahim el-Mahalli et-Tâcir ve Şehab ed-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Müslim, Nur ed-Dîn Ali b. el-Harubi de yeni görevleri için hil'atlandırılmışlardır. Sultan, bu görevlendirmelerden ötürü onlardan bir milyon dirhem aldı⁵²⁹.

15 Kasım 1399 tarihinde Tarablus halkının isyanı üzerine buraya hareket eden Emîr Tenem dokuz gün süre ile burada şiddetli katl yapmıştı. Tenem'e, el-Mısıryyin ile birlikte Ayıtmış el-Becasi'nin olayının haberi gelmişken Gazze Nâibliğinin kapısında konaklıyordu. Emîr Özdemir'in Dimaşk'a girmesine ve Dimaşk Nâib-i Gaybeliği için izin verdiklerinde Tenem bu duruma sevindi. Tarablus halkından Emîr Sarak'ın yenilmesi haberi Tenem'e ulaştığında Emîr Yunus Balta, büyük bir askeri

⁵²⁵ *el-Mesâlik el-Ebsâr*, sh.55-56; *Subh*, C.IV, sh. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, 240, 241, C.V, 453-454; *Medhal*, sh.349-362.

⁵²⁶ *es-Sülûk*, C.III, sh.732, 734, 736.

⁵²⁷ *en-Nücûm*, C.XIV, sh.65.

⁵²⁸ *es-Sülûk*, C.III, sh.762.

⁵²⁹ *es-Sülûk*, C.III, sh.650, 652, 811.

grupla hazırlandı. ibn el-Mü'minin'in yenilmesinden sonra Tarablus'a girdiler. Tarablus Kâdî el-Kudât'ı Kadı Şeref ed-Din Mesud eş-Şâfiî ile beraberindekiler deniz yoluyla buradan ayrıldılar. Halkın malları büyük oranda müsâdere edildi. Belirtildiğine göre Tenem, *Tarablus'ta halka, kâfirin yapmadığını yaptı*. Tarablus a'yanından, kudâtından, ulemâsından yaklaşık yirmi, halkından da bin kişi buranın hâkimiyeti için öldürüldü⁵³⁰.

1402'de Dimaşk Nâibi Emîr Tanrıverdi, Sultanın onu yakalamasından korktuğu için kaçmış fakat yakalandıktan sonra müsâdere edildi⁵³¹.

Kudüs Nâibi Hasan halka uyguladığı müsâdereler nedeniyle halkın şikâyetine neden oldu. Hasan, bu yardım talebini işitince aralarında on yaşında bir çocuğun da olduğu birçok kişiyi öldürttü ve çok kişi de yaralandı. Nâibi bertaraf eden halkın haberi Şam Nâibi Emîr Şeyh'e ulaştığında o, Esen Bey'i yeni Nâib olarak hil'atlendirerek Kudüs'e gönderdi⁵³² (1405).

5 Temmuz 1405'te Şam Nâibi Emîr Şeyh; Emîr Sudun ez-Zarif'i, kadıları, kâtib es-sırrı, veziri yakaladı, es-Subeybe'ye götürdü ve orada hapsedtikten sonra onların mal varlıklarını müsâdere etti. (Dimaşk) Kadıları, Emîr Şeyh'e (hapistekilerin serbest bırakılmaları için) rüşvet verdiler⁵³³.

17 Eylül 1405 tarihinde Haleb Naibi Emîr Demirtaş el-Muhammedî gizlendiği yerden ortaya çıktı ve ona pek çok at ve büyük bir meblağ verilerek Gazze Niyabeti için hil'at giydirildi⁵³⁴.

1407'de Atabek Yeşbek'e, Çerkes ve Şeyh'in toplandığı haberi geldi. Bin at onlara az geldiğinden eksik olanı Hims halkından zorla aldılar. Sultan, hal böyle iken Haleb'de Temürboğa el-Meştûb ile birlikte Emîr Nevruz el-Hâfızî'yi mektupla Şeyh ve Yeşbek ile muharebe için çağırttı⁵³⁵. Sultan, Emîr Nevruz gelene kadar Emîr Bektemir Çolak'ı Nâibi Gaybe tayin ederek Mısır'a hareket etti. Emîr Çolak daha

⁵³⁰ *en-Nücûm*, C.XII, sh.101-102.

⁵³¹ *Bedâ'i*, C.I/II, sh.181,643; *Nüzhet en-Nüfûs*, C.III, sh.656.

⁵³² *es-Sülûk*, C.III, sh.1153.

⁵³³ *es-Sülûk*, C.III, sh.1171.

⁵³⁴ *es-Sülûk*, C.III, sh.1175-1176.

⁵³⁵ *en-Nücûm*, C.XIII, sh.63.

önce Tarablus Nâibi olarak hil'atlandırılmıştı. Sultan, Dimaşk'tan çıkarken Yeşbek, Çerkes ve Şeyh ile karşılaştı. Bektemir'i ve Şam emîrlerini yakaladılar ve azlettiler. Atlarını aldılar ve askerleri müsâdere ettiler⁵³⁶.

28 Ocak 1407 tarihinde Gazze Nâibi Hayr Bey yakalandı ve elleri bağlı olarak Kahire'ye götürüldü. Emîr Nevruz, Gazze Niyabeti için Emîr Aynal Bey b. Kaçmas'ı görevlendirdi⁵³⁷.

ibn Tanrıverdi'nin anlattığına göre "el-Memâlik ez-Zahirî a'yanlarından bir gün sohbetinde bulunduğum, güvendiğim biri bana dedi ki: Şeyh, Nevruz'dan Bektemir'in yakalanmasını istedi. Bektemir ile Nevruz karşılaştığında Bektemir ona *"Ey cinsinin en şanssız! Bir süredir (haberlerin) bana ulaştı. Fakat ben bu gerçeklerin ağzından çıktığına inanmadım."* Nevruz, Bektemir Çolak'ı tuttu ve Dimaşk Kalesine hapsetti sonra Emîr Şeyh ve Nevruz, Dimaşk'a girdi. Nevruz Dimaşk, Emîr Şeyh Tarablus Nâibliği için karar kılındı⁵³⁸.

1418'de kendisine isyan eden Şam Nâibi Akbay üzerine hareket eden Sultan Şeyh, onu yakalayıp müsâdere ettikten sonra öldürdü⁵³⁹.

Sultan, Haleb Nâibi ikinci Emiri Ahur Akboğa et-Temrâzî'yi, Altınboğa el-Osmanî'nin yerine Dimaşk Nâibi olarak görevlendirdi. Daha sonra Akboğa'yı, Altınboğayı tutuklaması için Şam'a gönderdi. Burada Altınboğa el-Osmanî yakalandı, Dimaşk Kalesi'ne hapsedildi ve mal varlığına da el kondu. Akboğa'nın yerine de ikinci Emîri Silah Kaçkar el-Kardamî'yi görevlendirdi⁵⁴⁰ (1418).

Sultan Kayıtbay zamanındaki müsâdereler ise adından en çok söz edilenlerdendir. 1478'de işlerine müdahale etmesi nedeniyle Beyt el-Mâl vekili Burhan ed-Dîn Nablûsi'yi te'dib etmek için Devâddâr Emîr Yeşbek'e altı yüz bin sopa

⁵³⁶ en-Nücûm, C.XIII, sh.64.

⁵³⁷ es-Sülûk, C.IV, sh.39.

⁵³⁸ en-Nücûm, C.XIII, sh.33-34.

⁵³⁹ en-Nücûm, C.XIV, sh.57-58, 63.

⁵⁴⁰ en-Nücûm, C.XIV, sh.45.

vurularak işkence edildikten sonra müsâdereye maruz kalmış ve ölene kadar cezalandırılmıştır⁵⁴¹.

Canbolat⁵⁴² dönemindeki olaylar anlatılırken müsâderelerin çokluğu da belirtilmiştir. 1501’de Tumanbay⁵⁴³ onun yerine geçtiğinde bütün emtiası ve iaşesiyle birlikte kalede büyük sarayda kaldığı belirtiliyor. Sonunda alt ay sekiz günlük iktidarı Tumanbay lehine son buluyor. Bu teslim oluş müsâderelerden elde ettiği malının yeni sultanın hazinesine devr olduğu anlamına geliyor⁵⁴⁴.

3.7. Nâzır

Memlûkler devrinde de ordu, maliye, vakıflar vb. devlet işleri, öncekilere benzer tarzda çeşitli dîvanlar tarafından yürütölmekteydi⁵⁴⁵. Her divanın adıyla mütenasib nezâretler bulunmakta ve bu nezâretlerin başkanlarına da nâzır denmekteydi. *Subh el-A‘şâ*’da ayrıntılarıyla anlatılan bu bakanlıkların bizim çalışmamızdaki yeri müsâdereye konu olanlarıdır.

1379 yılında Nâzır el-Has Şems ed-Dîn el-Maksî tutuklandı ve Emir Berke’nin evinde hapsedildi. Malının büyük kısmı müsâdere edilirken evinden çıkan tüm emvale el konup nakledildi⁵⁴⁶.

1384 Kasım ayında Nâzır el-Has Nasr el-Lâh’ın mallarına el konuldu. Onun evinden çıkan kıymetli eşyalar iki yüz bin dinar değerindeydi⁵⁴⁷.

19 Ağustos 1389 tarihinde Nâzır ed-Devle Fahr ed-Dîn b. Mekânîs gizlendiği yerden ortaya çıktığında derhal malına el kondu⁵⁴⁸.

⁵⁴¹ *Bedâ’i*, C.III, sh.129, ‘A. Mahmud ‘Abd et-Tevvâb, Kayıtbay el-Mahmûdî, sh. 34.

⁵⁴² Melik el-Eşref Ebu en-Nasr Canbolat (905–906/1500–1501)

⁵⁴³ Melik el-‘Adil Ebu en-Nasr Tumanbay (906/1501)

⁵⁴⁴ *Bedâ’i*, C. III, sh. 445, 462–463.

⁵⁴⁵ *Subh*, C. IV, sh.28, 143, 188; Koprman, K.Y. “Memlûklerde Divan”, *DİA*, C.IX, sh.383.

⁵⁴⁶ *Neyl el-Emel*, C.I/II, sh.142.

⁵⁴⁷ *Neyl el-Emel*, C.I/II, sh.207–208.

⁵⁴⁸ *es-Sülûk*, C.III, sh.648.

1411 yılında Nâzır el-Hâs Mecd ed-Dîn b. Heysem Kahire'ye ulaştı. Müsâdere edilen mallardan istediye de almaya ömrü vefa etmedi⁵⁴⁹.

1421'de Vezir Nâzır el-Havâs Vezir Bedr ed-Dîn Hasan b. Nasr el-Lâh (ö. 1442) ve üstâddâr, sultanın huzurunda ağır sözlerle birbirlerine hakaret etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan, Hasan b. Nasr el-Lâh'a kızdı ve kendi elleriyle onu şiddetle dövdü. Her ikisi de büyük miktarlarda para cezası ödemek zorunda kaldılar⁵⁵⁰.

1439'da Nâzır el-Ceyş ez-Zeyn ed-Dîn 'Abd el-Bâsıt b. Halil ed-Dimaşkî yakalandı. Hicaz, Şam ve İskenderiye'deki mal varlığına el konuldu⁵⁵¹.

Canbey ez-Zeynî 'Abd el-Bâsıt, ed-Devaddâr el-Kebîr el-Müezzî Tanrıverdi'nin evinde gözlem altında kalmak şartıyla serbest bırakıldı. Bir milyon üç yüz bin dirhem meblağı kaydedilerek devâvîne getirildi. Bu miktardan on bin dinar müsâdere edildi⁵⁵² (1440).

8 Mayıs 1459 Nâzır el-Ceyş Şeref ed-Dîn Musa el-Ensârî tutuklandı ve Tavaşî Feyruz en Nevruz ez-Zimâm el-Hazinedâr'a teslim edildi. Malından, devesinden ve başka istihkakından müsâdere edildikten sonra azledildi⁵⁵³.

3.8. Kadı ve Muhtesib

Erbâb el-vezâif ed-dîniyyeden; dini, hukuki ve ilmi teşkilatın başında Kâdî el-Kudât yer alırdı. Sultan Baybars'tan önce Mısır ve Suriye'de birer kadı görev yapardı. 1264'te Baybars, Kâdî el-Kudât'ı ihdas etti ve dört mezhep için birer kadı tayin etti. Vilayetlerde de dört kadı bulunurdu ve her kadı kendi mezhebinin kurallarına göre hüküm verirdi. Bu durum halk tarafından da olumlu karşılanmıştı. Halkın çoğu şafi'î olduğundan kadının da rolü fazlaydı⁵⁵⁴.

⁵⁴⁹ *es-Sülûk*, C.IV, sh.150.

⁵⁵⁰ *es-Sülûk*, C.IV, 496; *en-Nücûm*, C.XIV, sh.103, C.XV, 494-495; *İnbâ*, C.III, sh.192; *Bedâi*, C.II, sh. 234-235.

⁵⁵¹ *en-Nücûm*, C.XV, sh.327.

⁵⁵² *en-Nücûm*, C.XV, sh.329.

⁵⁵³ *en-Nücûm*, C.XVI, sh.129.

⁵⁵⁴ Kortantamer, S. (1984). "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *TİD*, II, sh.42-43, 44; aynı müellif, Bahri Memlûklerde Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler, sh.139-154.

ibn Teymiyye'nin *Hisbe* adlı eserinde teşkilatın şartları, kuralları ve görevleri ile hisbe, detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kurum ekonomik ilişkileri düzenleyen kuralları koyar ve bu ilişkilerin denetlemesini sağlardı. Memlûk Devleti'nde *ahlâk sahibi, sözüne güvenilen* tacirlerden muhtesib seçilmiştir. Memlûklerde adı saptanmış altı yüz kadar tacirden iki yüz yirmi beşi; hayatının ileri aşamasında hoca, şeyh, vakıf yöneticisi, vaiz gibi görevlere geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında Memlûk tüccar sınıfının muadillerinden oldukça farklı bir sosyal yapı oluşturduğu, daha fazla etik kurallarla sınırlandırıldıkları görülür. Ancak tüm engellemelere rağmen bazı tüccarların siyasî bağlantılarını da kullanarak simsarlık gibi hoş görülme-yen ticarî eylemlere devam ettikleri bilinmektedir. el-Makrîzî, âti'z-zikr örneklerini verdiğimiz gibi yüksek memuriyetlerin rüşvet karşılığı dağıtılmaya başlanması yüzünden bu göreve gelebilmek için çok büyük meblağlar ödeyen muhtesiblerin daha sonra halktan rüşvet alıp haksız vergi topladıklarını yazmaktadır⁵⁵⁵.

Otuz yedi kişinin katlinden sorumlu olarak Hizâne eş-Şemayil'de tutuklu bulunan Şems ed-Dîn Muhammed b. el-Cezerî el-Makarrî, 26 Temmuz 1391 tarihinde belirli bir meblağ karşılığında Şeref ed-Dîn Mes'ûd'un yerine Dimaşk Şâfiî Başkadısı oldu. ⁵⁵⁶.

Kâdî el-Kudât İmad ed-Dîn Ahmed el-Kerekî zamanında en-nüvvâb⁵⁵⁷ sayısı yirmiye kadar çıkmış ve masrafları da artmıştı. Bunun yanında Sultan'a karşı kabul edilemez davranışlarından ötürü görevinden azledildiyse de bu durum beş günden daha kısa sürmüştür⁵⁵⁸. (1392)

Şeyh eş-Şuyûh diye bilinen Şeyh el-İslâm Aslam ibn Nizâm ed-Dîn el-İsfahanî, görevinden azledildi ve iki yüz bin dirhem müsadere edilerek Şâdd ed-Devâîn'e teslim edildi⁵⁵⁹. (1392)

⁵⁵⁵ *Subh*, C.XI, sh.210; el-Hitat, C. I, sh.463-464; İğâse, sh.43; ibn Teymiyye (2001) *Bir İslâm kurumu Olarak Hisbe*, (Çev. Vecdi Akyüz), İnsan Yayınları, İstanbul; sh.32-35, 57, 62, 67; Andre Clot, sh.168-169 (2005); Koprman, K.Y. (1992). "Memlûklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, sh.216.

⁵⁵⁶ *es-Sülûk*, C.III, sh.747.

⁵⁵⁷ Ayalon, D., Re's en-Nevbe için kullanılan ifade Re's en-Nevbe en-Nüvvâb ya da sadece en-nüvvâb'dır. *a.g.e.*, sh. 96.

⁵⁵⁸ *es-Sülûk*, C.III, sh.764.

⁵⁵⁹ *es-Sülûk*, C.III, sh.770-771.

Sofular, zengin oluşlarını soruşturan Haleb Nâibi Yelboğa en-Nâsırî'ye kızmışlar ve kaynakta belirttiğine göre bu soruşturmanın töhmetinden duydukları endişe ile “*Fakîh’e fukeyh denmez.*” demişlerdir⁵⁶⁰. (1395)

Kadı Sa‘ad ed-Dîn İbrahim b. Gurâb, Üstâddâr Emîr Cemâl ed-Dîn Mahmud’un kâtibi iken ez-Zahiriyye’de ilk ortaya çıkışı Divân-ı Müfred Nâzırlığıdır. Bu görevdeyken önceden kendisini tutuklatan Cemâl ed-Dîn Mahmud’un 1396’da müsâderesine sebep olmuştu⁵⁶¹. 1401’de Sa‘ad ed-Dîn b. Gurâb, Yelboğa es-Sâlimî’nin yerine Üstâddâr olmuş buna ek olarak ona Nâzır el-Ceyş ve Nâzır el-Has görevleri de verilmişti⁵⁶². Mart 1401’de ise azledildi ve sonra tutuklandı⁵⁶³.

27 Kasım 1406 tarihinde ibn Hicci azledildi ve Şems ed-Dîn Aknay Dimaşk Kadılığı görevine geri döndü⁵⁶⁴. Bu azil ve geri dönüşlerde müsâdere yoluyla gelir elde etme kaçınılmaz olmuş ve olağan sayılmıştır.

Aralık 1406’da Haleb Kadısı yakalandı. Demirle bağlandı ve malı müsâdere edildi⁵⁶⁵.

Sultanın, Kadı Nasr ed-Dîn b. el-Bârizî’nin servetini gizlediği yönünde şüphesi vardı. el-Bârizî ölünce bu bilgiyi almak için Sultan onun oğlunu huzuruna çağırttı. Sultan, onun da bunu gizlediğini düşündü. O da Sultan’a malından kırk bin dinar verdi⁵⁶⁶. (1421)

Kadı Kemâl ed-Dîn’e getirilen Şehâb ed-Dîn Ebî Dürrâbe dedi ki: *Babamın zahîresinin nerede olduğunu biliyorum. Fûlan mekânda.* Kadı Hazinedâr et-Tavaşî Mercan el-Hindî ve askerleri ve de Şehab ed-Dîn ile beraber dediği yere gittiler. Burada yetmiş bin dinar buldular ve Sultan’a götürdüler. Kadı Kemal ed-Dîn, oğula

⁵⁶⁰ *es-Sülûk*, C.III, sh.836.

⁵⁶¹ *en-Nücûm*, C.XII, sh.54, 152-153.

⁵⁶² *es-Sülûk*, C.III, sh.1056.

⁵⁶³ *es-Sülûk*, C.III, sh.1102.

⁵⁶⁴ *es-Sülûk*, C.IV, sh.34.

⁵⁶⁵ *es-Sülûk*, C.IV, sh.36.

⁵⁶⁶ *en-Nücûm*, C.XIV, sh.105.

sordu: *Bu zahireyi biliyor muydun?* O dedi ki: *Hayır Ve el-Lâh bilmiyordum. Ölmeden evvel bunu bana demedi.* Daha sonra onun bilinen bütün mallarına el kondu⁵⁶⁷.

3 Ekim 1389 tarihinde Kahire Muhtesibi Necm ed-Dîn Muhammed et-Tanbedî, Emîri Kebîr indinde dövüldü ve mallarına el kondu⁵⁶⁸.

23 Aralık 1400'de Kal'a el-Cebel'de Sultan, Kahire Muhtesibi olarak Şems ed-Dîn Muhammed el-Behânisi'nin göreve iadesine karar verildi⁵⁶⁹.

1406 Mısır Muhtesibliğine Şeref ed-Dîn Muhammed b. Ali el-Cîzî, malı kaim olmak üzere Şems ed-Dîn Muhammed b. Muhammed b. el-Münhaci'nin yerine tayin edildi⁵⁷⁰.

11 Eylül 1434 Baha' ed-Dîn Muhammed ibn Necm ed-Dîn'in yerine dört bin dinar karşılığında Dimaşk Şâfi'î Kadısı olarak Sırâc ed-Dîn Ömer b. Musa b. Hasan el-Hamasî tayin edildi. Sadr ed-Dîn Muhammed b. Şehâb ed-Dîn Ahmed b. Muhammed el-Nüveyrî üç yüz bin dinar karşılığında Tarablus Kadısı oldu. Kadı Şems ed-Dîn Muhammed b. 'Ali b. Muhammed es-Safedî, bin dinar karşılığında Dimaşk Başkadısı oldu. Şems ed-Dîn Muhammed b. Şehâb ed-Dîn Ahmed b. Necm ed-Dîn Mahmud el-Keşek ise azledildi⁵⁷¹.

10 Kasım 1433 tarihinde Şems ed-Dîn Muhammed b. Şehâb ed-Dîn Ahmed b. Mahmud b. el-Keşek babasının vefatından sonra bir meblağ karşılığında Hanefî Başkadısı oldu⁵⁷².

22 Nisan 1439 tarihinde Kadı Baha' ed-Dîn ibn Kadı 'İzz ed-Dîn 'Abd el-'Aziz b. 'İzz ed-Dîn Muhammed b. el-Bulkunî fesada karıştığı sebebiyle Sultan'ın huzuruna çıkması istendi. Nâzır el-Ceyş'in onun için şefaati istemesine rağmen yüz

⁵⁶⁷ *en-Nücûm*, C.XIV, sh.104.

⁵⁶⁸ *es-Sülûk*, C.III, sh.661.

⁵⁶⁹ *es-Sülûk*, C.III, sh.1052.

⁵⁷⁰ *es-Sülûk*, C.IV, sh.11.

⁵⁷¹ *es-Sülûk*, C.IV, sh.928.

⁵⁷² *es-Sülûk*, C.IV, sh.906, 922.

kırbaç darbesiyle cezalandırıldı ve üç bin dinar da müsâdere edildi. Cezası bin (dinar) getirmesi karşılığında afvedildi ve sonra Devâddâr olarak görevlendirildi⁵⁷³.

17 Mayıs 1459 Kadı Burhan ed-Dîn İbrahim ed-Deyrî, el- Ensârî'nin yerine Nâzır el-Ceyş olarak görevlendirildi. O, bu görev için çok rüşvet verdi⁵⁷⁴.

Mayıs 1501'de Vali, el- 'Âdil'e teftişi sebebiyle Hanefi Başkadısı Burhân ed-Dîn el-Kerekî'nin evine hücum etti. Onun yanında bir şey bulamadılar. Elinin altındaki evkaf mallarının olduğu kutuyu aldılar. Haziran 1501'de Burhân ed-Dîn b. el-Kerekî yakalandı. Dâr el-Atabeki'ye gönderildi⁵⁷⁵.

1502 Sultan, Katib el-Memâlik Kadı Fahr ed-Dîn el-'Afîf'i kurtuluş meblağını ödemesi karşılığında serbest bıraktı⁵⁷⁶.

3.9. Kâtib es-Sır ve Re's en-Nevbe

Bütün meclislerde sözünden ve tecrübesinden istifade edilen Kâtib es-Sırr (Nâzır el-İnşâ) devletin ve sultanın bütün sırlarına vukûfundan dolayı emin ve güvenilir kişilerden olması gerekirdi. Sultana gelen mektup vesaireyi okur ve sultanın emrettiği şekilde bu mektuplara cevap verir ve nişanlarını koyarak ilgili yerlere gönderirdi. Bunun dışında elçi kabulünde elçinin getirdiği mektubu açıp sultana okuduktan sonra bu mektuplara sultanın vereceği direktifler doğrultusunda cevap yazardı. Kâtib es-Sırr sultan adına gelen postayı açmak ve icap eden postacıları dışarı göndermek gibi görevleri de Devâddâr ve Cândârla birlikte yapardı. Kâtib es-Sır bilhassa posta işlerinden birinci derecede sorumludur⁵⁷⁷.

Saray haricinde ve devlet merkezinde görev yapan emîrlerden olan Emîri Mie Re's en-Nevbe ise Sultanın memlûklerinin yani merkezi ordunun kumandanı olup, bu askerlerin her türlü talim, terbiye ve terfi gibi durumlarıyla ilgilenirdi. Sultanın memlûkleri, aralarında herhangi bir ihtilaf veya bir problem olduğunda Re's en-

⁵⁷³ *İnbâ'*, C.IV, sh.115.

⁵⁷⁴ *en-Nücûm*, C.XVI, sh.130.

⁵⁷⁵ *Bedâ'i'*, C.IV, sh.6, 8-9.

⁵⁷⁶ *Bedâ'i'*, C.IV, sh.23.

⁵⁷⁷ *Hutat*, C.II, s.222; *Subh*, C.IV, sh.30; *Hüsn el-Muhâdara*, C. II, sh.131; Ayalon, D. *a.g.e.*, sh.96-97; Dehman, M.A. *Mu'cem el-Elfaz et-Tarihiyye fî 'Asr el-Memâlik*, Dar el-Fikr Dimâşk-Suriye, sh.127, Medhal, sh.366 vd.

Nevbe'ye gelirler ve o da bu problemleri halletmeye çalışır gerektiği zaman hapsedilmesi icap edenleri tevkif ettirirdi⁵⁷⁸.

Sultan Nâsır Hasan⁵⁷⁹ zamanında Re's en-Nevbe Emîri Kebir Sargutmış 1358'de müsâdere edildi. Sultan, ikinci Emîri Ahur Yahşi Bay'ın da cezalandırılmasını emretti ve ikisi de İskenderiye hapishanesine gönderildi⁵⁸⁰.

9 Ocak 1382'de Zeyn ed-Dîn Ömer b. Minhal, Feth ed-Dîn Muhammed b. eş-Şehid'in yerine Dimaşk Kâtib es-Sırrı olarak hil'atlandırılırken aynı sırada ibn Şehîd'in ise müsâderesi yazılıyordu⁵⁸¹.

10 Şubat 1383 tarihinde el-Vech el-Bahrî Nâibi Kurt, maiyetindeki adamlara kötü davranması ve çirkin yaşayışı sebebiyle tevkif edilip malları müsâdere edildi. Emîr Ayıtmış'ın huzurunda feci şekilde dövüldü. Bu örnekte Re's en-Nevbelerin de cezalandırmaya nezaret ettiklerini görüyoruz⁵⁸².

1388 Müstevfî ed-Devle Sa'ad ed-Dîn b. Karûra da tevkif edildi ve ondan da otuz bin dirhem getirilmesi istendi⁵⁸³.

3 Ağustos 1405 tarihinde geceleyin Re's en-Nevbe Emîr Yeşbek ibn Özdemir ve Emîr Timraz ve Emîr Sudun ve kardeşi Sudun Taz'dan Emîru Ahur İnal Bey ve onunla beraber Emîr Sudun el-Celeb ile Hazman da askerlerle gizlendi. Sultan bunları kuşattı ve mallarını aldı⁵⁸⁴.

1406 yılı Haziran ayında Sultan, Kadı Feth ed-Dîn Feth el-Lâh'ı Kâtib es-Sır görevine geri getirdi. Fahr ed-Dîn b. Muzavvak'ı da azletti⁵⁸⁵. Kâtib es-Sır Feth ed-Dîn (Feth el-Lâh) yakalandı. Şâdd ed-Devâvîn Emîr Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Kelfet'e teslim edildi. Dairesi kuşatıldı ve bir milyon dirhem malı alındı. Daha sonra

⁵⁷⁸ *Subh*, C.IV, sh.18, Medhal, sh.353.

⁵⁷⁹ el-Melik en-Nâsır Bedreddin Hasan (18 Aralık 1347-12 Ağustos 1351) / (20 Ekim 1354-17 Mart 1361).

⁵⁸⁰ es-Sülûk, C.III, sh.42, el-Hitât, C.II, sh.405.

⁵⁸¹ es-Sülûk, C.III, sh.455.

⁵⁸² es-Sülûk, C.III, sh.482.

⁵⁸³ es-Sülûk, C.III, sh.583.

⁵⁸⁴ es-Sülûk, C.III, sh.1171.

⁵⁸⁵ en-Nücûm, C.XIII, sh.48, 51.

da Kâtib es-Sırr Sa'ad ed-Dîn ibn. Gurâb'ın yerine tayin edildi. Emîrler gibi altın tırazlı hil'atten giydi⁵⁸⁶.

Sultan Şeyh el-Müeyyed, 1413 senesi Şevvâl ayında Katib es-Sırr Feth ed-Dîn Feth el-Lâh'ı azledip müsâdere ettikten sonra onun yerine Katib es-Sırr olarak eş-Şerîf'i görevlendirdi⁵⁸⁷.

Kadı Zeyn ed-Dîn 'Abd el-Bâsıt'ın tutuklu bulunduğu kaleden İskenderiye hapisanesine gidişi ve beş yüz Mısır dirhemi ile bin Eşrefiye dinarından fazla malına el konulduğu da kaydedilen bilgiler arasındadır⁵⁸⁸ (1435).

Kansuh Gûrî döneminde Re's en-Nevbe Tarabay, nâiblerin, askerlerin ve memlûklerin gizledikleri paralar ile tüccarlardan aldıkları müsâdereler hakkında konuştuğu görülüyorsa da malumat ile ilgili detaya rastlanmamıştır⁵⁸⁹. (Ağustos 1501)

3.10. Hâcib el-Hüccâb

Memlûklerde hâciblik, XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyılın ilk yarısı içerisinde Nâib el-Kâfil ve Atabeklikten sonra gelen önemli görevlerden biridir. Hâcib el-Hüccâb'ın başlıca görevi yasanın hükümlerine göre emîrlerin memlûkleri arasındaki davaları yönetmektir. Elçilik heyetlerini ve misafirleri ağırlamak geçit resmini düzenlemek de onun görevidir. Hâcib el-Hüccâbın ıktâ'ları olmayıp, mahkeme harçlarından aldıkları para ile geçinirlerdi. Eyaletlerdeki hâcibler, Nâib es-Saltananın gıyabında onlara vekâlet ederlerdi⁵⁹⁰. Makrîzî, *"Hâcibler ve yardımcıları, kendilerine şikâyet eden ve edilenden haksızlık edenlerin mallarını almak için göreve getirildiler. Re's-i en-Nevbe, Hâcib'in çalışanıdır. O ya Hâcib adına müsâdere yapar ya da bunun dışında Avarız Vergisi alır. Hâcib tahsilâtın hepsini bu şekilde harcar. Haramlar, çeşitli hatalar milletten millete geçmez. Sultan, ondan bir şey verilmesinden sorumlu*

⁵⁸⁶ es-Sülûk, C.III, sh.1175-1176.

⁵⁸⁷ en-Nücûm, C.XII, sh.57-58, 63.

⁵⁸⁸ es-Sülûk, C.IV, sh.930. Memlûk paraları hakkında bkz. A. Çetin, (2004). "Memlûkler Devrinde Kullanılan Meskûkâta Bir Bakış", *TİD*, XIX/I, sh.39-54.

⁵⁸⁹ *Bedâ'i*, C.IV, sh.16.

⁵⁹⁰ *Subh*, C.IV, sh.18; *el-Hıtat*, C.III, sh.357; *Bedâ'i*, C.IV, sh.29; *Medhal*, sh.355-356; Ayalon, D. a.g.e., sh.95-96.

tutulamaz"⁵⁹¹. şeklinde Hâcib ve re's en-nevbenin görevlerinden bahsetmektedir. Burada müsâdereyi uygulayanlardan bir diğeri re's en-nevbe olduğunu da görmekteyiz.

3 Şubat 1392 tarihinde el-Hâcib Nâsır ed-Dîn Muhammed b. 'Abd el-Lâh b. Bektemir tutuklandı ve bütün parası alındı⁵⁹².

23 Ekim 1451 tarihinde ölen ve kayıtlarımızda rüşvetle görev sahibi olduğu belirtilen bir başka kişi de tek kelime Türkçe bilmediği belirtilen ikinci Hâcib Emîr Nasır ed-Dîn el-Halebî'dir⁵⁹³.

Beyt el-Mâl Vekili Nâsır ed-Dîn es-Safedî, yekûnu otuz bin dinardan fazla olan ve sultanın emriyle askerlere yapılan müsâdere gelirlerini hondlar, kadınlar ve a'yanın kullandığını söylüyor. Burada tahsil edilen emlâkten tahsil edilen malın eleştirisi, *Mısır köylerinde yedi yıldır müsâdere devam etti*. şeklinde yapılmıştır⁵⁹⁴.

1451'de Hâcib el-Hüccâb Tenbek, Sultan'ın emrine uymayarak Sa'ad el-Lâh adında insanların ziyaret ettiği ve inandığı bir kişiyi silahla dövdü bunun üzerine Sultan, Tenbek'i Dimyata sürgün ve on bin dinar meblağını da müsâdere etti⁵⁹⁵.

Aralık 1395'te Sultan Berkûk, Devâddâr Mahmud'un mallarına el koydu. Bu müsâdereden elde edilen gelir, iki milyon dinarı buluyordu⁵⁹⁶.

⁵⁹¹ *es-Sülûk*, C.IV, sh.390-391.

⁵⁹² *es-Sülûk*, C.II, sh.763.

⁵⁹³ *en-Nücûm*, C.XVI, sh.6.

⁵⁹⁴ *Bedâ'i*, C.IV, sh.16.

⁵⁹⁵ *et-Tibr el- Mesbûk*, sh.303.

⁵⁹⁶ *es-Sülûk*, C.III, sh.854-856; *Neyl el-Emel*, C.I/II, sh.364.

SONUÇ

Tarihsel geçmişi çok eskilere dayanan müsâdere müeyyidesi günümüze kadar birçok aşamadan geçmiş ve hukuki niteliği değişmiştir. Memlûkler döneminde müsâderenin tabiatini tek mil cezaların büyüklüğü ile beraber işlediğimiz çalışmamız âmm ve örf hukuku cephesiyle örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Önemli eserlerin meydana geldiği önemli mücadelelerin verildiği ve önemli kararlara imza atan Sultanların bulunduğu bu devir, inişli çıkışlı bir seyir gösterse de kendine has bir nizama sahip olduğu da bilinmelidir.

Müsâdere, mülkiyet ve kişilik hakları ile ilgili bir durumdur. Mülkiyet hakkını önemli ölçüde sınırlayan müsâdere çok eski zamanlardan bu yana siyâsî organizasyonu sağlayan devletlerce uygulanan bir yaptırım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen işlenen bir suçtan dolayı cezai bir yaptırım, bazen toplumsal düzeni korumaya yarayan emniyet tedbiri, bazen de devlet gelirlerine kaynak aktarmak amacıyla uygulanan müsâdere, çoğu zaman da hiçbir suç işlememiş kişilerin mal varlıklarına el konulması şeklinde mülkiyet hakkının kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur. “*Nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege*” dendiği gibi *Kanunsuz, suç ve ceza olmaz*.

Mezkûr eserlerin taranması sonucunda elde edilen bilgilere göre Burcî Memlûklerde en fazla müsâdere müeyyidesinin Sultan Berkûk, Sultan Ferec ve Sultan Kayıtbay dönemlerinde olduğunu söyleyebiliriz. Sultan Ferec’in siyasi nedenlerle kırk üç defa müsâdere cezası verdiği yine aynı dönemde Malatya Valisi Mintaş’ın çeşitli sebeplerle bin yirmi dokuz defa müsâdere uyguladığı bilinmektedir. Kayıtbay döneminin istikrarı, tüccarların denetim altına alınması, ihtikârın devlet tekeline geçmesi gibi iktisadi gelişmeler aynı oranda müreffeh yaşamı da getirmiştir. Kaynaklarda belirtilen bir emîrin dahi maddi sıkıntı çekmediğine dair anlatımlar ahval hakkında doğru bilgiler vermeyebilir. Ülkede para ayarının değişken olması, yabancı paralar karşısında Memlûk paralarının durumu, sürekli para darp edilmesi ve ayrıca bereketli Nil nehrinin yılın bir döneminde taşıp mahsulü telef etmesi hatta akabinde meydana gelen veba nedeniyle pek çok insanın ölmesi, bu zengin hayatlar ile örtüşmüyor gibi görünüyorsa da o çark uzun bir süre bu şekilde işlemiştir.

Kaynaklarda dikkati çeken başka bir husus müsâderenin örfî olarak sıklıkla uygulanışdır. Müsâdere edilen kişinin ise sadece devlet ricali değil halkın da bu uygulamaya şiddetle maruz kaldığı görülmüştür. Müsâdere edilen kişiye iade-i itibar yapıldığı da elde edilen bilgiler içerisinde yer almaktadır. Başka bir bilgi de hapisteyken öldüğü bildirilen kişinin, ailesinin müsâdereye maruz bırakılması ve halkın bu durumu esefle karşılaşmasıdır. Suçu sabit olduğuna hükmedilen bir kişi cezasını çekerken ailesinin de bu cezaya dâhil olması cezanın şahsiliği ilkesiyle tezat bir durumdur. Suçluların evlat, akraba ve meşru varislerine ait olan malların da müsâdere edildiğine dair kayıtlar da ilgimizi çekmiş örneklerden olup cezanın şahsiliği ilkesine aykırı olsa da elde edilen emvalin miktarı dehşet boyuttadır. Bunun yanında genel müsâdere uygulaması bazen olayın esas muhatabından başka o kişinin aile fertleri mirasçılarını da zor durumda bırakmıştır.

Diğer cezalar yanında, servetine el konulmasına da karar verilen bir kimsenin mal varlığının müsâderesi ancak sultanın bu hususta verdiği veya vereceği emir üzerine yapılabilirken bazen diğer görevlilerin de karar yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şifahi olarak tevdi edilen emrin fetva olarak da verildiği kaynaklarda belirtilmişse de maalesef bu yazılı evraka ulaşamamıştır. Konuyla ilgili esas sıkıntı diğer devletlerde olduğu gibi uygulamanın kurumsallaşmamış olmasıdır. Yani ne müsâdere için ne ayrı bir divan ya da müessese ihdas edilmiş ne bunun için hususi görevli atanmış ne de cezanın uygulama ilkeleri ile ilgili bir belge bulunmaktadır. Ancak görüldüğü üzere başta Şâdd ed-Devâvîn başta olmak üzere Re's en-nevbe gibi görevliler müeyyideyi uygulayıcı roller üstlenmişlerdir. Suçlunun cezası sadece malına el konulmasıyla sınırlı kalmamış bazen beraberinde bazen de ayrı olarak azil, hapis, sürgün, ölüm gibi cezalara da çarptırılmışlardır. Cezanın infazından önce şahsın malvarlığı tespit edilmiş onun üzerine cezası uygulanmıştır.

Müsâderede fail ve mef'ul olarak en çok karşımıza çıkanlar örneklerden de anlaşılacağı üzere en çok vezirlerdir. Memlûk tarihi idari teşkilatında yetki dağılımı ve sınırlandırılması aşamalarından geçen vezaretin bu değişimi belki de bu sonucu doğurmuştur. Burcî Memlûklerinde bürokratik olarak etkisini kaybettiğini bildiğimiz bu müessese ile ilgili sayısız örnekten söz edebiliriz. Memlûklerde vezirlik müessesini inceleyen mezkûr çalışmaya göre Memlûklerde bu görevi yürüten toplam yüz vezirin azledildikten sonra pek çoğu tutuklanmış, işkence görmüş ve mal müsâderesine tabi tutulmuşlardır.

KAYNAKÇA

- ‘Abd es-Seyyid, Hâkim Emin, (1967). *Kıyâmu Devle el-Memâlik es-Sâniye*, Kahire.
- ‘Abd et-Tevvâb, ‘Abd er-Rahmân Mahmud (1978). *Kayıtbay el-Mahmûdî*, Hey’et el-Misriyye el-Âmme el-Kitâb, Mısır. (218 sh.).
- Abidin, A. (1938). “‘Aynî’nin, ‘Ikdu’l-Cumân fî Tarihi Ehli’z-Zemân Adlı Tarihinde Osmanlılara Ait Verilen Malumatın Tedkiki”, *Tarih Semineri Dergisi*, II, İÜEFY, İstanbul. (sh. 111-215)
- Âdem Apak, (2011). “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, *Uludağ ÜİFD*, 10/1, Bursa.
- Ağır, A. M. (2009). “Küçük Sultanın Firarı Memlûk Sultanı Azîz Yusuf’un Kahire Kalesinden Kaçması 1439”, *Turkish Studies*, Vol. 4/8, (sh. 412-426).
- Ağır, A. M., (2010). “15. Yüzyılda Memlûklerin Doğu Akdeniz Siyaseti”, *Balıkesir ÜSBED* 13, (23), (sh. 140-151).
- Ağır, A. M., (2011). “Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilâfet Kurumu”, *GA ÜSBD*, 10/2, (sh. 637-651).
- Ağır, A. M., (Kürşat Solak), (2013). Memlûk Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki Önemli Siyasî Faaliyetleri, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 11, Bahar 2013, Sayı: 14, (sh. 107-130)
- Ahmed Darrag, (1961). *L’Egypte sous Le Regne de Barsbay 825-841/1422-1438*, Dimaşk.
- Ahmed Feridun (Feridun Bey), (ö. 1583). *Mecmu’ât Münşe’ât-ı Feridun Bey*, 2 Cilt, (C.I: sh. 1-666; C.II: sh. 667-1224) Dâr el-Etıbba el-‘Âmire, 1265-1274 (1848-1857), Widener Library, Harvard University, Cambridge, Mass. (1124 sh.).
- Ahmed, Ahmed ‘Abd er-Rezzâk, (1979). *el-Bezl ve el-Bartala Zemen Selâtîn el-Memâlik*, Hey’et el-Misriyye el-Âmme el-Kitab, Mısır, (249 sh.).
- Aka, İsmail, “*Timurlular*”, DİA, C. 41. (sh. 179)
- Akdağ, M.(1974). *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul.
- Akkündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, Diyarbakır, Dicle ÜHFY, (1000 sh.).
- Akkündüz, A. (1990-1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-III, İstanbul.
- Akşit, M. Cevat, (1976). *İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, İstanbul.
- Aktan, A. (1990). “Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü”, *Atatürk ÜİFD*, S.9, Erzurum, (sh. 270-279).

- Aktan, A. (1991). "Mısır'da Abbasi Halifeleri", *Belleten*, LV/214, Ankara. (sh. 613-647).
- Akyılmaz, Sevgi Gül, (2008). "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması", *Gazi ÜHFD*, C. XII, S. 1-2, Ankara.
- Algül, Hüseyin, "Haram Aylar", *DİA*, C. XVI. (sh. 105-106)
- Alinge, Curt, (1967). (Çev. Coşkun Uçok) "Moğol Kanunları", *DTCFD*, 1967. (sh. 235-261).
- Alp, Sedat, (1947). "Hitit Kanunları Hakkında", *DTCFD*, C. V, S. 5, Ankara.
- Ampel, Sunan, (2014). "Dinasti Mamluk Di Mesir", *Surabaya/Endonezya*.
- Ardıç, N. (2005). "Osmanlı Hukuku ve Oryantalist Yaklaşım: Bir Eleştiri" Reem Meshal Straddling the Sacred and the Secular: *The Autonomy of Ottoman Egyptian Courts during the 16th and 17th Centuries*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Hukuk Tarihi Sayısı*, C.3/S.5. (sh. 835-842).
- Arık, F. Ş. (1985). "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere", (Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985), *Tebliğler III, Türk Tarihi, C.I, İÜEF, TAM*, İstanbul, (sh. 47-64).
- Arık, F. Ş., (1995). "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar - I Suçlar ve Cezalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVII, S. 28 (ayrı basım), (sh. 1-50).
- Arsal, S. M. (1941). *Hukuk Tarihi Dersleri*, Ankara.
- Arsal, S. M. (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İÜHFY, İstanbul.
- Artuk, İ. (1960). "Abbasi, Selçuk, Artuk ve Burcî Memlûklerine Ait Sikkelerden Birkaçı", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, (sh. 216-226).
- Ashtor, Eliyau (1986), (edit. Benjamin Z. Kedar), "V Observations on Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century, *Journal of European Economic History* 5", Rome, 1976, *East-West Trade in the Medieval Mediterranean*, London,
- Âşık Paşa-Zâde, (Neşr. Âlî Bey), (ö. 1484?) (1332). *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, (318 sh.).
- 'Aşûr, Sa'id 'Abd el-Fettâh, (1976). *el-'Asr el- Memâlîkî fî Mısır ve eş-Şâm*, Kahire, (512 sh.).
- 'Aşûr, Sa'id 'Abd, (1987). *Târîh el-İslâm ve Hadâratuhu*, Kahire, (636 sh.).
- 'Aşûr, Sa'id 'Abd, (1992). *el-Mücteme'a el-Mısri fî 'Asr Selâtîn ve el-Memâlîk*, Kahire, (304 sh.).
- Ayalon, D. (1949). "The Circassians in the Memlûk Kingdom" *Journal of the American Oriental Society*, 69(3), 135-147.

- Ayalon, D. (1971). (Çev. Salih Özbaran), “*Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri*”, *İÜEFD*, (25); 39-50, İstanbul.
- Ayalon, D. (1989). (Çev. Samira Kortantamer), “*Memlûk Devleti’nde Kölelik Sistemi*”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (IV): 211-247.
- Ayalon, D. (2015). (Çev. A. Mesut Ağır), *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, TTK, Ankara, 2015,
- Ayaz, F. Y. (2005) “*Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbn Sel’ûs (ö. 693-1294)*”, *ÇuÜİFD*, V/I, sh. 123-152.
- Ayaz, F. Y. (2009). *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, Ankara, 262 sh.
- Ayaz, F. Y. (2013). “*Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)*”, *ÇuÜSBED*, C. 22, S. 1. (291-322 sh.)
- Aydın, M. A. (2005). “*Türk Hukuk Tarihçiliği*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, 3(5); 9-25.
- Aykaç, Mehmet, (1997). *Abbasi Devleti’nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Dîvânlar*, (123-232/750-847), Ankara.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, (1990). *Bezm u Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara.
- Babinger, F. (1992). (Çev. Coşkun Üçok), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, KBY, Ankara, 502 sh.
- Bacharach, J. L. (1971). “*Circassian Monetary Policy: Silver*” *The Numismatic Chronicle*, Vol: XI, The Royal Numismatic Society.
- Bacharach, J. L. (1976). “*Circassian Monetary Policy: Copper*” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XIX(1); 32-47.
- Bahadır, G. (2010). “İra Marvin Lapidus’un “*Muslim Cities in The Later Middle Ages*” Kitabına Göre Memlûk Tarihi”, *FIÜ SBD*, 20(2); 383-398, Elazığ.
- Barkan, Ö. L. (1968). “*Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*”, *Belgeler*, C.III/5-6, 1-479.
- Barkan, Ö. L. (1970). “*XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri*”, *Belleten*, C. 34, S. 136, sh. 557-607.
- Barkan, Ö. L. (1986). “*Türk Hukuk Tarihine Giriş*”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.14, İstanbul, Nisan.
- Barthold, V. V. (1963). (İlaveleriyle: M. Fuad Köprülü) *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara. (367 sh.)
- Barthold, V. V. (1975). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka), Ankara. (390 sh.)

- Bedevî, 'Abd er-Rahmân, (1993). *Mevsu'at el-Müsteşrikîn*, Beyrût, 640 sh.
- Bedir, M. (2005). "Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, 3(5); 27-84.
- Bilmen, Ö. N. (1967). *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 8C, İstanbul.
- Brockelmann, C. (1968). (Çev. Nebiye Emin Faris-Münir el-Ba'lebekî), *Tarih eş-Şu'ub el-İslâmiyye*, 5. Baskı, Beyrût.
- Brockelmann, C. (1992). (Çev. Neşet Çağatay), *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ankara. (Memlûkler kısmı sh. 182-225).
- Brockelmann, C.⁵⁹⁷, (1959). (Çev. 'Abd el-Halîm en-Neccâr 3 Cilt - Seyyid Ya'kûb Bekir ve Ramazan 'Abd et-Tevvâb +3Cilt), *Tarih el-Edeb el-Arabî*, 6 Cilt, 5. Baskı, Dâr el-Ma'ârif, Kahire.
- Büyükbâş, Nazım, (2013) "*İslâm Ceza Hukukunda Haddlerin Caydırıcılığı*", GOP ÜİFD, Cilt 1, Sayı 2.
- Cahen, Claude, "*L'Histoire Economique et Sociale de l'orient Musulman Medieval*", *Revue des Etudes Islamiques*, Tome XXVIII, Cahier 1, Paris, 1960, sh. 96-103.
- Certel, Abdulkadir, (2008). *Müsâdere*, Ankara.
- Cezar, Y. (1977). "Bir Âyân'ın Muhallefatı. Havza ve Köprülü Kazaları Âyânı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsâdere olayı ve terekenin incelenmesi)", *Belleten*, XLI(161); 41-78.
- Circis, F. *fî Tarihi Mısır's-Siyâsî münzü el-'Asr el-Memlûkî*, Kahire.
- Cüveynî, Alâaddin Ata Melik, (2013). *Tarih-i Cihan Güşâ* (çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara.
- Çağatay, Neşet (1958-59). "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri", *AÜİFD*, C. VII.
- Çağlayan, M. M. (1973). "Müsâdere Üzerine İnceleme", *Adalet Dergisi*, 64(4).
- Çetin, A. (2000). "Memlûklerin Gerilemesinin İktisadî Sebeplerine Bir Bakış", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Çetin, A. (2004) "*Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları*", *AÜDTCF TAD*, 35/22, 2004, sh. 71-87.
- Çetin, A. (2004). "Memlûk Kaynaklarına Göre Mısır'ın Hudutları", *Manas ÜSBD*, (10).

⁵⁹⁷ *Geschichte der Arabischen Litteratur*, 2 Vols. Leiden, 1943-1944. and Sup. 3 Vols. Leiden, 1937- 1942.

- Çetin, A. (2004). "Memlûkler Devrinde Kullanılan Meskûkâta Bir Bakış", *TİD*, XIX/I.
- Çetin, A. (2004). "Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri", *Belleten*, LXVIII (251); 105-130, Nisan.
- Çetin, A. (2006). "Memlûk Sultanlarının İnam ve İhsanına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, X/26, Erzurum.
- Çetin, A. (2007). "Memlûklerde Bedenî Cezalar ve İşkencelere Bir Bakış", *Türk Kültüründe Beden Sempozyumu*, Türk Dil Tarih Kültür Birliği - Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Çetin, A. (2007). *Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilat*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Çetin, A. (2008). "Memlûkler Devri'nde Mısır İktisâdiyatında Yollar", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, *Dünya Yayınları*, Şubat.
- Çetin, A. (2008). *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, Kriter Yayınları, Ankara, Aralık.
- Çetin, A. (2011). "el-Esâlîb et-Ta'zîb el-Ma'neviyye ve el-Cesediyye fî 'Ahd Devlet el-Memâlik el-Burcîyye", *Dirâsât*, June. 38(2); 537-548.
- Çetin, A. (2011). "Memlûklerin Kıbrıs ile İlişkileri", *Adalya*, S. 14. (sh. 327-344)
- Dağlı, Y. ve Uçer, C. (1997). *Tarih Çevirme Kılavuzu*, 4 Cilt, Ankara.
- Dalkılıç, Murat, (2010). "Bermekîlerin Düşüşü", *Fırat ÜİFD*, 15/1, Elazığ, (183-197 sh.)
- Dehman, Muhammed Ahmed, (1990). *Mu'cem el-Elfâz et-Tarihiyye fî 'Asr el-Memlûkiyye*, Dimaşk.
- Demambynes, M.G., *Memlûkler Devrinde Suriye*, Basılmamış, TTK, Ktp. terc. nr. 15.
- Demirci, Mustafa, (2004) "Emevîlerin Irak Valisi Hâlid B. Abdullah el-Kasrî'nin Hayatı ve Faaliyetleri", *DBAD*, C. IV, S. 3, Samsun. (61-74 sh.)
- Dozy, R.P. A. (1881). *Supplement Aux Dictionnaires Arabes*, 2 Volumes, E. J. Brill, Leyden.
- Dumit, A.H. (1970). *ed-Devlet el-Memlûkiyye Tarih-i Siyasî ve el-İktisadî ve el-'Askerî*, Beyrût.
- Düzbakar, Ömer, "İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 3, (3), C0074.
- Ebu Halil, Ş. (2005). *Atlas et-Târih el-'Arabî el-İslâmî*, Dimaşk.
- Ekinci, E. B. (2006). *İslâm Hukuku*, İstanbul.

- el-‘Advân, Şadiye Hasan Ahmed (2012). *Mevarid ibn İyas fi Kitabihi Bedâ’i’ ez-Zuhûr ‘an es-Sara’ el-Memlûkî el-Osmânî*, Balka Üniversitesi Yayını, C. VI, S. 2, Amman, 2012. (94-109 sh.)
- el-‘Arînî, Seyyid el-Bâz, (1979). *el-Memâlîk*, Kahire.
- el-‘Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmûd b. Ahmed, (1962). (Neşr. Hans Ernst), *er-Ravz ez-Zâhir fî Sîret el-Melik ez-Zâhir Tatar*, Kahire, (51 sh.).
- el-‘Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmûd b. Ahmed, (1966-1967). (Neşr. Fehim Muhammed Şeltût-Muhammed Mustafa Ziyâde), *es-Seyf el-Mühenned fî Sîret el-Melik el-Mü’eyyed Şeyh el-Mahmûdî*, Kahire, (469 sh.).
- el-‘Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmûd b. Ahmed, (1989). (Neşr. ‘Abd er-Rezzak el-Tantavî el-Karmut). *‘İkd el-Cumân fî Tarihi Ehl ez- Zamân*, C.XIX / 2 Cüz, 1. Baskı, Kahire.
- el-‘Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmûd b. Ahmed, (2002). (Neşr. İman Ömer Şükrî), *es-Sultan Berkûk Müessesü Devlet el-Memâlîk el-Çerâkise*, 1. Baskı, Kahire, (612 sh.).
- el-‘Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmûd b. Ahmed, (ö. 1451). *‘İkd el-Cumân fî Tarihi Ehl ez- Zamân*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüphanesi, nr. 2911/19; Veliyy ed-Dîn Efendi Ktp, nr. 2396.
- el-Cebertî, ‘Abd er-Rahmân b. Hasan, (1810/1971). *Tarih-i Mısır*, Behcet Mustafa Tercümesi.
- el-Cebertî, ‘Abd er-Rahmân b. Hasan, (1998). (Neşr. ‘Abd er-Rahîm ‘Abd er-Rahmân ‘Abd er-Rahîm), *Âcâib el-Âsâr fî Terâcimi ve el-Ahbâr*, 4 Cilt, Kahire.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, (1990). (ö. 1002-8) (Neşr. Ahmed ‘Abd el-Gafûr ‘Attâr), *es-Sihâh Tâc el-Luga ve Sihâh el-‘Arabiyye*, 7 Cilt, Beyrût.
- Elçibey, Ebulfez, (1997) *Tolunoğulları Devleti (868–905)*, (çev. Selçuk Alkın), İstanbul.
- Eldem, H. E. (1935). *Mısır’ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu’da Bulunan Bir Kitabe*, İstanbul.
- el-Firuzâbâdî, Mecd ed-Dîn Muhammed b. Ya’kûb eş-Şirâzî (1978-1980). (ö. 1415) *el-Kâmûs el-Muhît*, 4 Cilt, Kahire.
- el-Kalkaşandî, Şihab ed-Dîn el-‘Abbas Ahmed b. ‘Abd el-Lâh (1912-1919). (ö. 1418) (Neşr. Dâr el- Kütüb el-Mısriyye), *Subh el-A’sâ fî Sînâ’at el-İnşâ*, 14⁵⁹⁸ Cilt, Kahire.

⁵⁹⁸ 1. ciltte hatalı olarak basım yılı 1922 olarak verilmiştir. 1. C: 1912; 2. C:1913; 3 ve 4. C: 1914; 5, 6, 7 ve 8. C: 1915; 9 ve 10. C: 1916; 11.C: 1917; 12 ve 13. C: 1918; 14. C: 1919.

- el-Kalkaşandî, Şihab ed-Dîn el-'Abbas Ahmed b. 'Abd el-Lâh, (1980). (Neşr. 'Abd es-Settâr Ahmed Ferac), *Me'âsir el-Înâfe fî Me'âlim el-Hilâfe*, 2 Cilt, 'Âlem el-Kütüb, Beyrût.
- el-Kaşgârî, Mahmud b. el-Hüseyin b. Muhammed (1985). (ö. 1105) (Çev. Besim Atalay), *Divânu Lugât et-Türk*, 4 Cilt, TDKY, Ankara.
- el-Katâtî, 'Abd er-Ra'ûf Cebr, (2012), Eyyûbî ve Memlûk Devletlerinde Hapishaneler, Gazze, 2012.
- el-Makrîzî, Takî ed-Dîn Ahmed b. Ali (1971–1972). (ö. 1442) (Neşr. Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Aşûr), *Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifet Düvel el-Mülûk*, 4 Cilt⁵⁹⁹, Matba'at Dâr el-Kütüb, Kahire.
- el-Makrîzî, Takî ed-Dîn Ahmed b. Ali, (1946). (Çev. İbrahim Hakkı Konyalı), *Eski ve İslâmi Paralar*, İstanbul. (Mısır Paraları Kısmı sh. 50-68)
- el-Makrîzî, Takî ed-Dîn Ahmed b. Ali, (1995). (Neşr. 'Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî), *Dürrer el-'Ukûd el-Ferîde fî Terâcim el-A'yân el-Müfîde*, 2 Cilt, Dimaşk.
- el-Makrîzî, Takî ed-Dîn Ahmed b. Ali, (1998). (Neşr. Muhammed Zinhüm-Medîha eş-Şarkâvî), *Kitab el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr fî Zikr el-Hitât ve el-Âsâr*, 3 Cilt, Kahire.
- el-Makrîzî, Takî ed-Dîn Ahmed b. Ali, (Neşr. Yâsir Seyyid Salihîn), *İgâset el-Umme bi-Keşf el-Gumme*, (Basım yılı ve yeri yok) (93 sh.).
- el-Malatî, Zeyn ed-Dîn 'Abd el-Bâsıt b. Halil b. Şahin (2002). (ö. 1514) (Neşr. 'Ömer 'Abd es-Selâm Tadmürî), *Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, 9 Cilt, Sayda-Beyrût.
- el-Mâverdî, Ebu el-Hasan Habîb, (1994). (ö. 1058) (Çev. Ali Şafak), *el-Ahkâm es-Sultâniyye*, İstanbul.
- Emiroğlu, Haluk, "Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu", AÜHFD, C. 51, S. 3, Ankara, 2002, sh. 85-96.
- Enan, M. A. (1999). *Müerrihu Mısır el-İslâmiyye ve Mesâdir et-Tarih el-Mısrî*, Kahire, 211.
- Erdem, İlhan, (2003) "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", AÜDTCTF TAD, C. XXI, S. XXXIII, Ankara.
- Erdem, S. (2005). "Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni bir Referans Çevresi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, 3(5).

⁵⁹⁹ I-II. Cilt (Neşr. Muhammed Mustafa Ziyâde) 1956; III-IV. Cilt (Neşr. Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Aşûr), 1971,1972.

- Erdoğan, Emine, (2006). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar İtaat İlişkinine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, Kastamonu Eğitim Dergisi, C. 14/1 (217-226 sh.)
- Ersan İlal, (1969). “Magna Carta”, İÜHFM, C. XXXIV, S. 1-4, İstanbul.
- Ersoy, Tolga, (2011) “Justinianus Döneminde Müsâdere Uygulamaları”, (Der. M. Murat İnceoglu), Prof. Dr. Belgin Erdoğan’a Armağan, DR Yayınları, İstanbul.
- Esen, H. (2002). “İslâm Hukuku Açısından Müsâdere”, 9 Eylül ÜİFD, (XV), İzmir. (183-215 sh.)
- es-Sayrâfî, Ali b. Davûd b. el-Hatîb el-Cevherî (1970). *Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârih ez-Zamân*, (ö. 1495) (Neşr. Hasan Habeşî), Matba‘atü Dâr el-Kütüb, Kahire.
- es-Sebi, ‘Abd el-Ehad - Halime Ferhat, (1994). *el-Medine fî Usur el-Vusta*, Beyrût.
- es-Sehâvî, Şems ed-Dîn Ebu el-Hayr Muhammed b. ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed, (1970). (ö. 1496) *et-Tibr el- Mesbûk fî ez-Zeyl es-Sülûk*, Tıpkıbasım, Kahire.
- es-Sehâvî, Şems ed-Dîn Ebu el-Hayr Muhammed b. ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed, (1992). *ez-Zeyl et-Tâm ‘alâ Düvel el-İslâmî li ez-Zehebî*, 3 Cilt, Kuveyt-Beyrût.
- es-Sehâvî, Şems ed-Dîn Ebu el-Hayr Muhammed b. ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed, *ed-Dav’ e-Lâmi’ li-Ehl el-Karn et-Tâsî*, 4 Cilt.
- es-Suyutî, ‘Abd er-Rahmân b. Ebî Bekir (1998). (ö. 1505) (Neşr. Muhammed Muhî ed-Dîn ‘Abd el-Hamid), *Târih el-Hulefâ*, Beyrût.
- es-Suyutî, ‘Abd er-Rahmân b. Ebî Bekir, (1967). (Neşr. Muhammed Ebu el-Fadl İbrahim), *Hüsn el-Muhâdara fî Tarihi Mısır ve el-Kahire*, 2 Cilt, Dâr İhya’ el-Kütüb el-‘Arabî, Haleb.
- eş-Şerbînî, el-Beyyûmî İsmail, (1997). *Müsâderetü el-Emlâk fî ed-Devleti el-İslâmiyye (‘Asrı Selâtîn el-Memâlîk)*, 1.
- eş-Şillî, F. (2008). *Bilâd eş-Şâm fî Zill ed-Devlet el-Memlûkiyye es-Sâniye*, Dimaşk.
- ez-Zâhirî, Gars ed-Dîn Halil ibn Şâhin (1893). (ö. 1431) (Neşr. Bolis Ravis), *Kitâbü Zübdetü Keşf el-Memâlik ve Beyân et-Tarak ve el-Mesâlik*, Paris, (165 sh).
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtada el-Hüseynî (1973). (ö. 1791) (Neşr. Mustafa Hicâzî), *Tâc el-Arûs*, 40 Cilt, Kuveyt.
- ez-Ziriklî, Hayr ed-Dîn, (ö. 1976) (1992), *el-A‘lâm Kâmusu Terâcîm*, 7 Cilt, Beyrut.
- Ferruh, Ö. (1989). *Tarih el-Edeb el-Arabî*, 6 Cilt, Beyrût.

- Fischel, Walter J. Ibn Khaldun and Tamerlane: Their Historic Meeting in Damascus, sh. 66.
- Galanti, A. (1341). Hammurabi Kanunu, İstanbul.
- Galanti, A. (1933). Asur Kanunu, İstanbul,
- Gökhan, İ. (2008). "Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları 842–857 1438–1453", *TİD*, XXIII/I.
- Gregory, Timothy E. (2005). A History of Byzantium, Malden/Oxford: Blackwell.
- Gül, M. (2002). "Mısır Memlûklerinde Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık ve Kudüs", *Belleten* C. LXVI/246. (363-370 sh.)
- Gül, M. (2002). "Mısır Memlûklerinin Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri", *Fırat ÜSBD*, XII(2); Elazığ.
- Günaltay, Ş. (1991). *İslâm Tarihinin Kaynakları*, Endülüs Yayınları, İstanbul.
- Hamîdullah, M. (1997) el-Vesâik es-Siyâsiyye Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul. (488 sh.)
- Hamîdullah, M.(1985) el-Vesâik es-Siyâsiyye ve el-İdariyye li'l-Uhûd el-Fâtımiyye ve el-Atabekiyye ve el-Eyyûbiyye, Dirâseti Nusûs, Silsiletü Vesâiki el-İslâm 4, Beyrut.
- Has, Şükrü Selim, (2006), "Klasik Fıkıh Usulünde Neshin Mahiyeti", *EÜ SBED*, S. 21/2, sh. 547 vd.
- Hasan, U. (2000). *Tomanbay Ahar Selâtin Memalik*, Dâr el-Emel.
- Heyd, Wilhelm Von, (2000). (Çev. Enver Ziya Karal), *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 2. Baskı, TTK, Ankara.
- Hinz, W. (1990). (Çev. Sevim Acar), *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, İstanbul.
- Hitti, K. P. (1980). (Çev. Salih Tuğ), "Memlûkler", *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, İstanbul, IV; 1083-1142.
- Holt, P. M. (1988). (Çev. Samira Kortantamer), "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", *Belleten*, LII/202–203, 227-246.
- Irwin, R. (2006). "Mamluk History and Historians", *Mamlûk Studies Review*, Chicago, 9(2). (sh. 63-70)
- Islahî, 'Abd el-'Azîm, "Economic and Financial Crises in Fifteenth-Century Egypt", 8th International Conference on Islamic Economics and Finance, King Abdul Aziz University, Jeddah, Saudi Arabia, (sh. 1-18)
- Istrenc, K. (1985). *Buldan el-Hilafet eş-Şarkıyye*, Beyrût. (586 sh.)

- ibn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. 'Abd el-'Aziz (1992) (ö. 1836) *Redd el-Muhtâr, Dâr el-Fikr, Beyrut.*
- ibn Arabşah, Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Muhammed (1882). (ö. 1450) (Neşr. Kebîr ed-Dîn Ahmed-Major H. S. Jarret), *'Acâ'ib el-Makdûr fî Ahbari et-Teymur*, Kalkûta. (345 sh.).
- ibn Arabşah, Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Muhammed, (1860). (Neşr. Nazmi-zâde Efendi), *Tarih-i Timurlenk*, İstanbul, 1277. (175 sh.)
- ibn Bîbî, (1996). (Haz. Mürsel Öztürk), *el-Evâmir el-Alâ'iyе fi el-Umûr el-'Alâ'iyе* (Selçuknâme), C. I, Ankara.
- İbn Dokmak, Sârim ed-Dîn İbrahim b. Muhammed b. Aydemir, (1982). (ö. 1407) (Neşr. Saîd A. Âşûr-Ahmedes-Seyyid Derrâc), Mekke.
- İbn el-'İmâd, İmam Şehab ed-Dîn Ebî el-Felâh 'Abd el-Hayy ibn Ahmed b. Muhammed el-'Akerî el-Hanbelî ed-Dimaşkî (1993). (ö. 1678) (Neşr. Mahmûd el-Arnâvud-'Abd el-Kâdir el-Arnâvud), *Şezerât ez-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb, 10 Cilt*, Dâr ibn Kesîr, Dimaşk-Beyrut.
- İbn el-Furât, Nâsır ed-Dîn Muhammed b. 'Abd er-Rahîm (1936). (ö. 1405) (Neşr. Kostantin Zurayk), *Tarihu ibn el-Furat, 9 Cilt*, el-Matba'a el-Emir Kâniye, Beyrût. (9/1 245 sh.).
- ibn Esir, (1987) *el-Kâmil fî et-Tarîh Tercemesi*, C. IX, (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul.
- ibn Fadl el-Lâh el-Ömerî (ö. 1349), *Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr*
- İbn Hacer, Şihâb ed-Din Ahmed b. Ali el-'Askalânî (1969, 1994, 1972, 1998). (ö. 1449) (Neşr. Dr. Hasan Habeşî), *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr, 4 Cilt*, Kahire.
- İbn Hacer, Şihâb ed-Din Ahmed b. Ali el-'Askalânî, (1992). *Zeyl ed-Dürer el-Kâmine*, (Neşr. 'Adnan Derviş), Kahire. (453 sh.).
- İbn Hacer, Şihâb ed-Din Ahmed b. Ali el-'Askalânî, (1993). *ed-Dürer el-Kâmine fî A'yân el-Miet es-Sâmine, 4 Cilt*, Dâr el-Ceyl, Beyrût.
- İbn Hacer, Şihâb ed-Din Ahmed b. Ali el-'Askalânî, (1998). *Ref' el-Isr'an Kudât Mısr*, (Neşr. 'Ali Muhammed 'Ömer), 1. Baskı, Matba'a el-Medenî, Kahire. (551 sh.).
- İbn Haldûn, Velî ed-Dîn 'Abd er-Rahmân b. Muhammed, (1957). *et-Ta'rif bi-ibn Haldun ve Rihletihi Garben ve Şarken*, from King Saud University. (tıpkıbasım) (41 sh.)
- İbn Haldûn, Velî ed-Dîn 'Abd er-Rahmân b. Muhammed, (2000-2001). (ö. 1406) (Neşr. Süheyl Zekkâr, Haşîye ve Fihrist: Halil Şehâde), *'Unvân el-'İber Divân el-Mübtedâ el-Haber fî Eyyâm el-'Arab ve el-'Acem ve el-Berber ve men Âsârahum min Zevî es-Sultân el-Ekber, 8 Cilt*, Beyrût.

- İbn Haldûn, Velî ed-Dîn 'Abd er-Rahmân b. Muhammed, (2004). (Çev. Süleyman Uludağ), *Mukaddime*, 2 Cilt, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- İbn İyas, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed (1983-1971-1987). (ö. 1524) *Bedâ'î ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr*, 5 Cilt+3, (Tahkik: Muhammed Mustafa), Kahire.
- İbn İyas, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, (1931). (Neşr. Paul Kaleb-Muhammed Mustafa, C. V/IV, İstanbul, (906-921).
- İbn İyas, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, (1995). (Neşr. Muhammed Zinhüm Muhammed Azb), *Nüzhet el-Ümem fî el- 'Acâ'ib ve el-Hikem*, Kahire.
- İbn Kadı Şihne, Ebu el-Fadl Muhammed, (1984). (ö. 1485) (Neşr. 'Abd el-Lâh Muhammed ed-Dervîş), *ed-Dürr el-Muntehab fî Târih Memleket Haleb*, Dimaşk. (394 sh.)
- İbn Kadı Şuhbe, Takî ed-Dîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî (1994). (ö. 1448) (Neşr. 'Adnan Dervîş), *Târih ibn Kadı Şuhbe*, 2 Cilt⁶⁰⁰, Dimaşk.
- İbn Kadı Şuhbe, Takî ed-Dîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî, (1979-1980). (Neşr. Hafız 'Abd el-'Alîm Han), *Tabakât eş-Şâfi'iyye*, 4 Cilt, 1. Baskı, Haydarâbâd.
- İbn Manzûr, Muhammed ibn Mukarram ibn Ali ibn Ahmed el-Ensârî el-İfrikî el-Mısrî el-Hazrecî (1999). (ö. 1312) (Neşr. Emin Muhammed 'Abd el-Vehhâb-Muhammed es-Sâdık el-'Abîdî), *Lisân el-'Arab*, 18 Cilt, Dâr el-İhyâ et-Turâs el-'Arabî, Beyrût.
- İbn Nuceym, Zeyn ed-Dîn b. İbrâhîm, (ö. 1519) *er-Rüşvet ve Aksâmuha (min Resailuhu)*.
- İbn Tanrıverdî, Cemâl ed-Dîn Ebu el-Mehâsîn Yûsuf (1970). (ö. 1470) (Neşr. Dâr el-Kütüb el-İlmiyye), *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mûlûk Mısr ve el-Kahire*, 16 Cilt, Beyrût, 1992. (Neşr. Fehim Muhammed Şeltût), C. XII-XIII- XIV.
- İbn Tanrıverdî, Cemâl ed-Dîn Ebu el-Mehâsîn Yûsuf, (1792). (Neşr. Joseph D. Carlyle), *Mevrîd el-Letâfe fî-men Veliye es-Saltana ve el-Hilâfe*, Cambridge. (132 sh.)
- İbn Tanrıverdî, Cemâl ed-Dîn Ebu el-Mehâsîn Yûsuf, (1990). (Neşr. Muhammed Kemâl ed-Dîn 'İzz ed-Dîn 'Ali), *Havâdis ed-Duhûr fî Medâ el-Eyyâm ve eş-Şuhûr*, 2 Cilt, Beyrût.
- İbn Tanrıverdî, Cemâl ed-Dîn Ebu el-Mehâsîn Yûsuf, (1993). (Neşr. Muhammed Muhammed Emin, Takdim: Sa'id 'Abd el-Fettâh 'Aşûr), *el-Menhel es-Sâfi ve el-Müstevfâ fî ba'de el-Vâfi*, 7 Cilt⁶⁰¹, Kahire.

⁶⁰⁰ (2/1: 1340-1350 - 3/2-1350-1378)

⁶⁰¹ Cilt 1-2: 1984, 1986, 1990, 1993. Cilt 3-5, (Neşr. Nebil Muhammed 'Abd el-'Aziz), Kahire, 1986, 1988.

- İbn Teyymiye, Takî ed-Dîn Ahmed el-Cerrânî (2005). (ö. 1327) (Neşr. 'Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz), *Mecmûat Fetâvâ*, 37 Cilt, Dâr el-Vefâ, 3. Baskı, Kahire.
- İbn Teyymiye, Takî ed-Dîn Ahmed el-Cerrânî, (2001) Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe, (Çev. Vecdi Akyüz), İnsan Yayınları, İstanbul.
- İbn Tolun, Şems ed-Dîn Muhammed b. Ali el-Sâlihî (1984). (ö. 1470) (Neşr. Muhammed Ahmed Duhmân), *İlam el-Ver'â bi-men Veliye Nâiben min el-Etrâk bi-Dimaşk eş-Şâm el-Kübrâ*, Dimaşk.
- İnalcık, Ş. I. (1947-1948). "İbn Hâcer'de Osmanlılara Dair Haberler I-II-III", *AÜDTCFD*, VI/III, IV, V, (sh. 189-195 / 349-358 / 517-529)
- İzz ed-Dîn 'A. Muhammed Kemâl ed-Dîn, (1987). *İbn Hacer el-'Askalânî Mü'errihan*, 'Âlim el-Kütüb, 342.
- İzz ed-Dîn 'A. Muhammed Kemâl ed-Dîn, (1990). *'Abd el-Bâsıt el-Hanefî Mü'errihan*, 1. Baskı.
- İzz ed-Dîn 'A. Muhammed Kemâl ed-Dîn, (1992). *Erba'a Müellif ve Erba'a Müellifât min Devlet Memâliki Çerâkise*, Kahire, 301.
- Kabaağaç, Sina ve Erdal Alova, (1995). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1956). "*Kalkaşandî'nin Bilinmeyen Eseri, Meâsirü'l-İnâfe*", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 8(11-12); 99-104.
- Kamaruzaman, Yusoff, (1999). "XVI. Yüzyılda I. Selim ve Mısır Arasındaki İlişkiler", *Osmanlı I (Siyaset)*, Ankara.
- Kanat, C. (2000). "Makrîzî'nin "Kitâb es-Sulûk"undaki Osmanlılar İle İlgili Kayıtlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir, (IV); 225-256.
- Kanat, C. (2010). *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul.
- Karahasanoğlu, S. (2005). "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yaşamış Beş Osmanlı Hukukçusu", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, 3(5); 767-769..
- Kasım, K. 'A. (1998). *'Asr Selâtîn Memalik et-Târih es-Siyâsî ve el-İctima'î*.
- Kaymaz, Nejat, (1964). "*Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I*", TAD, C. II, Ankara.
- Kehhâle, Ö. R. (1993). *Mu'cem el-Muellifin Terâcim Musannif el-Kütüb el-'Arabiyye*, 4 Cilt, Beyrût.
- Koprıman, K. Y. (1971) el- 'Aynî'nin 'İkd el-Cümân'ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Koprarnan, K. Y. (1981). "al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde (1412–1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (10–11); 153-169.
- Koprarnan, K. Y. (1983). "Mısır'da Türk Sultanlığı", *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu*, Ankara, 433-448.
- Koprarnan, K. Y. (1986). "Memlûklerde İnsani Değerler ve Hukuk, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları", *MÜHFD*, 387-404.
- Koprarnan, K. Y. (1989). "Mısır Memlûkleri (1250–1517) Mısır'da Memlûk Devletinin Kuruluşu", *DGBİT*, VI, İstanbul, 433-543.
- Koprarnan, K. Y. (1989). *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412–1421)*, KBY, Ankara.
- Koprarnan, K. Y. (1992) "*Tolunoğulları*", *DGBİT*, VI, İstanbul, (55–79 sh.)
- Koprarnan, K. Y. (1992). "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", *DGBİT*, VII, İstanbul.
- Koprarnan, K. Y. (1992). "Memlûklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul.
- Koprarnan, K. Y. (2002). "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, V, Ankara, 99-126.
- Koprarnan, K. Y. (Altan Çetin, Nihat Yazılıtaş) (2005). "İslâm Toplumlarında İktâ'ın Ortaya Çıkışı", *AÜDTCTF TAD*, 25(39) (221-238 sh.)
- Koprarnan, K. Y. "*Memlûklerde Divan*", *DİA*, C. IX. (sh. 383)
- Kortantamer, S. (1938). "*Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri*", *Belleten*, Ankara, II(5-6); 39-72.
- Kortantamer, S. (1943). "*Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları*" *Belleten*, VII/27.
- Kortantamer, S. (1984). "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, 27-45.
- Kortantamer, S. (1988). "*Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı*", *Belleten*, LII/202–203, 228-245.
- Kortantamer, S. (1994). "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru: el-'Acâib vel-Garâib", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX.
- Kortantamer, S. (2003). "Memlûklerde Hapishaneler" Hapishaneler Sempozyumu, *MaÜ Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi*, İstanbul.
- Kortantamer, S. Bahri Memlûklerde Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler, İzmir. (Doçentlik Tezi)

- Kortel, S. Haluk, (2006). Delhi Türk Sultanlığında Teşkilat (1206-1414), Ankara.
- Kozak, İbrahim Erol, (2011). Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi, Adalet Yayınları, Ankara, 2011.
- Köprülü, F. (1941). “Orta Zaman İslâm Feodalizmi”, Belleten, TTK, V(19); 319-334.
- Lapidus, I. M. (1967). *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Pres, Cambridge-Massachusetts.
- Lebîb, S. (2002). (Çev. Altan Çetin) “Eyyûbîler ve Memlûkler Devrinde Mısır’ın Ticaret Politikası”, Nüsha, (4); 139-164.
- Levy, R.-M. Cavit Baysun, (1997). “Müsâdere”, İA, C. VIII, Eskişehir. (668-673 sh.)
- Lewis, B. (1958). *The Arabs in History*, The Anchor Press, 4. Baskı, London, 192.
- Lewis, B. (2006). (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), *UygarlıkTarihte Araplar*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 287.
- Mahmud, Kaşgarlı (2006). Dîvân-ı Lugât et-Türk, (çev. Besim Atalay), C. I, TDK, 5. Baskı, Ankara.
- Meloy, J. L. (2005). “*Economic Intervention and the Political Economy of the Mamluk State under al-Ashraf Barsbay (1422–1438)*” Mamlûk Studies Review, Chicago, 9(2); 85-103.
- Merçil, E. (2007). *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayını, Anara, 138.
- Merçil, E. (2013). “Selçuklularda Zengin Emîrlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, XXVIII(1); 193-207.
- Metin, Tülay, (2009) “Memlûk Tarihçisi ibn İyâs’ın Hayatı ve Eserleri”, Gazi ÜEFD, S. 4, Ankara.
- Mortel, R. T. (2000). (Çev. Süleyman Kızıltoprak), “*Memlûkler Devrinde Mekke’de Fiyatlar*”, Belleten, 240.
- Mortel, R. T. (2005). (Çev. Fatih Yahya Ayaz), “15. yy.da Memlûk Sivil Bürokrasisinin Gerilemesi - Ebü’l-Hayr en-Nehhâs’ın Kariyeri”, *ÇÜ. SBED*, 14(2); 91-104.
- Mujani, W. K. (2012). “*The Expenses of Mamluk Army during the Burji Period*”, *Advances in Natural and Applied Sciences*, Institute of West Asian Studies (IKRAB), Malaysia, 6(3); 303-309.
- Mumcu, A. (1963). Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl, Ankara.
- Mumcu, A. (1985). Osmanlı Devletinde Rüşvet, İstanbul.
- Mustafa Nuri Paşa, (1992). Netâyic el-Vukû’ât, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen, Neşet Çağatay), 3. Baskı, TTK, Ankara.

- Müennis, H. (1987). *Atlas Tarih el-İslâm*, Kahire.
- Mütevellî, 'A.F. (1995). *Feth el-Osmanî li eş-Şâm ve el-Mısr*, Kahire.
- Neşrî, Mehmed (1995). Kitâb-ı Cihan-Nümâ, (Neşr. F. Reşit Unat – M. Altay Köymen), 3. Baskı, TTK, Ankara.
- Nizâm el-Mülk, Ebu Ali Kıvamuddin Hasan b. Ali b. İshak et-Tûsî, *Siyâsetnâme*, (Çev. Memet Taha Ayar), İş Bankası Yayınları, 5. Basım
- Okandan, R. G. (1940). “*Kadim Yunan’da Hukuki Müesseseler*”, İÜHFM, C. XVII, S. 2.
- Okandan, R. G. (1951). “*Hamurabi Mecellesi*”, İÜHFM, C. 17, S. 1-2, İstanbul. (283-315 sh.)
- Okandan, R. G. (1951). *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul.
- Okur, Kâşif Hamdi (2002), “İslam Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırım Üzerine Bazı Düşünceler”, Gazi ÜİFD, I, Çorum.
- Ostrogorsky, G. (1980). (Çev. Fikret Işıltan), *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara.
- Öğün, Tuncay, (1999) “*Osmanlı Devleti’nde Müsâdere Uygulamaları*”, Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara.
- Önder, Ayhan, (1992). *Ceza Hukuku Dersleri*, İstanbul.
- Özbek, S. (2010). “Memlûk Devleti’nin Siyâsî ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi)”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 27, 529-552.
- Özek, Çetin, “*Devletin Şahsiyeti Aleyhine Cürümlerin Genel Prensipleri*”, İÜHFM, C. XXXII, S. 2-4.
- Özel, A. (1979). “İbn Nuceym (Hayatı ve Eserleri)”, *Atatürk ÜİFD*, (3); 361-378.
- Özen, Ş. (2005). “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, 3(5); 249–378.
- Öztürk, S. (1994). *Osmanlı Belgelerinde Siyâkat Yazısı*, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, MEB, İstanbul.
- Petry, C. F. (1983). “The Politics of Insult: The Mamluk Sultanate’s Response to Criminal Affronts”, *The Muslim World*, (73); 182-207.
- Petry, C. F. (1993). *Twilight of Majesty: The Reigns of the Mamluk Sultans Al-Ashraf Qaytbay and Qansuh Al-Ghawri in Egypt*, University of Washington Press.
- Petry, C. F. (2011). “A Paradox Of Patronage During The Later Mamluk Period”, *Mamlûk Studies Review*, XV. (87-115 sh.)

- Platon, (2011) Devlet, (çev. S. Eyüboğlu-M. Cimcoz), İstanbul.
- Popper, W. (1955). *Egypt and Syria under the Circassian Sultans*, Cambridge University Press, London, England, 15.
- Popper, W. (1957). *Egypt and Syria under the Circassian Sultans*, 1382-1468, Vol. 16, Cambridge University Press, London, England.
- Rabat, Nasser O. (1995), *The Citadel of Cairo*, Leiden.
- Röhrborn, K. (1979). "Osmanlı İmparatorluğunda Müsâdere ve Mutavassıt Güçler", *I Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 15-20, X, 1973), Tebliğler, İÜEF Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 254-260.
- Sevim, A. (2000). "İbn Adîm'in "Zübdetü el-Haleb Min Tarihi Haleb" Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", Belgeler, TTBD, C. XXI, S. 25.
- Sevim, A. (2005), "Sıbt ibnü'l-Cevzî'nin "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan" Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III Sultan Melikşâh Dönemi", Makaleler II, Ankara.
- Sevim, A. (2005). "Sıbt ibnü'l-Cevzî'nin "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan" Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi", Makaleler II, Ankara.
- Seydişehri, M. E. (1331). Tarih-i İlmi Hukuk, İstanbul.
- Seydişehri, M. E. (1332). "Yunan-ı Kadîmde; Hukuk-ı Cezaiye", HFM, S. VI. İstanbul.
- Stowasser, B. (1984). (çev. Nermin Abadan-Unat), "İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", *AÜSBF Konferans*, 5 Ocak, 173-181.
- Süleyman, A.A. (1988). *el-Unsûriyye ve Eseruhâ fî el-Ceyş el-Memlûk*, Kahire.
- Süleyman, A.A. (1985). *Timurlenk ve Devlet Memâlik el-Çerâkise*, Kahire.
- Sümer, F. (1990). "Memlûkler ve Türk Tarihi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 4/46, Ekim, 3-5.
- Şahin, Hasan Ali, (2012) "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1725) Timelkiya Krallığı", EÜ SBED, S. 33, Kayseri. (121-131 sh.)
- Şeşen, R. (1983). *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul, 249.
- Şeşen, R. (1998). (Takdim: Ekmel ed-Dîn İhsanoğlu), *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 451.
- Taşköprüzâde, İsmâ ed-Dîn Ahmed Efendi, (1852). (Çev. Mecdi Efendi), *Terceme-i Şakâyık-ı Nû'maniye*, (530 sh.).

- Taşköprüzâde, İsmâ ed-Dîn Ahmed Efendi, (1975). (ö. 1561) (Neşr. Dâr el-Kütüb el-‘Arabî), *Şakâ-yık-ı Nû‘maniye*, Beyrût, (522 sh.).
- Tekindağ, M.C.Ş. (1950). “XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu”, 11/5, *İÜEFD*, İstanbul, 85-93.
- Tekindağ, M.C.Ş. (1961). *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XVI. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul, 194.
- Tekindağ, M.C.Ş. (1967). “II. Bayezid Devrinde Çukurova’da Nüfuz Mücadelesi: İlk Osmanlı- Memlûk Savaşları (1485–1491)”, *Belleten*, XXXI(123); 345-380.
- Tekindağ, M.C.Ş. (1971). “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜEFTD*, XXV, 1-38.
- Tekindağ, M.C.Ş. (1973) “Mısır, Suriye ve Hicaz’da Yazılmış Arapça Eserlerin Osmanlı Tarihi Bakımından Önemi”, *Türk Tarih Kongresi*, VII/II, Ankara.
- Tekindağ, M.C.Ş. (1976). “Mısır ve Suriye’de Kurulmuş Türk Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 865-875.
- Thomas, A.W. (1965). *The Caliphate*, London.
- Timur'un Günlüğü - Tüzükât-ı Timur*, (2010). (Haz. Kutlukhan Şakirov-Adnan Arslan, İstanbul.
- Tokuş, M. S. (1999). *Târih el-Memâlik fi Mısır ve Bilâd eş-Şam*, Beyrût.
- Tokuş, M. S. (2008). *Târih el-Osmâniyyîn*, Beyrût.
- Tomar, C. (2002). “Kılıçtan Kaleme: Memlûkler ve Entelektüel Hayat”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, İstanbul, 249-259.
- Tomar, C. (2006) “Müsâdere”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul. (sh. 65)
- Türk Hukuk Kurumu, (1944). *Türk Hukuk Lügati*, Ankara.
- Uyar, Mustafa, (2012). “Bir Ortaçağ Kaynağında Yerel Yönetim ve Köy Reisliğine (Riyâset-i Dîh) İlişkin Veriler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, XXI/2, Nisan. (69-77 sh.)
- Uzunçarşılı, İ.H. (1974). *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 4. Baskı, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1998). *Osmanlı Tarihi*, 4 Cilt, TTK, Ankara.
- Üçok, B. (1968). *İslâm Tarihi, Emevîler - Abbasîler*, Ankara, 210.
- Üçok, C. (1947). “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, İstanbul, IV(1-4); 48-73.

- Üçok, C. (1947-1948). "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Dair Hükümler", *AÜHFM*, İstanbul, III-IV(1-4); 125-146.
- Üçok, C. (1970). "İslâm Hukukunun Temel Kurallarından "İçtihatla İçtihat Nakz Edilmez", *İmran Öktem'e Armağan*, *AÜHF*, 39-46.
- Üçok, C. ve Mumcu, A. (1987). *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara.
- Ünal, M. A. (1987). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (49); 95-111.
- Üner, M. O. (1978). *Memluklarda Dini ve Adli Kurumlar I*, (Doçentlik Tezi), Erzurum, 114.
- Yaman, Ahmet, İslâm Devletler Hukukunda Savaş, Beyan Yayınları, 1998, sh. 34.
- Yeniçeri, C. (1980). *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul.
- Yeniçeri, C. (1984). *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul.
- Yıldız, H. D. "Bermekîler", *DİA*, C. V. (sh. 519)
- Yıldız, H. D. (2000). *İslâmiyet ve Türkler*, 3. Baskı, Kamer Yayınları, İstanbul, 272.
- Yiğit, İ. (1997). "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, (11-12); 27-45.
- Yuvalı, Abdülkadir, "Osmanlı Müesseseleri Üzerine İlhanlı Tesiri", *EÜ SBED*, S. 6, 1995, Kayseri, sh. 249-254.
- Zeytun, 'Âdil, (1982). *Târîh el-Memâlîk*, Dimaşk.
- Ziyâde, M. M. (1949). *el-Müerrihûn fî Mısır fî el-Karn el-Hâmis 'Aşere el-Milâdî*, Kahire, 111.
- Ziyâde, M. M. (1993). (Çev. Cüneyt Kanat), "Makrîzî ve Çağdaşları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (8); 219-232.
- Ziyâde, M. M. (1994). *es-Sülûk li el-Makrîzî*, Turâs el-İnsâniyye, Kahire, 40.
- Zümrüt, Osman, "İslâm Tarihinde Zararlı Mescid (Mescid-i Dırar) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları", *OMU İFD*, sh 9-30.

EKLER

EK -1. Memlûk Sultanları

I- Bahrî Memlûk Sultanları⁶⁰²

1. Melik el-Mu'izz İzz ed-Dîn Aybek (648–655/1250–7)⁶⁰³
2. Melik el-Mansur Nur ed-Dîn Ali b. Aybek (655–7/1257–9)
3. Melik el-Muzaffer Seyf ed-Dîn Kutuz (657–8/1259–60)
4. Melik ez-Zâhir Rûkn ed-Dîn Baybars el- Bundukdarî (658–76/1260–77)
5. Melik es-Sa'îd Nâsır ed-Dîn Muhammed Berke Han b. Baybars (676–8/1277–9)
6. Melikt el-'Âdil Bedr ed-Dîn Sülemiş b. Baybars (678/1279)
7. Melik el-Mansur Seyf ed-Dîn Kalavun (678–89/1279-90)
8. Melik el-Eşref Selah ed-Dîn Halil b. Kalavun (689-93/1290-3)
9. Melik en-Nâsır ed-Dîn Muhammed (693-4/1293-4, 698-708/1299-1309, 709-41/1310-41)
10. Melik el-'Âdil Zeyn ed-Dîn Ketboğa (694-6/1294-6)
11. Melik el-Mansur Hüsâm ed-Dîn Lâçin (696–8/1296–9)
12. Melik el-Muzaffer Rûkn ed-Dîn Baybars el-Çeşnigîr (708–9/1309–10)
13. Melik el-Mansur Seyf ed-Dîn Ebû Bekr (741–2/1341)
14. Melik el-Eşref 'Alâ ed-Dîn Küçük b. Muhammed b. Kalavun (742/1341–2)
15. Melik en-Nâsır Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Kalavun (742–3/1342)
16. Melik es-Sâlih İmâd ed-Dîn İsmail b. Muhammed b. Kalavun (743–6/1342–5)
17. Melik el-Kâmil Şaban (746–7/1345–6)
18. Melik el-Muzaffer Zeyn ed-Dîn Hacı b. Muhammed b. Kalavun (747–8/1346–7)
19. Melik en-Nâsır Bedr ed-Dîn Hasan b. Muhammed b. Kalavun (748–52/1347–51, 755–62/1354–61)
20. Melik es-Sâlih Selah ed-Dîn b. Muhammed b. Kalavun (752–5/1351–4)
21. Melik el-Mansur Selah ed-Dîn Muhammed b. Hacı b. Muhammed b. Kalavun (762–4/1361–3)

⁶⁰²Holt, P.M. “Mamluks”, E.I, Volume VI, Leiden, 1990, s. 328; Koprman, K.Y. “Mısır Memlûkleri (1250–1517)”, *DGBİT*, sh. 541–542.

⁶⁰³ Holt, P.M. *Şecerü 'd-Dürr 'ün (648/1250)*. ilk Memlûk Sultanı olduğu düşünölmekteyse de çoğu araştırmacı tarafından bu kabul edilmemektedir.

22. Melik el-Eşref Zeyn ed-Dîn Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun (764–78/1363–77)
23. Melik el-Mansur Ali b. Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun (778–83/1377–81)
24. Melik es-Sâlih Zeyn ed-Dîn Hacı b. Şaban b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun /al-Mansur Hacı (783–4/1381–2, 791–2/1389–90)

II- Burcî Memlûk Sultanları⁶⁰⁴

1. Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Seyf ed-Dîn Berkûk (784–91/1382–9, 792–801/1390–9)
2. Melik en-Nâsır Zeyn ed-Dîn Ferec b. Berkûk (801-8/1399-1405, 808-815/1405-12)
3. Melik el-Mansur İzz ed-Dîn “Abdülaziz b. Berkûk (808/1405)
4. el-Müsta'în Billah Ebu'l-Fazl el-Abbâs b. Muhammed el-Mütevekkil Alâllah (815/1405)
5. Melik el-Mu'eyyed Seyf ed-Dîn Şeyh el-Mahmûdî (815-24/1412-21)
6. Melik el-Muzaffer Ebu's-Saadât Ahmed b. Şeyh (824/1421)
7. Melik ez-Zâhir Seyf ed-Dîn Tatar (824/1421)
8. Melik es-Sâlih Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Tatar (824-5/1421-2)
9. Melik el-Eşref Seyf ed-Dîn Barsbay (825-42/1422-38)
10. Melik el-'Aziz Cemâl ed-Dîn Yusuf b. Barsbay (1438)⁶⁰⁵
11. Melik ez-Zâhir Seyf ed-Dîn Çakmak (842-57/1438-53)
12. Melik el-Mansur Fahr ed-Dîn Osman b. Çakmak (857/1453)
13. Melik el-Eşref Seyf ed-Dîn Aynal (857-65/1453-61)⁶⁰⁶
14. Melik el-Müeyyed Ebu'l-Feth Ahmed b. Aynal (1461)⁶⁰⁷
15. Melik ez-Zâhir Seyf ed-Dîn Hoşkadem (865-72/1461-7)
16. Melik ez-Zâhir Ebu'n-Nasr Yelbay (872/1467)⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ Holt, P.M. *a.g.m.*, s. 329; Koprıman, K.Y. *a.g.m.*, sh.542.

⁶⁰⁵ Bu isme P. M. Holt'un Çerkes Memlûkleri listesinde rastlanmamıştır. Bkz. *a.g.m.*, sh. 329; krş. için bkz. K. Yaşar Koprıman, *a.g.m.*, sh. 542.

⁶⁰⁶ el-Eşref İnal'ın saltanatının sona erme tarihi P. M. Holt'un listesinde 1460 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, sh. 329; Koprıman, K.Y. *a.g.m.*, sh. 543.

⁶⁰⁷ el-Müeyyed Ahmed, P.M. Holt'un Çerkes Memlûkleri listesinde 18. Sultan olarak gösterilmiş, saltanat tarihi de 865/1460–1 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, sh. 329; krş. için bkz. K. Yaşar Koprıman, *a.g.m.*, sh. 543.

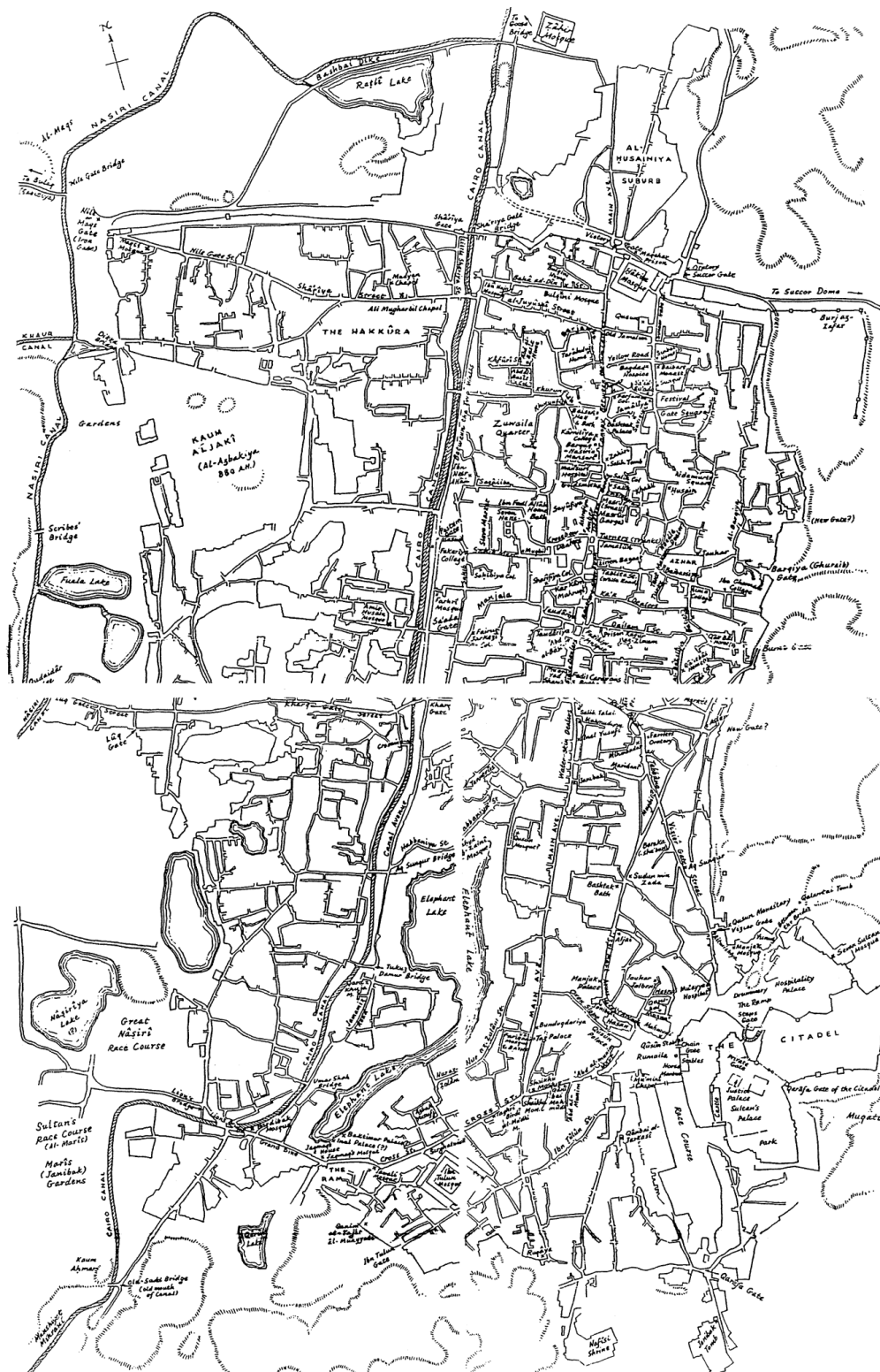
⁶⁰⁸ ez-Zâhir Yelbay'ın saltanatının sona erme tarihi P.M. Holt'un listesinde 1468 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, sh.329; krş. için bkz. Koprıman, K.Y. “Mısır Memlûkleri (1250–1517)”, *DGBİT*, VI, sh. 543.

17. Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Temürboğa (1467-1468)⁶⁰⁹
18. Melik el-Eşref Kayıtbay (1468–1496)⁶¹⁰
19. Melik en-Nâsır Nâsır ed-Dîn Muhammed b. Kayıtbay (901–4/1496–8)
20. Melik ez-Zâhir Ebû Sa'îd Kansuh (904–5/1498–1500)
21. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Canbolat (905–6/1500–1501)
22. Melik el-'Adil Ebu'n-Nasr Tumanbay (906/1501)
23. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansuh Gûrî (906–22/1501–16)
24. Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Tumanbay (922/1516–17)

⁶⁰⁹ Temürboğa'nın saltanat tarihi P.M. Holt'un listesinde 1468 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, sh. 329; krş. için bkz. Koprman, K.Y. "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *DGBİT*, VI, sh. 543.

⁶¹⁰ Kayıtbay'ın saltanatının sona erme tarihi P. M. Holt'un listesinde 1495 olarak verilmiştir. Bkz. *a.g.m.*, s. 329. *Bundan sonraki üç hükümdar için birer yıl fark vardır. Hicrî yıl ile Milâdî yıllar arasındaki fark nedeniyle burada değişiklik görülmektedir.* Koprman, K.Y. "Mısır Memlûkleri (1250–1517)", *DGBİT*, VI, sh.543.

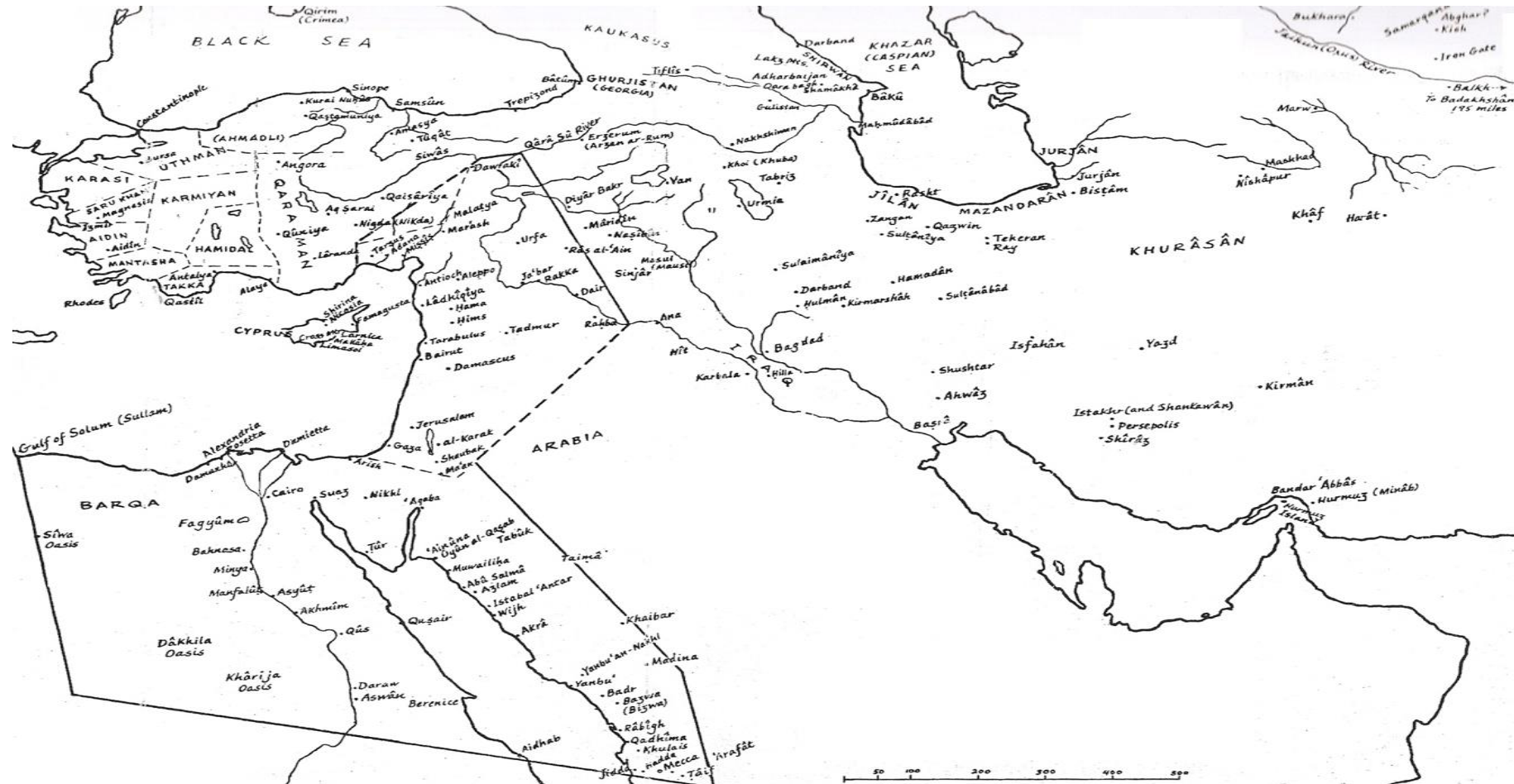
EK – 3. Harita II

EK – 4. Harita III

EK – 5. Harita IV

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Çıplak, Esra
 Uyuğu : Türkiye Cumhuriyeti
 Doğum yeri ve tarihi : Bursa 14.01.1976
 e-mail : cesra_19@yahoo.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	2005
Lisans	Erciyes Üniversitesi	2002
Lise	Çorum İmam Hatip Lisesi	1992

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2005-2006	Gazi Ü ÇMYO	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (ücretli ders)
2006-2007	Hitit Ü ÇMYO	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi (ücretli ders)
2007-2009	Ankara	TARBİS Projesi (Uzman)

Yabancı Dil

Arapça, İngilizce

Yayınlar

“XIV. Yüzyılda Süper Güçlerin Nüfuz Sahası Sivas”, **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu**, Sivas, 29 Eylül – 1 Ekim 2005.

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özbek- Esra Çıplak, “*Mühimme Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyıl Başlarında Bosna’da Asayişe Yönelik Şikâyetler*”, **Uluslararası Osmanlı’dan Günümüze Bosna-Hersek Sempozyumu**, Tuzla Üniversitesi, Bosna-Tuzla, 2010.

“Çorum’da İlk Cumhuriyet Bayramı”, Çorum Kültür Sanat Dergisi, Sayı 1, Çorum, 2004.

“*Kereb Gazi’nin Tarablus Seferi*”, Çorum Kültür Sanat Dergisi, Sayı 4, Çorum, 2005.

Doç. Dr. Süleyman Özbek-Esra Çıplak, “*Memlûkler ve Haçlılar Arasındaki Anlaşmalarda 10 Yıl Kuralı*” (yayınlanmamış)

Necmettin Sadak’ın “*Mekteplere Mahsus İlm-i Terbiye-i Etfâl*” adlı eserinin I. cildinin Latin harflerine çevirisi. (Lisans Tezi)

el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (1399–1412) (Yüksek Lisans Tezi)

Hobiler

Bilgisayar, Satranç, Hüsnü Hat, Ebrû

GAZİ GELECEKTİR...

Reza Zangeneh

